

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Disertační práce

Jazyková zdvořilost v češtině a ve francouzštině

Politesse linguistique en tchèque et en français

Politeness in Czech and French

Mgr. Magdaléna Lapúniková

Studijní obor: Český jazyk

Školitelka: doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

Konzultant: doc. Samuel Henri Bidaud, Ph.D.

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně a uvedla veškeré zdroje, které jsem při práci použila.

V Olomouci dne 27. 1. 2023

podpis

Poděkování

Děkuji své školitelce doc. PhDr. Boženě Bednařikové, Dr., a svému konzultantovi doc. Samueli Henri Bidaudovi, Ph.D., za podporu, připomínky a cenné rady při psaní této práce.

Doc. PhDr. Boženě Bednařikové, Dr., dále děkuji za vedení během doktorského studia, za možnost podílet se na výuce, organizaci konferencí a realizaci projektů.

Děkuji také studentům Univerzity Palackého v Olomouci a studentům Université Paris-Sorbonne, kteří se zúčastnili dotazníkového šetření. Distribuce dotazníku proběhla s ochotnou pomocí doc. PhDr. Boženy Bednařikové, Dr., doc. Françoise Guérinové a dalších vyučujících ze zmíněných univerzit, za což jim taktéž děkuji.

V neposlední řadě děkuji svým rodičům a manželovi za trpělivou podporu v průběhu studia.

Disertační práce vznikla za podpory MŠMT, grant IGA FF 2022 038

Bohemistika – od tradice k digitalizaci, od minulosti k současnosti

OBSAH

ÚVOD	8
1 TEORETICKÁ ČÁST	12
1.1 Zdvořilost.....	12
1.1.1 Vymezení pojmu zdvořilost	12
1.1.2 Stručná historie zdvořilosti.....	15
1.1.3 Přístupy k výzkumu zdvořilosti.....	16
1.1.3.1 P. Grice a kooperační princip	17
1.1.3.2 G. Leech a maximy zdvořilostního principu	18
1.1.3.3 R. Lakoffová.....	19
1.1.3.4 E. Goffman a teorie tváře.....	19
1.1.3.5 P. Brownová a S. Levinson a jejich pojetí teorie tváře	20
1.1.3.6 Kulturní aspekt zdvořilosti.....	21
1.2 Zdvořilost z pohledu lingvistické pragmatiky a pragmatiky překladu.....	23
1.2.1 Pragmatika orientovaná na češtinu a na francouzštinu.....	23
1.2.2 Pragmatika překladu	25
1.2.3 J. L. Austin, J. R. Searle a teorie mluvních aktů	27
1.2.4 O. Ducrot a polyfonní teorie	28
1.2.4.1 Terminologie	29
1.2.4.2 Rozrůznění lokutora a enuciátora	30
1.2.4.3 Polyfonní teorie a teorie mluvních aktů.....	31
1.2.4.4 Polyfonní teorie a komunikační funkce.....	31
1.2.5 M. Grepl a komunikační funkce	31
1.2.5.1 Terminologie	32
1.2.5.2 Nepřímá realizace komunikačních funkcí	32
1.2.5.3 Komunikační funkce a teorie mluvních aktů.....	33
2 PRAKTICKÁ ČÁST	34
2.1 Kontrastivní analýza	34
2.1.1 Kontrastivní lingvistika	34
2.1.1.1 Vývoj kontrastivní lingvistiky.....	35
2.1.1.2 Vícejazyčné korpusy a kontrastivní analýza	37
2.1.1.3 Translatologie.....	39
2.1.1.3.1 Teorie překladu	39

2.1.1.3.2 Kritika překladu	41
2.2 Česko-francouzský paralelní korpus (InterCorp)	42
2.2.1 Korpus InterCorp	43
2.3 Metodologie výzkumu	44
2.3.1 Korpusová analýza	44
2.3.2 Dotazníkové šetření	47
2.4 Analýza vybraných zdvořilostních jevů v češtině a ve francouzštině	51
2.4.1 Pozdravy	52
2.4.1.1 Pozdravy a jejich systémové ekvivalenty	53
2.4.1.2 Pozdravy a jejich ekvivalenty v korpusu	54
2.4.1.3 Pozdravy a jejich percepce rodilými mluvčími	58
2.4.1.4 Závěr	61
2.4.2 Oslovení	62
2.4.2.1 Oslovení a jejich systémové ekvivalenty	64
2.4.2.2 Oslovení a jejich ekvivalenty v korpusu	65
2.4.2.3 Oslovení a jejich percepce rodilými mluvčími	72
2.4.2.4 Závěr	74
2.4.3 Rozloučení	75
2.4.3.1 Rozloučení a jejich systémové ekvivalenty	76
2.4.3.2 Rozloučení a jejich ekvivalenty v korpusu	77
2.4.3.3 Rozloučení a jejich percepce rodilými mluvčími	81
2.4.3.4 Závěr	84
2.4.4 Poděkování	85
2.4.4.1 Poděkování a jejich systémové ekvivalenty	85
2.4.4.2 Poděkování a jejich ekvivalenty v korpusu	86
2.4.4.3 Poděkování a jejich percepce rodilými mluvčími	89
2.4.4.4 Závěr	91
2.4.5 Výzvy	91
2.4.5.1 Výzvy a jejich systémové ekvivalenty	93
2.4.5.2 Výzvy a jejich ekvivalenty v korpusu	93
2.4.5.3 Výzvy a jejich percepce rodilými mluvčími	96
2.4.5.4 Závěr	100
2.4.6 Omluvy	100
2.4.6.1 Omluvy a jejich systémové ekvivalenty	101

2.4.6.2 Omluvy a jejich ekvivalenty v korpusu.....	102
2.4.6.3 Omluvy a jejich percepce rodilými mluvčími	106
2.4.6.4 Závěr.....	107
DISKUSE.....	109
ZÁVĚR.....	113
ANOTACE.....	118
RÉSUMÉ.....	122
BIBLIOGRAFIE	126
SEZNAM PŘÍLOH	135
PŘÍLOHY	136

ÚVOD

Zdvořilost představuje nedílnou součást každodenního lidského jednání. Prostřednictvím zdvořilosti lidé vyjadřují celou řadu hodnot jako společenské postavení, respekt, odstup nebo blízkost. V rámci zdvořilého lidského jednání se vedle neverbální složky vyčleňuje zdvořilost jazyková, která je předmětem této disertační práce.

Jazyková zdvořilost provází lidskou komunikaci již od starověku, ale vědeckého zájmu se jí dostalo teprve nedávno. Od 60. let 20. století se vědci pokoušejí postihnout povahu tohoto fenoménu především v rámci jednoho národa, ovšem v posledních desetiletích nabývá na důležitosti také zdvořilost při interkulturní komunikaci. Také tato disertační práce reaguje na potřebu mluvčích stále častěji komunikovat na mezinárodní a interkulturní úrovni a přináší aktuální data z oblasti jazykových zdvořilostních strategií Čechů a Francouzů.

Ke zkoumání zdvořilosti v češtině a ve francouzštině mne přivedly především vlastní praktické zkušenosti se dvěma odvětvími: prvním z nich byla výuka češtiny pro cizince a druhým byl překlad z francouzštiny do češtiny. Jak v případě výuky cizinců, tak v případě překladu jsem vyhodnotila pragmatický aspekt komunikace jako jednu z nejobtížnějších složek procesu.

Na teoretické úrovni jsem se zabývala pragmatickou složkou překladu ve své magisterské práci (2013) a v dalších studiích (Lapúniková, 2019, 2021), kde jsem se již zaměřila na konkrétní jevy v rámci pragmatické roviny překladu. Při analyzování pragmatické složky různorodých překladových textů jsem se opakovaně setkávala s neadekvátním převáděním zdvořilostních forem, a to i v jinak kvalitních překladech. Četnost zdvořilostních elementů napříč různými druhy textů a výrazné narušení koherence textu v případě jejich nevhodného překladu mě přiměly popsat nejčastější zdvořilostní formule u základních mluvních aktů v češtině a ve francouzštině a zmapovat možnosti jejich vzájemného překládání.

Mé dosavadní výzkumy se omezovaly vždy na jeden určitý jev pragmatické roviny, jež jsem analyzovala v rámci konkrétního překladového textu. V rámci této disertační práce jsem rozšířila analýzu na šest zkoumaných kategorií, z nichž každá představuje určitý mluvní akt: pozdrav, oslovení, rozloučení, poděkování, výzva, omluva.

Pro každou z uvedených kategorií jsem stanovila základní jazykové realizace v češtině a ve francouzštině, které jsem následně podrobila kontrastivní analýze.

Zdrojem dat pro mou analýzu je česká a francouzská část paralelního korpusu *InterCorp* – použitý jazykový materiál je druhou změnou oproti mým předchozím výzkumům, v nichž jsem se věnovala vždy jen jednomu textu, příp. jsem srovnávala dva různé překlady jednoho originálního textu.

Ve svých dosavadních pracích jsem se omezovala na analýzu jednotlivých překladových textů na základě vlastních teoretických znalostí a praktických zkušeností bez soustavnějšího přihlídnutí ke vnímání výsledného textu konečným příjemcem. Vzhledem k tomu, že percepce čtenářů patří k nejdůležitějším ukazatelům kvality překladu, rozhodla jsem se v této disertační práci doplnit analýzu také o hodnocení zkoumaných jevů rodilými mluvčími českého a francouzského jazyka. Nedílnou součástí výzkumu je zde tedy také dotazníkové šetření provedené v České republice a ve Francii. Výsledky dotazníku jsou porovnány s výsledky korpusové analýzy, a přinášejí tak nový, aktuální úhel pohledu na problematiku zdvořilosti v češtině a ve francouzštině.

Tato práce je v porovnání s mými předchozími studii rozsáhlejší co do množství sledovaných jevů, tak i použitým jazykovým materiálem. Díky tomu jsou také cíle této práce oproti mým dřívějším úžeji zaměřeným pracím ambicióznější. Hlavními cíli (HC) této disertační práce jsou:

- (HC1) popis základních jazykových realizací u šesti vybraných mluvních aktů (pozdrav, oslovení, rozloučení, poděkování, výzva, omluva) v češtině a ve francouzštině a dále popis systémových ekvivalentů těchto jazykových realizací ve francouzštině a v češtině s ohledem na zdvořilostní aspekt;
- (HC2) hodnocení jednotlivých možností překladu výše uvedených jazykových realizací – v rámci výše jmenovaných kategorií stanovím adekvátní a neadekvátní překladatelská řešení a na základě této evaluace určím pro každou z uvedených kategorií překladatelsky problematické jevy.

Jako dílčí cíle (DC) této práce si stanovuji především odpovědět na prakticky zaměřené otázky, a to:

- (DC1) u kterých mluvních aktů pozorujeme největší rozdíly v realizaci v obou zkoumaných jazycích, a které mluvní akty se naopak manifestují v češtině a ve francouzštině nejpodobněji;

- (DC2) které zdvořilostní jevy jsou překladatelsky nejkomplikovanější, a které naopak nečiní při překladu větší potíže;
- (DC3) jaké rozdíly je možné pozorovat při srovnání výsledků analýzy s aktuální percepcí daných zdvořilostních jevů rodilými mluvčími a jaké bude možné zdůvodnění případných rozdílů vyplývajících z tohoto srovnání.

Na základě odborných poznatků i vlastních zkušeností stanovuji následující předpoklady (P) stran výsledků svého výzkumu:

- (P1) příručky pro uživatele jazyka (např. překladové a výkladové slovníky, jazykové učebnice pro cizince) neposkytují informace o zdvořilostním aspektu konkrétních jevů v takové míře, která by byla dostatečná pro jejich adekvátní převádění z jednoho jazyka do druhého – tyto dovednosti uživatel jazyka získá pravděpodobně až v přímém kontaktu s cílovou kulturou;
- (P2) typ ilokučního aktu má vliv na obtížnost překladu daného zdvořilostního jevu – každá zkoumaná kategorie bude mít své specifické obtíže, některé kategorie budou problematičtější než jiné (např. silně konvencionalizované francouzské konstrukce pro realizaci výzvy), kromě toho však budou mít vliv na překlad univerzální principy napříč všemi kategoriemi, např. jazyková typologie;
- (P3) jevy, které jsou označovány jako tzv. formální a neformální, jsou v češtině a ve francouzštině užívány asymetricky (např. užití francouzských formálních pozdravů *bonjour* a *au revoir* v neformálních situacích) z důvodu výrazné kulturní podmíněnosti fenoménu zdvořilosti – v této souvislosti předpokládám také asymetrické užití vykání a tykání v češtině a ve francouzštině;
- (P4) výsledky korpusové analýzy a dotazníkového šetření budou s největší pravděpodobností vykazovat určité rozdíly, ať už z důvodu nedostatečného kontextu u položek dotazníkového šetření nebo kvůli vývojovým změnám v užívání některých zdvořilostních forem apod.

Má disertační práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. V teoretické části se věnuji vymezení jazykové zdvořilosti, její historii a jednotlivým přístupům ke zkoumání tohoto fenoménu od 60. let 20. století až do dnešní doby. Dále v této části upřesňuji vlastní úhel pohledu na problematiku zdvořilosti, a to optikou lingvistické pragmatiky.

V rámci pragmaticky orientovaných lingvistických teorií kladu důraz na francouzskou polyfonní teorii O. Ducrota (1984) a českou koncepci komunikačních funkcí M. Grepla (1998). Oba přístupy vycházejí z teorie mluvních aktů a důležitou součástí obou konceptů je nepřímá realizace ilokučních aktů, tolik typická pro zdvořilostní projevy.

Praktická část obsahuje kapitoly věnované metodologii výzkumu a dále vlastní korpusovou analýzu a výsledky dotazníkového šetření. V rámci praktické části zmiňuji vývoj a metody kontrastivní a korpusové analýzy a specifikuji přínos jejich použití v tomto výzkumu. Nedílnou součástí praktické části je popis použitého digitálního korpusu (*InterCorp*). Samostatná kapitola je věnována metodologickému popisu korpusové analýzy a dotazníkového šetření použitých v této práci. Nedílnou součástí metodologie je dotazník v kompletní podobě v české a francouzské verzi připojený jako příloha této práce. Vlastní analýza je pak rozdělena do šesti kapitol podle jednotlivých mluvních aktů a všechny analytické kapitoly mají jednotnou strukturu – kapitolu věnovanou systémovým ekvivalentům, kapitolu popisující ekvivalenty vyhledané v korpusu, kapitolu shrnující percepci rodilými mluvčími a konečně dílčí závěr formulovaný pro daný mluvní akt.

V diskusi uvedu svou práci do kontextu současného bádání v tématu, zhodnotím její přínos a také případné překážky, s nimiž jsem se při výzkumu setkala. V závěru práce zformuluji výsledky celého výzkumu v souladu se stanovenými hlavními i dílčími cíli a předpoklady popsány výše. Uvedu, komu a jak mohou získané poznatky posloužit a nastíním také další možný rozvoj tématu.

1 TEORETICKÁ ČÁST

V teoretické části práce jsou formulována základní východiska výzkumu zdvořilosti s důrazem na zdvořilost při interkulturní komunikaci. V této části práce rovněž blíže specifikuji aplikaci pragmaticky orientovaných lingvistických teorií, jež zdůrazňují nepřímou realizaci ilokučních aktů coby charakteristický rys zdvořilostních projevů.

1.1 Zdvořilost

Zdvořilost je předmětem jazykovědného bádání od 60. let 20. století. Pozornost vědců se obrátila směrem ke zdvořilosti v souvislosti s komunikačně-pragmatickým obratem, kdy se lingvistika začala propojovat s dalšími vyvíjejícími se vědami orientovanými na člověka, a dala tak vzniknout novým interdisciplínám jako psycholingvistika či sociolingvistika.

1.1.1 Vymezení pojmu zdvořilost

Pojem zdvořilost je užíván v mnoha rozličných kontextem, ať už jako všeobecné označení určitého fenoménu či vědecké pojmenování. Vzhledem k tomu, jak výrazně kolísá chápání pojmu zdvořilost od realizace v autentickém dialogu k abstraktnímu modelu užívanému vědci, kladou si někteří vědci (Watts, 2003) otázku, zda je vůbec možné zdvořilost vymežit. Definovat zdvořilost je bezesporu složité, nicméně se o to vědci neustále pokoušejí.

Mnohé existující definice jsou velmi všeobecné, jelikož se pokoušejí postihnout výše uvedenou šíři užívání tohoto pojmu. Vědecké vymezení zdvořilosti se nejčastěji vztahuje na zdvořilost jazykovou, ale setkáme se také s obecnějším pojetím. Např. J. Pokorný (2010, s. 301–302) upozorňuje, že ačkoli z lingvistického pohledu se zdvořilost omezuje na racionální komunikační strategii, v širším kontextu má hluboký symbolický význam, který reflektuje vizi světa dané kultury (etika, estetika, náboženství, pojetí osobnosti).

V této práci přistupuji ke zdvořilosti lingvisticky, ovšem také v tomto užším pojetí se setkávám s velmi obecným chápáním zdvořilosti. Např. T. Berger (2005, s. 189) definuje zdvořilost jako „přiměřené, resp. adekvátní chování, které spočívá na víceméně podvědomé strategii výběru mezi několika jazykovými prostředky v závislosti na situaci

a na poměru mezi mluvčím a adresátem, přičemž zvolené prostředky naznačují adresátovi mimo jiné postoj mluvčího k němu“. Ačkoli podobně všeobecné definice (Lakoff, 1975; Leech, 1980; Brown – Levinson, 1987) postihují široké užití pojmu zdvořilost, pro účely mé práce dostatečně nereflektují perspektivu adresáta. Jedná se o tzv. kantovské pojetí (Kant, 1986 – cit. dle Chejnové, 2012, s. 21), v němž je kladen důraz na intenci mluvčího coby projev tzv. dobré vůle. Percepce zdvořilosti adresátem není zdůrazňována.

Vzhledem k tomu, že nedílnou součástí mého výzkumu je hodnocení zdvořilostních jevů rodilými mluvčími češtiny a francouzštiny, je potřeba hledat vymezení pojmu zdvořilost zohledňující účinek zdvořilého jazykového jednání. Např. *Encyklopedický slovník češtiny* definuje zdvořilost takto: „V každodenním jazyce způsob chování a jednání, které se opírá o normy určité společnosti a v jazykové interakci se projevuje např. ve specifických formách oslovení, pozdravu nebo prosby, jež na druhou osobu působí jako slušné, ohleduplné, uctivé.“¹ Tato definice zdůrazňuje účinek zdvořilého jazykového jednání jako nedílnou součást procesu realizace zdvořilosti, a proto ji pro účely této práce považuji za vhodné vymezení pojmu zdvořilost.

Tato pragmaticky zaměřená disertační práce vychází z předpokladu, že jazykové prostředky a strategie nelze považovat za inherentně zdvořilé, je třeba je hodnotit v kontextu celé komunikační situace včetně percepce adresátem.

Ačkoli se tato práce omezuje na jazykovou zdvořilost ve smyslu výše uvedené definice *Encyklopedického slovníku češtiny*, je potřeba zohlednit další významný faktor jazykové zdvořilosti, kterým je její kulturní podmíněnost. Vzhledem ke kontrastivnímu charakteru mé práce je kulturní aspekt zdvořilosti zásadní. R. Janney a H. Arndt uvádějí, že esencí zdvořilosti je strategické projevování emocí (*emotive communication*) za účelem regulování konfliktních oblastí. Podle Ch. Darwina (Darwin, 1872 – cit. dle Janneye – Arndta, 2005, s. 26) jsou veškeré emoce lidem biologicky dané, nicméně jejich vyjadřování je ovlivněno kulturou a může působit problémy při interkulturní komunikaci. Z toho důvodu také pro mou práci není dostačující tradiční pojetí zdvořilosti zformované v rámci anglo-amerického prostoru v 70. letech a založené především na stanovení zdvořilostních maxim v rámci jedné kultury.

¹ <https://www.czechency.org/slovník/ZDVO%C5%98ILOST> [cit. 21. 7. 2022]

Jak jsem uvedla výše, součástí této práce je hodnocení zdvořilostních jevů užívateli českého a francouzského jazyka, a je tedy nutné vymezit pojmy zdvořilé jazykové jednání, nezdvořilé jazykové jednání, neutrální jazykové jednání apod. Někteří vědci (House, 2005) vnímají veškeré zdvořilé jazykové jednání jako neutrální, bezpříznakové. Do opozice k neutrálnímu zdvořilému jazykovému vyjadřování staví nezdvořilé či přehnaně zdvořilé jednání coby příznakový jev.

Jiní autoři vyčleňují nezdvořilost jako samostatný předmět zkoumání. K těmto přístupům se řadí také koncept moci (Culpeper, 2008), kdy je záměrně použita nezdvořilá strategie za účelem získání moci nad adresátem. Obrácení pozornosti vědců k nezdvořilému vyjadřování souvisí s možným vzestupem nezdvořilosti ve společnosti, jehož příčiny zjišťovali např. R. Lakoffová (2005), S. L. Grahamová (2008), S. Blum-Kulková (1992). Podle vědců může být příčinou diverzifikace společnosti internet umožňující agresí bez sankcí či upřednostňování přímosti a otevřenosti před nepřímým vyjadřováním.

V této práci za účelem hodnocení jazykových jevů syntetizuji výše uvedené přístupy a stavím do opozice jazykové jednání zdvořilé a nezdvořilé, přičemž oba protipóly považuji za příznakové. Pro hodnocení jevů z hlediska zdvořilosti bezpříznakových zavádím pro účely této práce pojem adekvátní jazykové jednání, čímž označuji jazykové jevy užité adekvátně komunikační situaci.

Napříč cílenými zdvořilostními strategiemi hrají roli neovlivnitelné či v průběhu života získané faktory, které podmiňují individuální styl, a tedy i individuální pojmání zdvořilosti. Patří mezi ně pohlaví, etnikum a kultura, věk, vzdělání, ideologické zaměření, socioekonomický status. Pokud se chce mluvčí vyhnout konfliktu, přizpůsobuje volbu zdvořilostních prostředků dle aspektů individuálního stylu adresáta. Tyto aspekty výrazně ovlivňují komunikační situaci a s jejich vlivem je potřeba počítat při zkoumání zdvořilosti, stejně jako např. s neverbální složkou zdvořilosti, třebaže předmětem zkoumání je verbální jazyková zdvořilost (Chejnová, 2012).

V souvislosti s vymezením zdvořilosti je potřeba zmínit také další termíny, které s pojmem zdvořilost koexistují, jako je takt či řečová etiketa, v případě jiných jazyků také např. anglické či francouzské *courtesy/courtoisie* nebo specificky francouzské *savoir-vivre*. Vztah mezi zdvořilostí a taktem je některými autory (např. Watts, 2003; Janney – Arndt, 2005) vyjadřován jako soubor pravidel (zdvořilost), která se realizují v podobě

reálných konvencionalizovaných strategií (takt). Řečová etiketa je ke zdvořilosti v podobném vztahu jako takt, přičemž se u řečové etikety zdůrazňuje, že kromě popisu realizací daných pravidel je jejím posláním také stanovit, „jaké lexikální prostředky a jaké formy výpovědí se v různých komunikačních sférách považují za zdvořilé“ (Hirschová, 2013, s. 245–246). L. A. Trubačová do sféry řečové etikety zahrnuje také míru znalosti existujících jazykových zdvořilostních pravidel u mluvčích daného jazyka a jejich schopnosti tato pravidla v určité míře prezentovat, manifestovat či dodržovat (Trubačová, 2010, s. 399). Ve francouzském prostředí se pojmu etiketa blíží koncept *savoir-vivre*.

Cizojazyčná pojmenování *courtesy* či *courtoisie* jsou většinou užívána jako obecná označení pro vybrané chování s pozitivním aspektem slušnosti, příp. laskavosti. Výkladový slovník *Larousse* definuje *courtoisie* jako „zdvořilý přístup spojený s vybraností a šlechtností; zdvořilostní projev“ (vl. překl. autorky práce).² Původ tohoto výrazu je spojen se středověkou dvorskou společností – jeho místo v historii zdvořilosti přiblížím v následující kapitole 1.1.2.

Výše uvedené pojmy úzce související se zdvořilostí spojuje podřazené postavení vůči pojmu zdvořilost. Zatímco takt či řečová etiketa jsou primárně formální strategie, zdvořilost má hlubší antropologický význam.

1.1.2 Stručná historie zdvořilosti

První známky zdvořilostních strategií se objevily ve starověkém Izraeli, kdy mluvčí mužského pohlaví mezi sebou užívali oslovení *otče*, *bratře*, a to i mimo svou rodinu. (Ehlich, 1992) Negativní zdvořilost se začala vyvíjet spolu s otrokářskou společností ve starověkém Egyptě, rozšířila se do arabského světa. Do rovnostářského světa starověkého Řecka a Říma začaly pronikat projevy zdvořilosti coby signály nerovného postavení lidí ve společnosti z východních zemí, např. honorifika a oslovení *ave*, *kyrie*. Středověká společenská hierarchie se odrážela ve zdvořilostních strategiích založených na *courtoisie*, tedy dvorské zdvořilosti vycházející z nerovnosti lidí, která akcentovala ctnost, oddanost ženě, věrnost svému pánovi. V 16. století byla ve Francii *courtoisie*

² Online výkladový slovník *Larousse*: „Attitude de politesse raffinée, mêlée d'élégance et de générosité; civilité.“
<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue> [cit. 21. 7. 2022]

nahrazena *civilité*, tedy měšťanskou společností a jejími zdvořilostními strategiemi, které reflektovaly ideu rovnosti lidí. Zdvořilost přestala signalizovat podřízenost a začala být signálem vzájemného respektu. V 17. století se zdvořilost stala nástrojem, jak zvýšit svůj společenský status – objevily se příručky o etiketě.

Oblíbenost normativních příruček o etiketě v následujících stoletích přetrvávala a přetrvává stále, v českém prostředí můžeme jmenovat A. K. Vítáka (1885) a J. S. Gutha-Jarkovského (1922), v období komunismu to byly příručky založené na rovnosti všech lidí (Majorová, 1958; Ječný, 1969; Smejkal, 1989). V současnosti je u nás oblíbeným autorem L. Špaček (2005), ve Francii je výraznou autorkou N. de Rothschildová (2001).

1.1.3 Přístupy k výzkumu zdvořilosti

C. Kerbrat-Orecchioniová (1996) rozlišuje tyto přístupy:

- přístup psychologicko-psychiatrický (Watzlawik – Bavelasová – Jackson, 1999) – založen na vztazích mezi komunikanty, jejich rovnosti či nerovnosti (symetrická či komplementární komunikace);
- přístup etnometodologický – sociologicky orientovaný, individualizovaný, empirický přístup, např. konverzační analýza (Sacks – Schegloff – Jefferson, 1974), analýza diskurzu (Birminghamská škola; Tsui, 1994), v českém prostředí J. Hoffmannová a O. Müllerová;
- přístup lingvistický – zdvořilost je zkoumána na jednotlivých jazykových rovinách, např. intonace na fonetické rovině nebo slovesná osoba a číslo u tykání a vykání na morfologické rovině atd. Tento přístup reprezentují např. P. Brownová a S. Levinson (1987), A. Agha (2007), u nás M. Hirschová (2013). Lingvistický přístup zahrnuje také řečovou etiketu.
- přístup filozofický (teorie mluvních aktů) – J. L. Austin zavedl pojem mluvní akt nejprve do filozofie, později také do lingvistiky, výpovědi rozdělil na základě možnosti stanovit jejich pravdivostní hodnotu na konstativní a performativní, přičemž vyřčením performativní výpovědi již mluvčí provádí určitý čin či akt. To je příznačné pro mnohé zdvořilostní projevy.

Teorie mluvních aktů u nás byla rozpracována M. Greplem (Grepl – Karlík, 1998), který klasifikuje komunikační (ilokuční) funkce výpovědi na základě:

- záměru mluvčího;
- vztahu slov ke světu.

Takto dělí komunikační funkce výpovědi na:

- asertivní (sdělovací),
- direktivní,
- interogativní,
- komisivní,
- permissivní a koncesivní,
- varovací,
- deklarativní,
- expresivní a satisfaktivní.

Do poslední jmenované skupiny často spadají zdvořilostní projevy. Kritérium vztahu slov ke světu je zde irrelevantní. U zdvořilostních projevů se uplatňuje nepřímé vyjadřování komunikačních funkcí výpovědi.

Pokud aplikujeme teorii mluvních aktů při zkoumání zdvořilosti, narazíme na několik problémů:

- Teorie je založena především na ilokuční síle a opomíjí percepci a interpretaci adresáta.
- Modely často neodpovídají skutečnosti – výpověď může mít více funkcí, více záměrů.
- Každá výpověď může být zdvořilá či nezdvořilá v závislosti na kontextu komunikační situace (Chejnová, 2012, s. 25-32).

1.1.3.1 P. Grice a kooperační princip

Většina vědců zkoumajících zdvořilost ve 2. pol. 20. st. vycházela z tzv. Goffman-Griceova paradigmatu. Lingvisté jako G. Leech (1983), R. Lakoffová (1973), P. Brownová a S. Levinson (1987) ve svém výzkumu nějakým způsobem pracovali se dvěma teoriemi – kooperačním principem P. Grice a teorií tváře E. Goffmana.

Griceův komunikační princip (1975) je založen na čtyřech maximách (kvality, kvantity, relevance a způsobu), jejichž dodržováním účastníci komunikace dosáhnou efektivní komunikace. Problém využití Griceova kooperačního principu při výzkumu zdvořilosti spočívá v tom, že efektivní komunikace podle Grice je založena na přímosti jakožto protikladu manipulace, zatímco mezi charakteristiky zdvořilé komunikace patří nepřímé vyjadřování a předstírání. V souvislosti se zdvořilou komunikací hovoříme o implikaturách, tzn. o komunikačních technikách, které porušují maximy kooperačního principu a které lze interpretovat díky presupozicím a kontextu. Maxima kvality je porušována např. u ironie (nepřímé vyjádření kritiky), maxima kvantity je porušována např. u hyperboly (zesílení zdvořilosti), maxima relevance je porušována např. u narážek (nepřímá žádost) a maxima způsobu je porušována např. u význačných vyjádření. Griceův kooperační princip nelze ztotožnit s principem zdvořilostním, jelikož kooperativní jednání je neutrální, zatímco zdvořilé jednání je vždy příznakové. Kooperační princip je u lidí považován za vrozený (Morris, 1977), zdvořilému chování se postupně učíme.

1.1.3.2 G. Leech a maximy zdvořilostního principu

G. Leech formuloval maximy, které obrazejí pozornost od kooperace ke zdvořilosti. Jeho teorie formulovaná ve studii *Principles of Pragmatics* (1983) je považována za první komplexní teorii o zdvořilosti. Pravidla zdvořilé komunikace podle G. Leech vycházejí ze zvyklostí euro-americké kultury.

Maximy zdvořilostního principu jsou stanoveny na základě několika škál, z nichž nejdůležitější je škála ztrát a zisků (*the cost – benefit scale*):

- Maxima taktu a šlechetnosti (*tact and generosity maxim*) – „Minimalizuj nároky vůči komunikačním partnerům a maximalizuj pro ně výhody.“
- Maxima ocenění a skromnosti (*approbation and modesty maxim*) – „Minimalizuj nedostatky svého komunikačního partnera, maximalizuj jeho přednosti. Minimalizuj vlastní přednosti, maximalizuj své nedostatky.“
- Maxima souhlasu (*agreement maxim*) – „Minimalizuj nesouhlas, maximalizuj souhlas s komunikačním partnerem.“

- Maxima účasti (*sympathy maxim*) – „Maximalizuj účast s komunikačním partnerem, projevuj mu sympatie, dávej najevo zájem o jeho osobu a záležitosti s ní spojené.“ Tato maxima je důležitá u komunikačních partnerů v bližším vztahu, můžeme ji projevít i neverbálně.
- Maxima fatická (*phatic maxim*) – verbální kontakt pouze z toho důvodu, aby nedošlo k nezdvořilému mlčení.

1.1.3.3 R. Lakoffová

R. Lakoffová (1973) propojila Griceův kooperační princip se zdvořilostí tak, že stanovila dvě maximy: maximu vztahující se a) k jasnosti komunikace – „Vyjadřuj se přesně.“ (*be clear*) a b) ke zdvořilosti komunikace – „Chovej se zdvořile.“ (*be polite*) Podle účelu komunikace některý z principů převažuje. Princip jasnosti komunikace lze ztotožnit s maximami kooperačního principu, které formulovat P. Grice (maxima kvality, kvantity, relevance a způsobu).

V rámci zdvořilostního principu formulovala R. Lakoffová následující pravidla:

- formálnost (*formality*) – „nevnucuj se, ale ani nezůstávej stranou“;
- nerozhodnost (*hesitancy*) – „dovol adresátovi vlastní volbu“;
- rovnost a přátelství (*equality and camaraderie*) – „chovej se tak, jako byste si byli s adresátem rovni. Snaž se, aby se adresát cítil dobře.“

Uplatnění těchto pravidel závisí na komunikační situaci. Vhodná míra dodržování těchto pravidel pak zajišťuje vnímání komunikace jako zdvořilé všemi zúčastněnými komunikanty.

1.1.3.4 E. Goffman a teorie tváře

E. Goffman (1967) definoval pojem *tvář* jako neustále se měnící obraz vlastního já, který má být potvrzen naším komunikačním partnerem. Goffmanův dynamický koncept se liší od pojetí *tváře* P. Brownové a S. Levinsona, které je statické.

1.1.3.5 P. Brownová a S. Levinson a jejich pojetí teorie tváře

P. Brownová a S. Levinson (1987) ve svém pojetí teorie tváře pracovali s pojmem modelový komunikant (*Model Person*). Modelový komunikant je charakterizován jako rodilý mluvčí přirozeného jazyka, racionálně uvažující osoba, která je schopná užívat různých prostředků k dosažení svým cílů. Modelový komunikant má tzv. pozitivní i negativní tvář, tyto se však mohou projevovat různými způsoby v závislosti na individualitě i na společenském původu člověka.

Pozitivní tvář je princip, který nás vede ke snaze o dobré vztahy s blízkými lidmi, o přijetí lidmi v našem okolí, o sounáležitost s určitou skupinou, s níž sdílíme hodnoty. Pozitivní tvář se projevuje v pozitivních zdvořilostních strategiích, které využíváme především při komunikaci s blízkými osobami. Pozitivní zdvořilost je typická pro symetrické vztahy, které existují především v rámci rodiny a mezi přáteli.

Negativní tvář je princip, který reprezentuje lidskou touhu po osobní svobodě, snahu ochraňovat vlastní teritorium, např. majetek. V tomto směru se uplatňují negativní zdvořilostní strategie, které v kontrastu s pozitivními zdvořilostními strategiemi zabraňují nechtěným zásahům do soukromí a které využíváme především ve veřejné komunikaci či při komunikaci s cizími lidmi. Negativní zdvořilost je typická pro asymetrické vztahy, kdy je adresát ve společensky vyšší pozici. V českém prostředí je to např. užívání titulů a vykání, celková formálnost komunikace s cizími lidmi. Pro negativní zdvořilost je typická nepřímá realizace mluvních aktů (komunikačních funkcí).

Rozpor principů pozitivní a negativní tváře vede ke kompromisům. Zároveň ale předpokládáme, že každý komunikant usiluje o zachování tváře, a toho dosahuje především adekvátními zdvořilostními strategiemi. Ty jsou obzvláště důležité v situacích, ve kterých bývá tvář člověka ohrožena nejčastěji. Tyto situace označili Brownová a Levinson jako akty ohrožující tvář (*Face Threatening Acts*) na základě Austinovy teorie mluvních aktů. Každý mluvní akt je potenciálně konfliktotvorný a tvář ohrožující, nicméně nejčastěji je tvář adresáta ohrožena při následujících mluvních aktech:

- rozkaz, žádost, rada, upozornění, varování (tyto akty ohrožují negativní tvář, jelikož vytvářejí nátlak na adresáta v podobě očekávání jeho budoucí činnosti);

- slib, nabídka (tyto akty ohrožují negativní tvář, jelikož vytvářejí nátlak na adresáta v podobě očekávání budoucí činnosti produktora);
- posměch, stížnost, urážka, napomenutí, kritika (tyto akty ohrožují pozitivní tvář, jelikož negativně hodnotí adresáta);
- vychloubání, ostrý nesouhlas, výběr tabu témat nebo témat adresátovi nepříjemných (tyto akty ohrožují pozitivní tvář adresáta tím, že ji ignorují).

Nejčastějším způsobem, jak může produktor tyto akty bezpečně realizovat, je užití pozitivních a negativních zdvořilostních strategií.

Pojetí teorie tváře P. Brownové a S. Levinsona se setkává s kritikou lingvistů, a to z několika důvodů. Za největší problém jejich pojetí teorie tváře je považován příliš racionalistický a individualistický přístup. Především lingvisté zabývající se asijskými jazyky (např. Y. Matsumoto, S. Ide) tvrdí, že zdvořilost není ve všech kulturách otázkou volby a svobodné vůle, ale určuje ji propracovaný systém závazných formálních pravidel. Otázka kulturní podmíněnosti zdvořilosti je základem kritiky P. Brownové a S. Levinsona také z řad dalších lingvistů (např. R. J. Watts, B. Fraser), kteří popírají, že zdvořilost je univerzální. (Chejnová, 2012)

1.1.3.6 Kulturní aspekt zdvořilosti

Kulturní podmíněnost zdvořilostních strategií je předmětem lingvistických studií od 90. let 20. století. Jazykovědci kolem R. J. Wattse (1992, 2005) jsou představiteli postmoderního pojetí zdvořilosti. Jejich cílem nebylo definovat zdvořilost, ale poukázat na její komparativní, interkulturní aspekt a odpovědět na otázku, zda je zdvořilost univerzální sociální interakcí. Obtížnou otázku vymezení pojmu zdvořilost vyřešili zavedením termínů zdvořilost prvního a druhého řádu, kdy do první jmenované kategorie patří konkrétní realizace, tedy to, jak se lidé chovají, a do druhé jmenované kategorie spadají modelové situace jakožto předmět vědeckého bádání.

Rozdílnost kultur a z toho plynoucí potenciální problémy při interkulturní komunikaci popisuje G. Hofstede (1999, 2001). Indexy jednotlivých kultur v pěti různých oblastech (vztah k autoritám; vztah mezi jednotlivci a kolektivem; tendence ke

kooperaci, či kompetici; přijímání nejistoty; orientace na dlouhodobé či krátkodobé cíle) slouží jako ukazatel potenciálních třecích ploch mezi kulturami.

Zdvořilosti při interkulturní komunikaci se věnovali R. W. Janney a H. Arndt (2005). S rozdílností kultur podloženou výzkumy G. Hofsteda souvisí jejich tvrzení, že mnohé problémy interkulturní komunikace vycházejí z obtíží při vyjadřování pocitů a postojů. Tyto obtíže vysvětlují tzv. kulturními a situačními předpoklady (*cultural and situational assumptions*). Jako příklad rozporu kulturních předpokladů uvádějí situaci, kdy Japonka s úsměvem oznamuje své anglické nadřízené, že nemůže přijít do práce, protože její manžel zemřel. Zatímco japonská zdvořilost velí hovořit s nadřízeným za všech okolností s úsměvem, dle anglické zdvořilosti je nepřijatelné oznamovat úmrtí s úsměvem. Příkladem situačního předpokladu je nepříjemný číšník v restauraci, na jehož chování můžeme i v rámci jedné kultury zareagovat různě, např. nevšímat si toho, požádat ho o slušnost, odejít. Nicméně i v případě situačních předpokladů hraje roli kultura, neboť různé kultury mají tendence k různým strategiím.

Lidé při interkulturní komunikaci zpravidla nemohou být zdvořilí ve stejné míře, jako jsou schopni v rámci vlastní kultury (samotný pojem zdvořilost nemá stejný obsah v různých kulturách). „Being interculturally tactful [...] is a complicated skill that involves much more than simply translating politeness formulas from one language into another“ (Janney – Arndt, 2005, s. 21). Pokud je rámec komunikace pozitivní (tj. účastníci komunikace mají společné zájmy), drobná nedorozumění jsou přehlížena a riziko konfliktu je malé. Pokud je rámec komunikace negativní (střet názorů, odlišná náboženství atd.), účastníci komunikace mohou být vzájemně podezřívaví a i drobná nedorozumění mohou interpretovat jako útok, což vede ke konfliktu.

Doporučení, jak se při interkulturní komunikaci vyhnout konfliktům, jsou následující:

- zachovávat pozitivní rámec komunikace, neodklánět se od společného zájmu k potenciálně konfliktním tématům;
- při nedorozumění nebo neshodě se pokusit vrátit ke společnému zájmu komunikace;
- pokud nedorozumění přechází do konfliktu, vyhnout se pozitivnímu i negativnímu afektu, ujistit partnera, že respektujete jeho právo na odlišný názor;

- pokud se toto nezdaří, ukončit kontakt.

1.2 Zdvořilost z pohledu lingvistické pragmatiky a pragmatiky překladu

Zdvořilost je specifickou oblastí lingvistické pragmatiky. V této práci zkoumám zdvořilostní jevy v překladových textech a k uchopení této problematiky aplikuji pragmalingvistické teorie i poznatky pragmatiky překladu.

Prostředky vyjadřování zdvořilosti se objevují na všech úrovních jazyka a tvoří velmi komplikovaný systém. Formy zdvořilosti jsou součástí společenské deixe. Zdvořilost konkrétní situace může být závislá nejen na mluvčím a adresátovi, ale také na třetí osobě. Důležitou roli hrají vzájemné vztahy mezi všemi třemi subjekty.

Konstrukční prostředky zdvořilosti jsou různorodé. Jejich výčet začíná u výběru jazykové varianty, výraznými zdvořilostními prostředky jsou pozdravy a oslovení, výběr gramatických a lexikálních prostředků, ke specifickým prostředkům patří honorifika, která mohou mít lexikální i morfologickou podobu. Příznakovost či bezpříznakovost daného zdvořilostního prostředku je závislá na konkrétní situaci: nižší úroveň formálnosti nemusí být za všech okolností projevem nezdvořilosti, a naopak přehnaná formálnost nepřiměřená situaci může být projevem útoku, sarkasmu, ironie či odstupu, nikoli respektu. Skutečná zdvořilost závisí na kontextu více než na samotné jazykové formě. (Berger, 2002)

Zdvořilost z lingvistického pohledu je racionální komunikační strategií, ale v širším kontextu má hluboký symbolický význam, který reflektuje vizi světa dané kultury (etika, estetika, náboženství, pojetí osobnosti). (Pokorný, 2010, s. 301–302)

1.2.1 Pragmatika orientovaná na češtinu a na francouzštinu

Pragmatika překladu vychází z poznatků pragmalingvistiky, předmět zkoumání obou disciplín, tj. jazykové jevy podmíněné užíváním jazyka, je z obecného hlediska totožný. Při zkoumání pragmatiky překladu je ve zvýšené míře patrný interdisciplinární charakter tohoto oboru, a o to těžší je rozlišovat mezi „jevy, které užívání jazyka podmiňují a které jsou jím podmíněny“ (Hirschová, 2004, s. 7). Z toho důvodu se u teoretiků překladu často setkáváme s širším chápáním pragmatiky, než je tomu u pragmaticky orientovaných lingvistů. V této práci primárně vycházím z užšího lingvistického pojetí pragmatiky, při

analýze překladatelské strategie u konkrétních textů se ale nevyhnu přesahům za hranice lingvistické pragmatiky především do sociolingvistiky, kde se již pozornost přesouvá směrem k „jevům, které užívání jazyka podmiňují“ (Hirschová, 2004, s. 7).

Při kontaktu dvou kultur, k němuž při překladu dochází, je nezbytné porozumět širokému mimojazykovému kontextu každé komunikační situace, abychom ji mohli správně interpretovat a náležitě převést nejen do cílového jazyka, ale také do cílového prostředí.

Již samotný fakt, že jsou překladatelé schopni vytvořit velmi přesné překlady textů z jazyků typologicky i kulturně vzdálených, nasvědčuje tomu, že obecné pragmatické principy lze identifikovat ve všech jazycích. Teoretické poznatky světových lingvistů o pragmatice se tedy zásadně neliší³ a můžeme je do značné míry považovat za univerzální. Zaměříme-li se na konkrétní jazyky, jazykové jevy se rozdělí na ty, které budou opravdu univerzálně⁴ fungovat napříč všemi, příp. všemi srovnávanými jazyky, a na ty, které se budou jevit jako specifika⁵ daného jazyka. M. Hirschová vysvětluje vysokou míru univerzálnosti lingvistické pragmatiky samotnou podstatou této disciplíny: „Primárně ‚nejazykové‘ (tedy na konkrétním jazyce nezávislé) uspořádání pragmatiky má své opodstatnění a jevy konkrétního jazyka se v něm budou ukazovat na pozadí obecných pragmatických kategorií“ (Hirschová, 2004, s. 13).

V rámci české lingvistiky se pragmatikou jazyka zabýval od 70. let M. Grepl (Grepl – Karlík, 1998), později S. Čmejrková (2013) a v současné době se tomuto odvětví věnuje M. Hirschová (2004, 2006, 2013). Specifickou oblastí pragmatiky, zdvořilostí, se zabírají T. Berger (2002) a S. Válková (2004).

Frankofonní pragmalingvistika vychází převážně z anglofonních teorií. Rozpracovává teorii mluvních aktů J. L. Austina (2000) a J. R. Searla (1970). V současné době je za nejvýznamnějšího představitele považován J. Moeschler (1996) spolu s A. Reboulovou (Moeschler – Reboul, 1994, 1998) či C. Kerbrat-Orecchioniová (1996). Významnou teorií v této oblasti je tzv. polyfonní teorie O. Ducrota (1984).

³ Většina pragmaticky zaměřených prací, ze kterých zde čerpám, rozpracovává v návaznosti na J. L. Austina a J. R. Searla typy ilokučních aktů, lingvisté se rozcházejí jen v jejich pojmenování, příp. v jejich klasifikaci.

⁴ Např. principy konverzační implikatury, relevance, řečového jednání.

⁵ Např. indexové a deiktické výrazy, především sociální deixe.

1.2.2 Pragmatika překladu

V této pragmaticky zaměřené práci využívám jako jazykový materiál české a francouzské texty a jejich překlady. Z toho důvodu považuji za přínosné věnovat samostatnou kapitolu disciplíně na pomezí pragmatiky a translologie, tedy pragmatice překladu.

Základním východiskem pragmatiky překladu je skutečnost, že jazykové i mimojazykové zkušenosti mluvčích výchozího a cílového jazyka se pravděpodobně liší. Překladatel by měl s tímto předpokladem přistupovat ke každému výchozímu textu. Základními postupy, jak se v překladu vyrovnat se zkušenostními rozdíly mluvčích výchozího a cílového jazyka, jsou:

- přidávání informací (explikace);
- vypouštění informací (elipsa);
- substituce analogií.

Nejčastěji se nahrazují společenská klišé, faktické výrazy, fráze, pozdravy, oslovení, tituly apod.

V umělecké literatuře do pragmatické dimenze patří také netradiční užití jazyka, tj. prostředky mluveného či nespisovného jazyka, dialektismy, cizojazyčné výrazy či pasáže atd. Tyto prostředky plní v umělecké literatuře estetickou funkci, jsou také nositeli emocionality a expresivity. Vedle autorského stylu a stylu konkrétního díla zde hrají významnou roli celonárodní specifika: „Každý národ má specifické tradice a zvyky, svůj specifický vztah k objektivní realitě, specifické pojmenování této skutečnosti, ale i vztahu k ní, jejímu hodnocení. Expresivní složka, která je v případě, že neplyne jen ze situační souvislosti, odrazem jistého emocionálního hodnocení skutečnosti, může být v jisté době příznačná pro celý jazykový kolektiv“ (Filipec, 1985, s. 201).

Překlad je ve výsledku vnímán širokou veřejností jako součást národní literatury psané českým jazykem, zároveň však plní informativní funkci, přibližuje čtenářům přinejmenším slovesnou kulturu národa, v jehož prostředí originální dílo vzniklo. Překladatel se pak musí neustále rozhodovat, na kterou z těchto dvou složek překladu se více zaměří.

K jazykovým specifikům originálu tedy přistupují národní a dobové souvislosti, které je třeba v překladu také jistým způsobem vyjádřit. Takto byla čeština obohacena například o slova jako *rikša* či *tomahavk*. Při zvažování, které typické národní rysy dané

země zachovat a které obětovat přirozenosti výsledného překladu, je jediným ukazatelem konečný vnímatel, tedy český čtenář, jehož presupozici je třeba mít stále na paměti.

Pragmatický aspekt překladu se nejvýrazněji projevuje v rovině lexikální, jelikož rozdílné ztvárnění týchž sémantických významů je tím prvním, co si člověk při osvojování cizího jazyka uvědomuje.

V souvislosti s pragmatikou překladu hovoří O. Radina o tzv. mimologickém rázu jazyka (Radina, 1977, s. 220). Konvenčnost jazyka má za následek taková pojmenování jako např. bílá káva a bílé víno, třebaže skutečná barva obou nápojů rozhodně stejná není. Na jazyk nelze uplatňovat přísně logická pravidla.

„Požadavek logiky bývá vznášen nejen na vlastní, mateřský jazyk, ale velmi často právě na jazyk cizí. To si vysvětlíme tím, že k cizímu jazyku přistupuje obvykle člověk už víceméně dospělý, který má vypracované určité vidění skutečnosti, a navíc k tomuto jazyku přistupuje zvnějšku. Je však třeba si uvědomit, že přirozený jazyk není matematická, logická konstrukce ani intelektuální hra s přesnými pravidly, nýbrž že to je nástroj myšlení a dorozumění, který budovaly a budují celé generace nejrůznějších lidí“ (Radina, 1977, s. 220).

Rozdíly svědčící o posunech mezi češtinou a francouzštinou najdeme v oblasti situační i kontextové deixe, výrazné rozdíly konstatujeme v oblasti společenské deixe a při projevech zdvořilosti. Do oblasti pragmatiky překladu náleží také jazykové společenské konvence. V různých kulturách se s tímž komunikačním záměrem užívá různých pozdravů, oslovení, konverzačních obrátů atd. Ani zde nemůžeme doslovně překládat výrazy, které by vzhledem ke komunikační situaci v cílovém textu působily nepatřičně.

Zdvořilost je specifickou oblastí pragmatiky, s jejíž kulturní podmíněností je potřeba při překládání počítat. Hlavním problémem při překládání zdvořilostních jevů je nepřímá indikace jejich komunikačních funkcí. Zdvořilost je založena na předstírání, častá je snaha mluvčího zakrýt svůj komunikační záměr. Tento princip je základem polyfonní teorie O. Ducrota (1984) a významně se ho dotýká také M. Grepl (Grepl – Karlík, 1998) ve svém popisu komunikačních funkcí. Tyto pragmalingvistické teorie nejsou translátologicky ani komparatisticky orientované, nicméně jsou dobře využitelné pro popis fungování zdvořilostních strategií jak v češtině, tak ve francouzštině a pro

následné porovnání. Oba lingvisté vycházeli z teorie mluvních aktů – vztahům mezi jednotlivými teoriemi se budu podrobněji věnovat v následujících kapitolách.

1.2.3 J. L. Austin, J. R. Searle a teorie mluvních aktů

J. L. Austin řadil veškeré projevy zdvořilosti mezi tzv. behavitivy, tedy sociální chování či postoje (např. děkovat, přát, omlouvat se, zaslívat, protestovat atd.).

Teorie mluvních aktů klade důraz na účelový aspekt komunikace. Užívání jazyka chápe nejen jako zobrazování a hodnocení světa, ale především jako snahu „měnit vztahy jiných lidí k světu (včetně k sobě samým), jejich postavení ve světě, aby ovlivňovali a měnili jejich postoje, eventuálně jejich další jazykové i nejazykové jednání“ (Daneš – Hlavsa – Grepl a kol., 1987, s. 307).

Z hlediska teorie mluvních aktů je užívání jazyka v konkrétních situacích vždy motivováno záměrem mluvčího. Obecná teorie lidského jednání považuje užívání jazyka za specifický druh účelného lidského jednání. Jazykové jednání se od kauzálně-následkového jednání nejazykového liší svou konvenčností.

Mnohé zdvořilostní projevy lze klasifikovat jako performativní výpovědi. Akty jako pozdrav, poděkování či omluva jsou jen stěží realizovatelné bez verbální složky. K tomu slouží stereotypní či konvencionalizované zdvořilostní formule, které za splnění určitých podmínek (formulovaných J. L. Austinem) zaručují vykonání či naplnění aktu. Teorie mluvních aktů dělí každý mluvní akt na tři složky:

- akt lokuční – produktor pronese výpověď;
- akt ilokuční – produktor vyřčením výpovědi vyjádří určitý záměr;
- akt perlokuční – promluva vyvolá reakci adresáta, v případě zdvořilostních formulí bývají i reakce často konvencionalizované.

Akt ilokuční a akt perlokuční se mohou v případě zdvořilosti rozcházet, typické je to pro interkulturní komunikaci.

V rámci teorie mluvních aktů dále J. R. Searle (1970) klasifikoval pět základních typů mluvních aktů podle jejich ilokuční síly:

- Reprezentativy – produktor pouze zobrazuje stav světa, např. sdělení, zjištění, tvrzení, popis – nemá žádný jiný záměr (na rozdíl od zdvořilých

forem, které sice formálně vypadají jako reprezentativy, ale ilokuční síla je jiná, např. výtka, rozkaz).

- Direktivy – produktor chce přimět adresáta, aby něco vykonal, tyto akty jsou ze své podstaty konfliktotvorné, např. žádost, nařízení, rozkaz, proto bývají často realizovány nepřímo – zdvořilejší varianta.
- Komisivy – produktor se zavazuje k budoucímu jednání, např. nabídka, slib, hrozba, smlouva, je ohrožena tvář mluvčího, který se k něčemu zavazuje, i adresáta, který je nucen na akt reagovat, pro zachování tváře je tedy třeba užít zdvořilé varianty.
- Expresivy – produktor prezentuje vlastní osobnost a vyjadřuje psychický postoj ke stavu světa vyjádřenému v obsahu výpovědi, např. poděkování, blahopřání, omluva, pozdrav – typicky konvencionalizované zdvořilostní formy vyjadřování emocí, silně kulturně podmíněno.
- Deklarativy – produktor jejich vyslovením vyhlašuje novou situaci, typicky institucionální záležitosti, např. darování, jmenování, vyhlášení války, křest, vynášení rozsudků.

1.2.4 O. Ducrot a polyfonní teorie

Rozšířenou teorií ve frankofonní pragmatice je tzv. **polyfonní teorie**, kterou vypracoval v 80. letech francouzský jazykovědec O. Ducrot pod vlivem M. Bachtina a Ch. Ballyho. Pojem polyfonie, odvozený z řeckého *poly-* (mnoho) a *phoné* (hlas), je používán v různých oblastech lidské činnosti a můžeme jej přeložit jako vícehlas, vícehlasí či mnohohlasí. V souvislosti s jazykem použil pojem polyfonie poprvé ruský literární teoretik M. Bachtin (1978) a označil jím způsob, jakým se v románu realizují jednotlivé diskursy. O. Ducrot spolu s J.-C. Anscombrem rozpracoval tuto teorii z pohledu lingvistiky, věnoval se jí zejména v pracích *Le Dire et le Dit* (1980) a *L'argumentation dans la langue* (1983).

V návaznosti na Bachtinovu literární teorii vícehlasí⁶ se O. Ducrot pokouší aplikovat tuto myšlenku ne na celý text, ale na jednotlivou výpověď. Tvrdí, že si mluvčí

⁶ M. Bachtin označoval termínem vícehlasí vnitřní rozrůzněnost jazyka, ale především rozmanitost promluvovalých forem v umělecké literatuře. Tato rozmanitost pro něj byla kritériem hodnocení kvality literárního díla. Projevem vícehlasí je žádoucí dialogičnost mezi „já“ a tím druhým, monologičnost je podle

podobně jako autor literárního díla „nasazuje různé masky“ (Ducrot, 1984, s. 171, vl. překl. autorky práce) a v jeho výpovědi identifikujeme více paralelních hlasů (*voix*).

O. Ducrot se svou polyfonní teorií pokouší zpochybnit a nahradit východisko moderní lingvistiky, že každá výpověď má jediného autora (*unicité du sujet parlant*) a pouze ten je zodpovědný za veškeré psycho-fyziologické procesy, na kterých závisí tvorba výpovědi. Na rozdíl od tohoto tvrzení rozlišuje O. Ducrot dva typy autorů:

- lokutor (*locuteur*), tedy přímý tvůrce výpovědi;
- enuciátor (*énonciateur*), tedy nepřímý tvůrce výpovědi.

1.2.4.1 Terminologie

Ducrotovy práce nejsou přeloženy do češtiny a ani polyfonní teorie jako taková není v české lingvistice rozvinutá, nemáme tedy k dispozici odpovídající ustálený pojmový aparát, který by usnadnil aplikaci této teorie v českém prostředí. Na Slovensku se polyfonní teorií zabýval V. Dziak (2007), který sjednotil a upřesnil Ducrotovy základní pojmy ve slovenštině.

O. Ducrot používá základní lingvistické pojmy jako *věta (phrase)* a *výpověď (énoncé)* v tradičním pojetí, často užívaným termínem je také *enunciace (énonciation)*, kterým označuje situaci nastalou realizací výpovědi. O. Ducrot zdůrazňuje, že *enunciace* není aktem⁷, nýbrž pouze vyjádřením faktu, že realizací výpovědi nastala určitá situace. Pojem *enunciace* nezahrnuje vztah autora k výpovědi či jiným elementům komunikace. O. Ducrot vysvětluje vztah *enunciace* a *výpovědi* paralelou z teorie literatury – tak jako je metatext neoddelitelnou (explikativní) součástí díla, je *enunciace* neoddelitelnou (explikativní) součástí smyslu výpovědi (*sens de l'énoncé*). (Ducrot, 1983)

Pro uchopení Ducrotovy polyfonní teorie je nezbytné vymezení pojmů *lokutor (locuteur)* a *enuciátor (énonciateur)*⁸:

- *Lokutorem* se rozumí mluvčí, ten, kdo je zodpovědný za výpověď a ke komu se vztahuje časoprostorová deixe. Často je empirickým autorem

M. Bachtina naopak projevem totalitarismu. Svět, význam a potažmo i jazyk bychom měli vnímat ve vztazích, nikoli v absolutním smyslu. M. Bachtin je svým bádáním blízký A. Einsteinovi a teorii relativity. (Núnning, 2006; Karlík – Nekula – Pleskalová, 2012–2018)

⁷ Vztah mezi polyfonní teorií a teorií mluvních aktů upřesním dále.

⁸ V souladu s Dziakovým překladem (Dziak, 2007, s. 78–79) budu v této práci používat uvedené pojmy lokutor (*locuteur*) a enuciátor (*énonciateur*) ve významu definovaném níže.

výpovědi, ale nemusí jím být vždy (např. předtištěná formulace: *Já, níže podepsaný, souhlasím...*). V určitých případech O. Ducrot rozlišuje *mluvící subjekt* výpovědi (*sujet parlant*), který ve své promluvě reprodukuje mimojazykovou entitu vyjádřenou někým jiným. Mezi tyto případy patří např. uvozená přímá řeč, opakování, imaginární dialog čili dialog uvnitř monologu.

- *Enunciátor* je v Ducrotově⁹ terminologii subjekt, jenž zaujímá postoj k mimojazykové realitě, a tím se nepřímo podílí na výpovědi.

Vztah mezi lokutorem a enunciátorem definuje O. Ducrot takto:

„Keď lokútor L produkuje výpoveď E (fr. énoncé E – pozn. autora), dáva do obehu jedného alebo viacerých enunciátorov. Lokútor k nim môže zaujať dvojaký postoj: identifikuje sa s nimi; dištancuje sa od nich tak, že ich stotožní s osobou, od ktorej sa takisto dištancuje (presnejšie sa od nej dištancuje ako priamy tvorca výpovede – lokútor), zároveň však táto osoba nemusí byť vo výpovedi explicitne určená“ (Anscombe – Ducrot, 1983, s. 174, překlad V. Dziak).

Případy, kdy se lokutor neztotožňuje s enunciátorem, tvoří jádro Ducrotovy práce.

1.2.4.2 Rozrůznění lokutora a enunciátora

Situace, kdy se lokutor a enunciátor neztotožňují, mohou být vyjádřeny různými způsoby. O. Ducrot uvádí jako typický případ rozrůznění lokutora a enunciátora ironii, příp. sebeironii, reakci na negaci v asertivní výpovědi či otázce.

V případě ironie lokutor pronáší výpověď, jejíž propoziční obsah z pohledu enunciátora nekoresponduje s mimojazykovou realitou. Ironická výpověď realizovaná prostřednictvím lokutora tedy nevyjadřuje perspektivu enunciátora. Adresát musí dospět ke smyslu výpovědi, který se utváří v rovině enunciátora, nepřímo, často za pomoci hodnotících výrazů či intenzifikátorů. V situacích, kdy lokutor v dialogu reaguje na negativní výpověď nebo otázku, tato reakce často není orientovaná na konkrétní výpověď, ale na to, co si „myslí“ samotný enunciátor.

⁹ Autoři, kteří se zabývají polyfonní teorií, se v terminologii rozcházejí. V této práci používám základní pojmy lokutor a enunciátor tak, jak je definuje O. Ducrot (1984).

1.2.4.3 Polyfonní teorie a teorie mluvních aktů

O. Ducrot svou oblast zájmu označuje jako sémantickou nebo lingvistickou pragmatiku. Zajímá ho, jak řeč ovlivňuje lidské chování. Polyfonní teorie v pojetí O. Ducrota vychází z teorie mluvních aktů. Polyfonní teorie se uplatňuje v rovině ilokučnických aktů. V případě přímých (primitivních) ilokučnických aktů je lokutor totožný s enunciatorem, u nepřímých (odvozených) ilokučnických aktů se lokutor a enunciatör rozrůzňují. V případě nepřímého ilokučnického aktu je funkce sdělení nadřazená formě. Podle O. Ducrota lokutor „hraje“ či „předstírá“ určitý záměr ve formální rovině, ale touto hrou vyjadřuje jiný záměr, a tím do výpovědi zahrnuje enunciatöra s jeho vlastním postojem. Představa o tom, že lokutor „hraje role“, přivedla Ducrota k označení naplňování ilokučnických aktů za „teatrální realizaci hlubší reality“ (Ducrot, 1983, s. 178), již reprezentuje enunciatör.

1.2.4.4 Polyfonní teorie a komunikační funkce

M. Grepl u koncepcie komunikačnických (ilokučnických) funkcí uvádí dvojčlenný model výpovědi: „Skládá se tak celkový smysl hotových výpovědí ze dvou základních složek: z propozičnického obsahu (= co se říká) a z aktuální komunikačnické (ilokučnické) funkce (= proč/ s jakým cílem (úmyslem, záměrem) se to říká)“ (Grepl – Karlík, 1998, s. 421). V polyfonní teorii O. Ducrota je záměr komunikace stejně jako postoj vyjadřen třetí složkou, tedy enunciatörem.

1.2.5 M. Grepl a komunikační funkce

Teorii mluvních aktů u nás rozpracoval M. Grepl. V této práci se opírám především o Greplovu klasifikaci a podrobný popis komunikačnických (ilokučnických) funkcí výpovědi (Grepl – Karlík, 1998, s. 421–478).

Pro srovnání s polyfonní teorií O. Ducrota popsanou v předcházejících kapitolách stručně uvedu základní pojmy Greplové koncepce a zdůrazním styčné body a rozdíly mezi oběma teoriemi.

1.2.5.1 Terminologie

M. Grepl charakterizuje výpověď jako dvousložkový jev. Aspekty výpovědi M. Grepl vyjadřuje pomocí symbolu KF(o), přičemž znak (o) zastupuje obsah výpovědi a znak KF komunikační funkci výpovědi. Komunikační funkcí výpovědi se rozumí záměr, s nímž byl obsah výpovědi produkován mluvčím vůči adresátovi v dané komunikační situaci.

M. Grepl klasifikuje komunikační funkce na základě dvou kritérií:

- záměr mluvčího
- vztah slov ke světu.

Takto dělí komunikační funkce výpovědi na:

- asertivní (sdělovací),
- direktivní,
- interogativní,
- komisivní,
- permissivní a koncesivní,
- varovací,
- deklarativní,
- expresivní a satisfaktivní.

V této práci zkoumám výpovědi patřící především k poslednímu typu, tedy k funkcím expresivním a satisfaktivním (pozdravy, rozloučení, poděkování, omluvy). Zdvořilostní projevy se nejčastěji řadí právě do této skupiny komunikačních funkcí. Společným charakteristickým rysem těchto výpovědí je v Greplově koncepci skutečnost, že výše uvedené kritérium vztahu slov ke světu je v těchto případech irelevantní.

Část mého výzkumu je věnovaná také výpovědím, které náleží mezi komunikační funkce direktivní (výzvy).

1.2.5.2 Nepřímá realizace komunikačních funkcí

Pro všechny zdvořilostní projevy napříč systémem komunikačních funkcí platí, že se velmi často uplatňuje nepřímé vyjadřování komunikačních funkcí výpovědi. Mluvčí maskuje svůj pravý komunikační záměr tím, že jej realizuje pomocí formy typické pro jinou komunikační funkci.

1.2.5.3 Komunikační funkce a teorie mluvních aktů

Greplova koncepce komunikačních funkcí stejně jako jeho klasifikace komunikačních funkcí je založena na teorii mluvních aktů. M. Grepl odkazuje na přístup zakladatelů této teorie ke zkoumání jazyka v jeho fungování a na jejich chápání užívání jazyka jako účelného lidského jednání.

M. Grepl podrobně rozpracoval především oblast ilokučních aktů (akt komunikačního záměru). V rámci této oblasti vytvořil vlastní klasifikaci komunikačních funkcí, v níž nicméně uplatňuje některá taxonomická kritéria¹⁰ stanovená J. R. Searlem (1976). Greplova kritéria, tedy záměr mluvčího a vztah slov ke světu, reprezentují první dvě ze základních kritérií Searlových. Greplovy typy komunikačních funkcí se do značné míry překrývají se Searlovými třídami ilokučních aktů, a to následujícím způsobem:

- reprezentativy (representations) = asertivní (sdělovací) KF;
- direktivy (directives) = direktivní a interogativní KF;
- komisivy (commissives) = komisivní KF;
- expresivy (expressives) = expresivní a satisfaktivní KF;
- deklarativy (declarations) = deklarativní KF.

Základní dělení komunikačních funkcí dle M. Grepla je založeno na dvou výše uvedených základních kritériích, nicméně v rámci vnitřní diference a podrobného popisu jednotlivých typů komunikačních funkcí se uplatňují také další kritéria formulovaná J. R. Searlem (1976). V této práci se opírám o Greplův popis jazykové indikace jednotlivých typů komunikačních funkcí v češtině.

¹⁰ J. R. Searle (1976) stanovuje 12 kritérií pro klasifikaci ilokučních aktů, z nichž první tři považuje za zásadní pro rozlišení pěti tříd ilokučních aktů. Základní kritéria dle J. R. Searla jsou:

- rozdíly v cíli (nebo účelu) komunikačního (ilokučního) aktu;
- rozdíly ve směru přizpůsobení mezi slovy a světem;
- rozdíly ve vyjadřování psychických stavů (postojů).

Třídy ilokučních aktů dle J. R. Searla jsou následující:

- reprezentativy (representations);
- direktivy (directives);
- komisivy (commissives);
- expresivy (expressives);
- deklarativy (declarations).

Ze Searlovy taxonomie vycházejí další pokusy o klasifikaci ilokučních aktů, mimo jiné také klasifikace Greplova (Grepl – Karlík, 1998, s. 429–430).

2 PRAKTICKÁ ČÁST

Praktická část této disertační práce zahrnuje vedle vlastní analýzy také metodologii výzkumu včetně popisu použitého korpusu a provedeného dotazníkového šetření. V rámci metodologických kapitol se stručně věnuji charakteristice a vývoji kontrastivní a korpusové lingvistiky. Nedílnou součástí analytických kapitol jsou dílčí závěry formulované pro jednotlivé zkoumané kategorie, jež jsou shrnuty v závěru této práce.

2.1 Kontrastivní analýza

V následujících kapitolách se budu věnovat výzkumným metodám této práce. Cílem mého zkoumání je nalezení rozdílů při realizaci jazykové zdvořilosti v češtině a francouzštině, a proto je hlavní metodou kontrastivní analýza, založená na práci s vícejazyčným elektronickým korpusem. Jelikož se jedná o překladový korpus, považuji za vhodné v této kapitole zmínit translatologické přístupy, z nichž při analýze textů vycházím.

Doplňkovou výzkumnou metodou je dotazníkové šetření, díky kterému jsem schopna porovnat výsledky korpusové analýzy s aktuálním vnímáním zdvořilostních jevů roditelými mluvčími českého a francouzského jazyka.

2.1.1 Kontrastivní lingvistika

Rozhodneme-li se porovnávat jakékoli jazyky, pravděpodobně narazíme na metodologickou otázku, zda budeme provádět kontrastivní, či komparativní (srovnávací) výzkum. Zatímco obvykle srovnáváme typologicky blízké a příbuzné jazyky, kontrasty hledáme častěji u jazyků typologicky odlišných, např. u češtiny a francouzštiny v případě této práce.

Dalším důležitým aspektem, který odlišuje kontrastivní lingvistiku od lingvistiky komparativní, je nezbytnost určitých sociokulturních souvislostí mezi kontrastovanými jazyky. Podle V. Gasta (2012) lze provádět kontrastivní analýzu pouze u jazyků, mezi nimiž se překládá.

Výše uvedená kontrastivní analýza je základní metodou kontrastivní lingvistiky. V dnešním pojetí zahrnuje kontrastivní analýza porovnání jazyků včetně sociokulturního aspektu a úzce souvisí s aplikovanou lingvistikou a výukou cizích jazyků. V případě této

práce je kontrastivní analýza dvousměrná, čeština a francouzština jsou zde považovány za rovnocenné jazyky. Směr analýzy je zde vždy dán jazykem výchozího textu: analýza je prováděna od L1 (jazyk výchozího textu) do L2 (jazyk cílového textu).

Mnohé metody kontrastivní lingvistiky byly od dob jejího vzniku již překonány, avšak v této práci chci poukázat na užitečnost kontrastivní analýzy u typologicky a geneticky odlišných jazyků, jakými jsou čeština a francouzština, a to především v souvislosti s rozvojem digitálních vícejazyčných korpusů.

2.1.1.1 Vývoj kontrastivní lingvistiky

Kontrastivní lingvistika se začala vyvíjet v 50. letech 20. století s nárůstem výuky cizích jazyků. Jejím hlavním cílem bylo vyvinout metody, které by při výuce cizích jazyků pomáhaly překonat rozdílné struktury v mateřském a cizím jazyce. U zrodu kontrastivní lingvistiky ve službách didaktiky jazyků byl Ch. C. Fries, americký lingvista z Michiganské univerzity, který v roce 1945 publikoval práci *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. Ve své práci tvrdil, že nejefektivnějším nástrojem pro výuku cizích jazyků je systematický vědecký popis cizího jazyka porovnaný s jazykem mateřským.

Důležitou knihou v tehdejší výuce cizích jazyků byla práce R. Lada *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers* z roku 1957. Autor ve své knize přišel s názorem, že při výuce cizích jazyků můžeme předvídat, které jevy budou při výuce působit obtíže, a které nikoli. R. Lado do své kontrastivní analýzy zahrnul kromě tradičních jazykových plánů také grafický a kulturní aspekt.

Pod vlivem behaviorismu spatřoval R. Lado největší úskalí při výuce cizích jazyků ve skutečnosti, že každý jazyk je souborem zvyků. Ten, kdo se učí cizí jazyk, má tendenci přenášet zvyky či struktury svého mateřského jazyka do jazyka cizího. Pokud tyto struktury v cizím jazyce nefungují, je třeba se naučit strukturám (zvykům) novým. Míra znalosti těchto nových struktur je podle Lada ukazatelem znalosti daného cizího jazyka. Lado výše zmíněné zvyky rozdělil na zvyky artikulační a zvyky kategorizace a organizace lidské zkušenosti.

Koncept odrazu reality v jazykovém systému se později projevil v práci francouzského strukturalisty É. Benvenista a jím inspirovaných lingvistů a didaktiků. É. Benveniste ve své práci *Problèmes de linguistique générale* (1966) formuloval opozice,

kteře jsou v řůzných jazycích vyjádřeny řůznými způsoby, např. vyjádření řasu a aspektu ve francouzštině a angličtině: *Je chante. – I sing./I am singing*. Na řeřto řvou rovinách (tj. formální a pragmatické) pozorujeme transfer jazykových zvyků z mateřského jazyka do jazyka cizího po celou dobu učení se cizímu jazyku. Zde kontrastivní lingvistika rozlišuje pozitivní a negativní transfer jazykových struktur, přičemž negativní transfer zahrnuje jevy v mateřském a cizím jazyce odlišné. Tento jev didaktici nazývají jazyková interference.

Kontrastivní lingvistika zaznamenala největší rozvoj v 60. letech, kdy od roku 1962 do roku 1965 vycházely *Contrastive Structure Series* a uskuteřnila se konference *Georgetown Round Table Conference* (1968). Kontrastivní lingvistika a její představitel R. Lado začali být v 70. a 80. letech kritizováni, zároveň však přetřvával zájem o makrolingvistiku v oblasti textové lingvistiky a analýzy diskurzu. Přestože již R. Lado formuloval zájem kontrastivní lingvistiky nejen v oblasti intralingvistických jevů, ale také v oblasti extralingvistické (např. konfrontace sociokulturních jevů, jazykové kultury atd.), práce 50. let se omezovaly na mikrolingvistické zkoumání.

V 60. a 70. letech se pozornost kontrastivní lingvistiky přesouvá k makrolingvistickým problémům (např. srovnání kohezních prostředků, realizace mluvních aktů atd.). Zastánci kontrastivní lingvistiky v tomto období přinesli nové metody přínosné pro aplikovanou lingvistiku a výuku cizích jazyků. Pod vlivem generativní gramatiky přinesl C. James (1980) do kontrastivní lingvistiky pojmy hloubková a povrřhová struktura. C. James využívá srovnání v rovině povrřhové struktury k tomu, aby poukázal na odlišnosti v rovině struktury hloubkové. Kategorie hodnocené stejně v rovině povrřhové struktury nemusí mít stejnou pragmatickou a komunikační hodnotu (např. syntetický minulý řas v angličtině a ve francouzštině: *The postman opened the door. – Le facteur ouvrit la porte.*) a naopak řůzné kategorie povrřhové struktury mohou mít stejnou pragmatickou a komunikační hodnotu (např. syntetický a analytický minulý řas v angličtině a ve francouzštině: *The postman opened the door. – Le facteur a ouvert la porte.*). Kontrastivní lingvistika byla kritizována právě pro srovnání jazyků pouze na základě povrřhové struktury, což se kritikům jevilo jako nepřípustné pro výuku cizích jazyků.

Kontrastivní lingvistika ve službách výuky cizích jazyků zavedla vlastní koncepci chyby. Rozděřlila jazykové chyby na chyby inherentní, kterých se dopouštějí cizinci stejně

jako rodilí mluvčí (ve francouzštině např. *vous disez, vous faites* místo *vous dites/říkáte, vous faites/děláte*), a specifické, které vznikají jako důsledek transferu struktur mateřského jazyka do jazyka cizího (např. *My brother was soldier*). V souvislosti s pojetím chyby ve výuce cizích jazyků se začíná prosazovat přístup, kdy se na učení se cizímu jazyku zásadně podílí sociální aspekt a vliv prostředí. Dochází tak k přirozené korekci specifických chyb.

Poslední desetiletí přinesla rozvoj korpusové lingvistiky, která obohatila všechny oblasti lingvistického zkoumání, synchronní i diachronní, včetně kontrastivní lingvistiky. Největší přínos je patrný od chvíle, kdy se korpusy staly snadno přístupnými, tedy od 90. let 20. století.

V rámci kontrastivní lingvistiky se využívají převážně dvojjazyčné korpusy. Největší výhodou práce s daty shromážděnými v elektronickém jazykovém korpusu je kvantita výpovědí, které by žádný lingvista nebyl schopen pro svůj výzkum shromáždit pouze za použití introspektivních metod. (Dziak, 2013, s. 47–53)

V současné době se problematice kontrastivní analýzy věnují práce publikované v časopise *Languages in Contrast* (vydává od roku 1998 John Benjamins Publishing Company).

2.1.1.2 Vícejazyčné korpusy a kontrastivní analýza

Zpřístupnění elektronických jazykových korpusů v 80. a 90. letech 20. století otevřelo nové možnosti lingvistického výzkumu napříč všemi rovinami. Kontrastivní lingvistika začala využívat tyto nové nástroje jak pro srovnání intralingvistických jevů (gramatika, lexikum), tak pro komparaci jevů extralingvistických (sociokulturní aspekt), mezi které patří také zdvořilost coby téma této práce.

Velkým přínosem pro kontrastivní analýzu jsou především vícejazyčné (paralelní) korpusy. Zpřístupnění vícejazyčných korpusů je považováno za jeden z důvodů obnovení zájmu o kontrastivní lingvistiku v 90. letech. Přínos vícejazyčných korpusů je zdůrazňován v mnoha vědeckých pracích, autoři vyzdvihují především praktické využití v překladatelství, při výuce či v lexikografii a uplatnění tohoto nástroje při teoretických studiích jak komparatistických, tak obecně lingvistických.

Rozlišujeme několik typů vícejazyčných korpusů. B. Altenberg a S. Grangerová (2002, s. 4–5) dělí korpusy na srovnatelné a překladové.

Srovnatelný korpus (comparable corpus) neobsahuje originální texty a překlady těchto textů, ale různé texty ve dvou či více jazycích, které jsou srovnatelné z hlediska žánru či zaměření. Tyto korpusy slouží např. při překladu terminologie. Vytvořit takový korpus je značně obtížné, protože je třeba najít texty stylisticky a funkčně srovnatelné. Obsah srovnatelného korpusu není vyvážený a při práci s ním musíme brát v úvahu kontextové zapojení vyhledávaného výrazu, které se v porovnávaných textech liší.

Překladový korpus (translation corpus) obsahuje originální texty a překlady těchto textů do jednoho nebo více jazyků. Překladový korpus může být *jednosměrný (unidirectional corpus)* nebo *dvousměrný (bidirectional corpus)* v závislosti na tom, zda obsahuje originální texty pouze v jednom jazyce ($L1 > L2$) či v obou (všech) porovnávaných jazycích ($L1 > L2 \wedge L2 > L1$). Překladový korpus umožňuje různé typy výzkumu a komparace, nicméně je třeba zmínit také jeho nevýhody, a to především vliv výchozího textu na text cílový či potíže se zarovnáním ekvivalentních textů, jejichž struktura je odlišná:

„While the strong point of any monolingual corpus research has always been in the study of authentic texts and real contexts, bilingual and multilingual corpora are different in that translations are not original, authentic texts (and, for that matter, nor are the contexts that are translated). A methodology will have to be found to evaluate translated counterparts.“¹¹ (Čermák – Rosen, 2012, s. 17).

Otázka zarovnání textů je specifická pro *paralelní korpus*, který jakožto typ korpusu překladového umožňuje porovnání textových jednotek ve výchozím textu s textovými jednotkami v textu cílovém, a to na různých úrovních (např. odstavec, věta či slovo). Díky technickým možnostem a práci odborníků při zarovnání textů je vyhledávání v paralelních korpusech velmi přesné, nicméně je zapotřebí počítat s tím, že paralelnost korpusu nikdy nemůže být úplná vzhledem k odlišnostem výchozího a cílového textu.

¹¹ VI. překl. autorky práce: „Zatímco silnou stránkou práce s každým jednojazyčným korpusem vždy bylo zkoumání autentických textů a skutečných kontextů, dvojjazyčné a vícejazyčné korpusy se liší tím, že překlady nejsou originální, autentické texty (to ostatně nejsou ani přeložené kontexty). Musí být vypracována metodologie pro účely hodnocení překladových protějšků.“

Vícejazyčné a paralelní korpusy představují zdroj dat kvantitativního výzkumu. Přístupy využívající elektronické korpusy se dělí na *corpus-based* (data pro ověření hypotézy) a *corpus-driven* (data jako výchozí prostředek ke stanovení základních tezí výzkumu).

Při zkoumání tak složitého a specifického systému, jakým je přirozený jazyk, je nutno kombinovat metody kvantitativního výzkumu s metodami výzkumu kvalitativního (např. interpretace a analýza v případě této práce).

2.1.1.3 Translatologie

Tato práce představuje výzkum založený především na korpusové analýze a hlavním zdrojem dat je vícejazyčný překladový korpus (*InterCorp*). Práce s výchozím a cílovým textem a analýza překladu obsažené v této práci vyžadují formulování převažujícího translatologického přístupu, který při zkoumání překladů uplatňujeme. V následujících kapitolách upřesním své pojetí analýzy překladu, v němž kladu důraz, vzhledem k pragmalingvistickému zaměření práce, na kulturní aspekt.

Přestože tato práce není kritikou překladu, v určitých případech do ní přesahuje a také se inspiruje jejími metodami, konkrétně modelem kritiky překladu podle L. Hewsona (2011). Využití tohoto modelu pro analýzu překladu se věnuji v následujících kapitolách.

2.1.1.3.1 Teorie překladu

Jednou z vlastností jazykového znaku je jeho konvenčnost. Vztah mezi označovaným obsahem a označujícím znakem je arbitrární, nikoliv příčinný. Tentýž obsah může být ztvárněn různými a různě kombinovanými znaky, jedné formě mohou odpovídat různé obsahy. Tato skutečnost vede jazykovědce k hledání souvislostí mezi systémem konkrétního jazyka a civilizací, která tento jazyk užívá (Šabršula, 2007, s. 9).

Civilizace či národy se liší, protože mají rozdílný způsob života, kulturu, společenskou organizaci, spojuje je naopak jejich biologická podstata. Otázkou, jakou roli v této diverzitě hraje jazyk, se zabývá lingvistická antropologie. V rámci této disciplíny se ve 30. letech 20. století zformoval proud navazující na W. von Humboldta a zastávající teorii tzv. jazykové relativity, známou jako „hypotéza Sapira a Whorfa“. Tuto

teorii lze interpretovat tak, že každý jazykový systém představuje specifickou analýzu skutečnosti, globální vizi světa. Odpůrci teorie jazykového relativismu argumentují faktem, že navzdory všem rozdílům mezi civilizacemi i jazyky jsme schopni komunikovat s mluvčími jiných jazyků a překládat cizojazyčné texty.

Existence mezijazykového překladu potvrzuje schopnost chápat a vyjadřovat jevy v naší kultuře neznámé. Přesto je třeba si uvědomit, že překlad je ze své podstaty relativní, neboť je založen nejen na porozumění mezi různými jazyky, ale také na porozumění mezi různými mluvčími, a to není absolutní ani mezi mluvčími jednoho jazyka. Jazyky gramatikalizují různé významy a jejich věty proto nejsou vždy významově ekvivalentní, zato by měly být ekvivalentní funkčně. Požadavek funkční ekvivalence se vztahuje jak na všechny jazykové roviny, tak na oblasti mimojazykové, které jazyk ovlivňují. Správný překlad vyžaduje pochopení exotických konceptuálních struktur a jiného společenského kontextu. V opačném případě vzniká tzv. hyperpřeklad, tj. text, který přisuzuje výchozí kultuře jevy kultury cílové (Pokorný, 2010, s. 210–212).

Tato práce vychází z principů překladatelské teorie funkční ekvivalence. Tato teorie se zformovala ve druhé polovině 20. století na základě rozvoje lingvistického přístupu k hodnocení a zkoumání překladu pod vlivem funkční a strukturální lingvistiky. Ve Francii byl představitelem tohoto proudu moderní translatologie G. Mounin (*Teoretické problémy překladu*, 1963), v českém překladatelství to byl J. Levý (*Umění překladu*, 1963).

Klasická překladatelská teorie J. Levého považuje za kritérium ekvivalentnosti překladu funkci jazykového prostředku, a to na všech jazykových rovinách. Vycházíme-li z teorie funkční ekvivalence, připouštíme, že určitá překladatelská řešení nemusí být gramatickými, lexikálními ani sémantickými protějšky originálních výrazů, jestliže mají zachovat funkci, kterou daný výraz plní ve výchozím textu. Teoretický koncept ekvivalence překladu mnozí autoři kritizují (Ladmiral, 1995; Chesterman, 1997), ale v české translatologické tradici má funkční ekvivalence překladu založená na klasické lingvisticky orientované funkční teorii překladu své nezastupitelné místo.

D. Knittlová (2010) hovoří o úplných a částečných lexikálních protějšcích při překládání. Výskyt úplných protějšků je nízký, jedná se především o některá antropocentrická pojmenování, tj. pojmenování osob, zvířat, předmětů či jevů vztahujících se k člověku, např. lidí v nejbližším okolí, částí těla, předmětů v nejbližším

okolí, zvířat, časových údajů i abstrakt v přímém vztahu k člověku. Slova, která překladatel při své práci volí, jsou nejčastěji tzv. částečnými protějšky originálních vyjádření. Částečné protějšky se od sebe liší formálně, denotačně či konotačně, spojuje je ale totožná funkce.

Zohledněním komunikační funkce volíme tzv. komunikativní překladatelskou strategii, která využívá postupy jako je substituce analogií, elipsa či extenze. V souladu s vývojem funkční teorie vstupuje do teorie překlad v 80. letech 20. století „nová orientace spíše na kulturní než na jazykový transfer, překlad se chápe spíše jako komunikativní záležitost než jako proces překódování, orientace směřuje spíše k funkci cílového textu, který se nepovažuje za izolovaný jazykový útvar“ (Knittlová, 2010, s. 14).

Současné překladatelství si plně uvědomuje důležitost kulturní transpozice v překladu (Bednaříková, 2017, s. 5–6), a proto je stále nejrozšířenějším překladatelským přístupem komplexní sémanticko-stylisticko-pragmatický přístup, reprezentovaný např. německým anglistou A. P. Frankem (1986, 1990).

2.1.1.3.2 Kritika překladu

Neuspokojivý stav kritiky překladu přivedl ženevského translátologa L. Hewsona k vytvoření jednotného modelu kritiky (2011), který následně aplikoval na překlady umělecké literatury.

Kritika překladu v pojetí L. Hewsona je komplexní disciplína zohledňující kromě výchozího a cílového textu včetně paratextových a peritextových prvků také informace o autorovi a překladateli díla, o existujících vydáních díla včetně jejich kritiky atp. Po shromáždění přípravných informací uvedených výše provádí kritik překladu analýzu vybraných zástupných pasáží, přičemž postupuje od výchozího k cílovému textu a od makrostruktury k mikrostruktuře a zpět k makrostruktuře. Kritik sleduje překladatelská rozhodnutí a jejich účinky na různých úrovních textu, důležitou roli zde tedy hraje kritikova interpretace překladatelské volby, ačkoli se kritik překladu primárně neptá, proč překladatel zvolil dané řešení, ale jaký efekt toto řešení vyvolává v kontextu celého textu. Překladatelská rozhodnutí učiněná na mikroúrovni vyvolávají účinek na meziúrovni v rámci vybrané pasáže (a podobně potom na makroúrovni v rámci celého textu); ovšem není možné mechanicky položit paralelu mezi dané překladatelské

rozhodnutí na mikroúrovni a automatický účinek na meziúrovni. Různá řešení na mikroúrovni mohou vyvolávat různé účinky na meziúrovni v závislosti na kontextu celého textu.

Za účelem popisu překladatelských rozhodnutí na mikroúrovni vyčleňuje L. Hewson šest kategorií – jsou to překladatelské volby:

- syntaktické (*syntactic choice*);
- lexikální (*lexical choice*);
- gramatické (*grammatical choice*);
- stylistické (*stylistic choice*);
- nadřazené (*overriding translational choice*) – tj. přidávání a eliminace;
- překlad polopřímé řeči (*free indirect discourse*).

L. Hewson vychází z terminologie literární kritiky G. Genetta (1980) a pro svůj model kritiky (uměleckého) překladu sestavuje vlastní komplexní terminologický aparát.

Cílem kritiky je podle L. Hewsona popsat překladatelskou strategii. Za účelem vlastního hodnocení textu vyčleňuje kategorie jako:

- adaptace (*adaptation*);
- radikální divergence (*radical divergence*);
- relativní divergence (*relative divergence*);
- divergentní podobnost (*divergent similarity*).

Hewsonův model kritiky překladu jsem si vybrala především proto, že vhodně popisuje práci s překladem na jednotlivých úrovních, a také proto, že je určen pro umělecké texty. Cílem této práce není analýza překladu za účelem definování použité překladatelské strategie, jak je tomu v případě kritiky podle L. Hewsona, ale jeho model využívám k popisu efektů, které způsobují jednotlivé jazykové jevy na vyšších úrovních textu.

2.2 Česko-francouzský paralelní korpus (InterCorp)

Zdrojem jazykového materiálu pro tento výzkum je paralelní korpus InterCorp – projekt Českého národního korpusu. V této kapitole představím korpus InterCorp – jeden z největších korpusů tohoto druhu nejen v Evropě, ale i ve světovém měřítku. Dále se zaměřím na metodologii svého výzkumu založeného na práci s tímto korpusem.

2.2.1 Korpus InterCorp

Korpus *InterCorp* je hlavním výstupem stejnojmenného projektu, jehož cílem je vybudovat rozsáhlý paralelní synchronní korpus pokrývající co největší počet jazyků. Na jeho tvorbě se významnou měrou podílejí pedagogové a studenti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a další spolupracovníci Ústavu Českého národního korpusu. Korpus slouží jako zdroj dat pro teoretické studie, lexikografii, studentské práce, výuku, zejména výuku cizích jazyků, počítačové zpracování přirozeného jazyka, překladatele i veřejnost. *InterCorp* lze plně využívat po bezplatné registraci a přihlášení.

Korpus se skládá ze dvou částí, a to z jádra (*core*) a kolekce (*collection*). Jádrem korpusu *InterCorp* jsou převážně beletristické texty s ručními korekturami zarovnání. Kolekce jsou texty získané ve více jazycích, zpracované a zarovnané automaticky.

Každý cizojazyčný text má v korpusu svou českou verzi. Čeština je tedy tzv. *pivot*, česká verze textu (originál nebo překlad) je zarovnaná s jednou nebo více verzemi cizojazyčnými.

InterCorp je přístupný přes běžný webový prohlížeč z jednotného vyhledávacího rozhraní Českého národního korpusu *KonText*.

Obvykle jednou ročně vychází nová verze *InterCorpu*. V každé nové verzi roste objem textů, případně i počet jazyků a rozsah anotace. Od verze 6 jsou všechny předchozí verze stále dostupné.

Celkový rozsah zpřístupněné části korpusu ve verzi 14 z ledna 2022 činí v zarovnaných cizojazyčných textech 349 milionů slov v jádru a 1 223 milionů slov v kolekcích. V českých textech je v jádru 118 milionů a v kolekcích 90 milionů slov.¹²

Proces přidávání textů má svá specifika, např. texty nesmí být starší než z roku 1945, naopak mohou být přidány překlady z tzv. třetího jazyka. Koordinátoři pro dané jazyky jsou zodpovědní za převedení textu do elektronické podoby a za jeho korekturu. Poté je text nahrán k automatickému detekování vět. Texty jsou následně zarovnány pomocí nástroje *hunalign* a manuálně zkontrolovány a opraveny v paralelním editoru *InterText*. Nakonec jsou texty morfologicky označkovány a lematizovány za pomoci softwaru *Morče* a *TreeTagger* a opatřeny bibliografickými údaji (Čermák – Rosen, 2012, s. 11–12).

¹² <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:intercorp> [cit. 14. 9. 2022]

2.3 Metodologie výzkumu

Můj výzkum zdvořilosti v češtině a ve francouzštině kombinuje korpusovou analýzu originálních textů a jejich překladů s metodou dotazníkového šetření. Paralelní česko-francouzský korpus poskytuje množství dat, které bych jinak nebyla schopna získat. Digitální korpus umožňuje mapovat zdvořilostní jevy v nejrůznějších situacích s okamžitým porovnáním ve druhém jazyce. Výhoda velkého objemu dat převažuje nad nejvýznamnější nevýhodou práce s digitálním korpusem, se kterou jsem se při svém výzkumu setkala, a tou je nedostatečný kontext daného zdvořilostního jevu, především v porovnání s metodou analýzy jednotlivého textu a jeho překladu¹³.

Vzhledem k charakteru korpusu (psaný jazyk, umělecké texty) považuji za přínosné doplnit korpusovou analýzu o aktuální užití zkoumaných zdvořilostních jevů a jejich vnímání rodilými mluvčími češtiny a francouzštiny. Za tímto účelem jsem vytvořila paralelní dvojjazyčný dotazník, který jsem distribuovala v Česku a ve Francii. Metoda dotazníku přináší cenná aktuální data, nicméně má své limity, např. není možné detailně popsat komunikační situaci, ve které je daný jazykový jev použit – dotazník by byl příliš obsáhlý a odradil by řadu respondentů od vyplnění. Ze stejného důvodu nelze zařadit velké množství zkoumaných jevů, protože počet otázek je taktéž omezen na doporučených 15–20. Tradičním úskalím dotazníkové metody je získání dostatečného množství použitelných odpovědí (Walker, 2013).

2.3.1 Korpusová analýza

Hlavním zdrojem dat tohoto výzkumu je paralelní korpus *InterCorp*. V této práci používám verzi 14 z roku 2022.

Pro potřeby výzkumu jsem vytvořila dva vlastní subkorpusy. V obou případech se jedná o originální umělecké prozaické a dramatické texty, tedy texty patřící do tzv. jádra korpusu (*core*). První subkorpus nese název „intercorp_v14_cs / Core CS orig“ a obsahuje české originály, druhý se jmenuje „intercorp_v14_fr / Core FR orig“ a zahrnuje francouzské originály¹⁴. Hlavním důvodem, proč jsem se rozhodla nevyhledávat jazykové

¹³ Tuto metodu jsem použila v některých dřívějších studiích (Lapúniková, 2019, 2021).

¹⁴ Vlastní subkorpusy nelze citovat. V případě vlastních vytvořených subkorpusů používám citační normu nejbližšího vyššího veřejného korpusu, tj. francouzské a české části paralelního korpusu *InterCorp*:

jevy v tzv. kolekcích (*collections*), je stylová a žánrová různorodost těchto textů a také nedostatek metainformací.

Umělecký charakter textů obsažených ve vytvořených subkorpusech mě přivádí k otázce, nakolik se liší zkoumání mluvních aktů ve fiktivním diskurzu od zkoumání téhož v běžné komunikaci. Hlavní rozdíl spočívá v poetické funkci uměleckých textů, která se projevuje větším důrazem na formu, jazyk může být určitým způsobem stylizován (Hirschová, 2006, s. 10–11). Z pohledu teorie překladu by ale měl tento aspekt zůstat zachován v cílovém textu, tudíž by čtenáři měli být schopni tuto stylizaci identifikovat a nemělo by kvůli ní dojít ke zkreslení komunikační situace. Z hlediska teorie mluvních aktů autor napodobuje reálné ilokuční akty, jejich princip tedy zůstává zachován.

Kontrastivní zaměření této práce vyžaduje dvojjazyčný překladový korpus – tomuto požadavku zdaleka nejlépe vyhovují překlady umělecké, vypracované profesionálními uživateli jazyka s výbornou znalostí jazyka i prostředí originálního textu. Tato výhoda spolu s dobrou dostupností převažuje nad nevýhodami spojenými se specifiky zkoumání uměleckých textů.

V této práci považuji za kritérium hodnocení ekvivalence porovnávaných jevů jejich funkci v textu. Můj zájem se soustředí na pragmaticky podmíněné jevy, tj. jevy úzce spjaté s jazykovými i mimojazykovými zkušenostmi mluvčího. Při překládání je třeba brát v úvahu, že jazykové i mimojazykové zkušenosti mluvčích výchozího a cílového jazyka se mohou lišit a že různé jazyky vyjadřují tentýž komunikační záměr různými způsoby. Prostřednictvím paralelních korpusů zjišťujeme, zda byla funkce výchozího jazykového prostředku v překladu zachována a jakými prostředky cílového jazyka toho bylo dosaženo.

Svůj výzkum jsem zaměřila na šest mluvních aktů z oblasti jazykové zdvořilosti:

- pozdrav,
- oslovení,
- rozloučení,
- poděkování,
- výzva,

ROSEN, A. – VAVŘÍN, M. – ZASINA, A. J. *Korpus InterCorp – čeština, verze 14 ze 31. 1. 2022*. Ústav Českého národního korpusu, FF UK, Praha, 2022. Dostupné z WWW: <https://kontext.korpus.cz>.
NADVORNÍKOVÁ, O. – VAVŘÍN, M. – ZASINA, A. J. *Korpus InterCorp – francouzština, verze 14 z 31. 1. 2022*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2022. Dostupný z WWW <http://www.korpus.cz>.

– omluva.

Pro každý z nich jsem sestavila seznam základních jazykových realizací podle vybraných učebnic češtiny a francouzštiny pro cizince do úrovně A2. V češtině jsem vycházela především z učebnic *Česky krok za krokem 1* (Holá, 2016) a *Čeština expres 1* (Holá – Bořilová, 2012), ve francouzštině jsem jako referenční učebnice použila především *Connexions 1* (Mérieux – Loisseau, 2007) a *Communication Progressive du Français: niveau débutant* (Miquel, 2013).

Následně jsem k jazykovým realizacím na úrovni výpovědi vyhledala v překladových slovnících jejich systémové ekvivalenty. Standardní neutrální ekvivalenty jsem dále vyhledávala v *InterCorpu* a porovnávala jsem jejich užití v různých komunikačních situacích. Každý jazykový prostředek může naplňovat několik komunikačních záměrů, a to se také projevilo ve výsledcích vyhledávání v paralelních korpusech.

Tento výzkum je zaměřen na možnosti překladu zdvořilostních jazykových prostředků češtiny a francouzštiny. Paralelní korpus *InterCorp* se jeví jako nejlepší zdroj dat pro tento výzkum. Jedná se o kvalitativní výzkum – mým cílem není sledovat frekvenční, kvantitativní hodnoty zkoumaných jevů. Tomu odpovídá také velikost vytvořených subkorpuseů. Vyhledávání v subkorpusech provádím zadáváním základních typů dotazů. K dispozici je také pokročilejší vyhledávání, v české i francouzské části korpusu funguje lemmatizace a morfosyntaktické značkování. Je také možné použít korpusovou databázi překladových ekvivalentů *Treq* (Tab. 1), kde najdeme procentuálně vyjádřeny nejčastější způsoby překladu daného jazykového jevu. Vyhledávání je zde ale omezené a pro mou analýzu nedostatečné – výsledky vyhledávání v databázi *Treq* používám v této práci pouze jako orientační informaci doplňující mou analýzu.

Tab. 1 – Příklad vyhledávání v databázi Treq.

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
3	50.0	voulez vous	chcete
1	16.7	voulez vous	přejete
1	16.7	voulez vous	vám
1	16.7	voulez vous	byste
6			

2.3.2 Dotazníkové šetření

Korpusová analýza je v této práci doplněna o percepci zdvořilostních jazykových jevů rodilými mluvčími prostřednictvím paralelního dvojjazyčného online dotazníku¹⁵. Dotazníkové šetření¹⁶ bylo provedeno v Česku a ve Francii za účelem získání aktuálních dat¹⁷ z oblasti jazykových zdvořilostních strategií Čechů a Francouzů.

Dotazník obsahuje celkem 18 položek, z nichž první tři otázky shromažďují informace o respondentech (věk, pohlaví a místo pobytu) a dalších 15 položek představuje vlastní dotazník o jazykové zdvořilosti. Dotazník má podobu 15 komunikačních situací, každá z nich obsahuje jednu konkrétní zdvořilostní formu. Zdvořilostní formy byly vybrány tak, aby pokryly šest vybraných základních kategorií, které jsou významné z hlediska zdvořilosti:

- pozdrav,
- oslovení,

¹⁵ Česká a francouzská verze dotazníku je k dispozici v Příloze I a II.

¹⁶ Dotazníkové šetření proběhlo za podpory MŠMT v rámci grantu IGA FF 2022 038 (*Bohemistika – od tradice k digitalizaci, od minulosti k současnosti*). Jakožto hlavní řešitelka subprojektu s názvem *Zdvořilostní strategie Čechů a Francouzů (Potenciálně problematické jevy při interkulturní komunikaci)* jsem byla zodpovědná za finální podobu obou verzí dotazníku, jejich distribuci a vyhodnocení výsledků dotazníkové šetření. Další řešitelé našeho trojčlenného týmu – Mgr. Stanislav Pisklák (Katedra romanistiky FF UP v Olomouci) a Mgr. Eva Nováková (Katedra bohemistiky FF UP v Olomouci) se podíleli na vytváření dotazníku, jeho distribuci a rovněž na publikování výsledků dotazníkové šetření.

¹⁷ Výsledky dotazníku v souhrnné tabulce jsou k dispozici v Příloze III.

- rozloučení,
- poděkování,
- žádost,
- omluva.

Konkrétní zdvořilostní formy jsme vyhledali, stejně jako jevy pro korpusovou analýzu, z učebnic češtiny a francouzštiny pro cizince do úrovně A2 – pracovali jsme především s učebnicemi *Česky krok za krokem 1* (Holá, 2016); *Čeština expres 1* (Holá – Bořilová, 2012); *Connexions 1* (Mérieux – Loisseau, 2007); *Communication Progressive du Français: niveau débutant* (Miquel, 2013).

Komunikační situace, v nichž byly vybrané zdvořilostní jevy použity, byly excerpovány z paralelního česko-francouzském korpusu *InterCorp*. Respondenti dotazníku hodnotili, zda je vybraný výraz (*expression*), napsaný velkými písmeny, v daných situacích:

- zdvořilý (*polie*);
- přátelský (*amicale*);
- přiměřený (*adéquate*);
- útočný (*offensive*);
- nezdvořilý (*impolie*);
- jiná odpověď (*autre*).

Česká a francouzská verze dotazníku byla zaslána vysokoškolským studentům (především studentům Univerzity Palackého v Olomouci a studentům Université Paris-Sorbonne) – rodilým mluvčím českého a francouzského jazyka. Dotazníky byly distribuovány prostřednictvím online platformy *Survio*¹⁸, která umožňuje bezplatné vytváření, sdílení a vyhodnocování dotazníků v několika jazycích. Odpovědi jsme získali především díky spolupráci s vyučujícími na Univerzitě Palackého v Olomouci a na Université Paris-Sorbonne.

Dotazníkové šetření probíhalo tři měsíce, a to od 1. dubna do 30. června 2022. Získali jsme 49 českých odpovědí a 49 francouzských odpovědí. Respondenti museli splnit pouze jedno kritérium, kterým byl věkový limit 18–40 let.¹⁹ Omezením věku respondentů na mladší dospělý věk (s rozšířením do 40 let) jsme zachovali homogenitu

¹⁸ <https://www.survio.com/fr/> [cit. 20. 2. 2022]

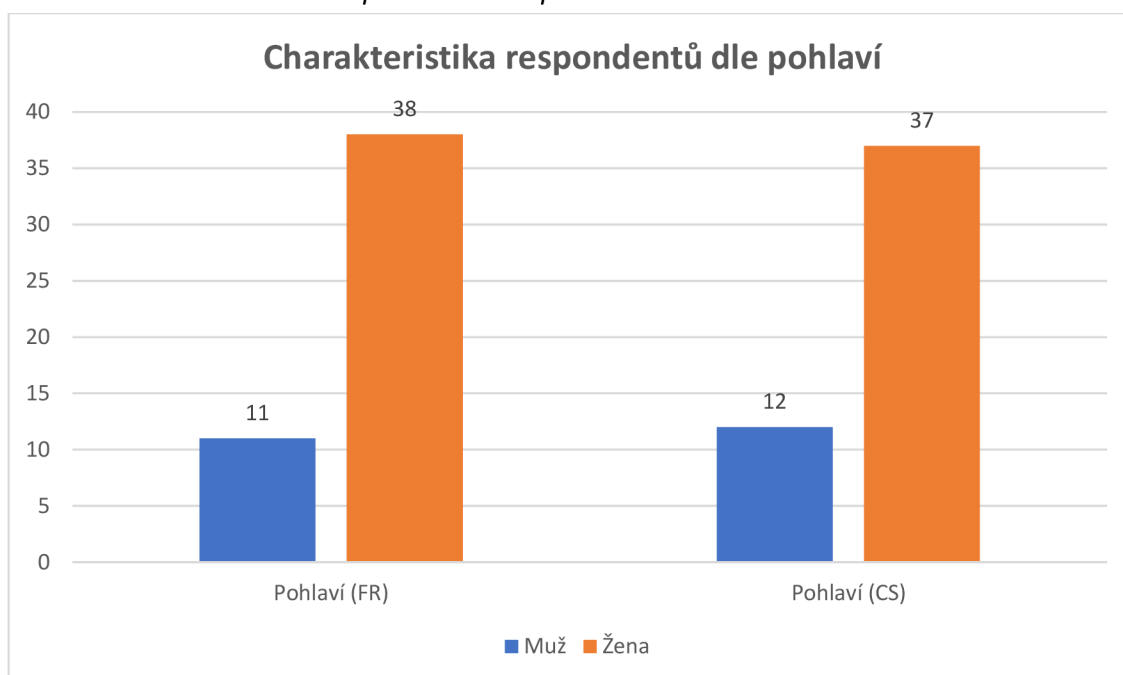
¹⁹ Několik odpovědí muselo být vyřazeno z důvodu nesplnění věkového limitu respondenta.

zkoumaného vzorku v obou zemích, a získali jsem tak představu o zdvořilostních strategiích jedné generace.

Pro bližší představu o respondentech dotazníku jsme získané informace shrnuli v následujících grafech (Graf 1–3). V grafech používáme zkratku CS pro české mluvčí a zkratku FR pro francouzské mluvčí.

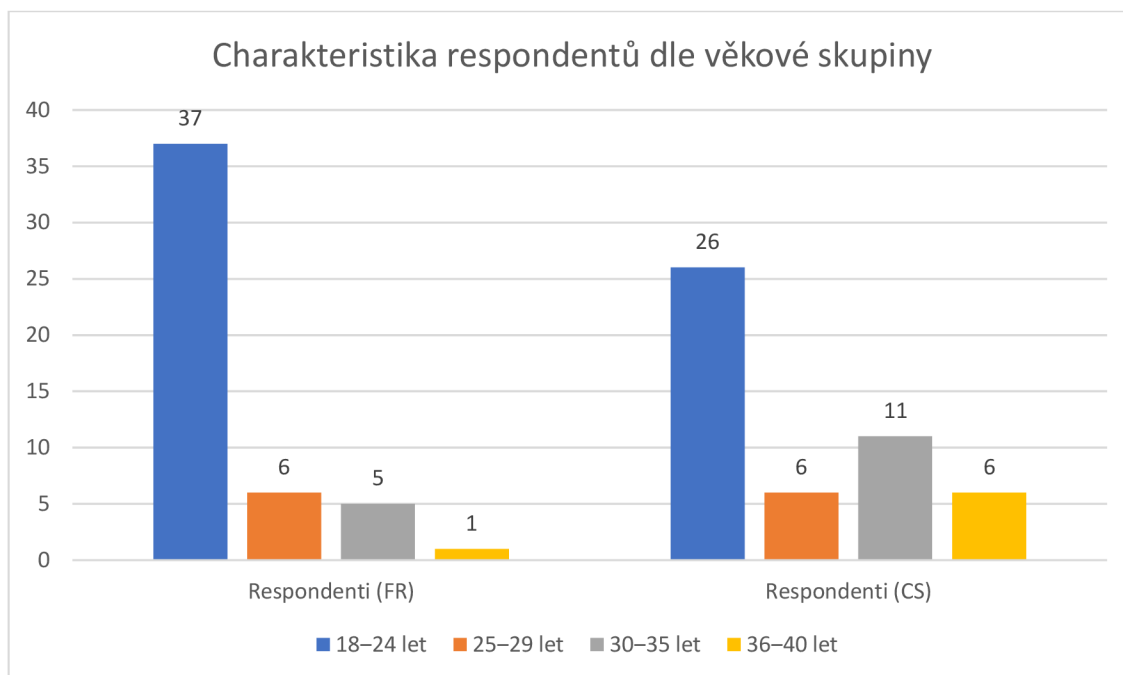
Graf 1 znázorňuje zastoupení žen a mužů: jak mezi francouzskými, tak mezi českými respondenty převažují ženy – představují vždy tři čtvrtiny dotazovaných.

Graf 1 – Charakteristika respondentů dle pohlaví.

Věk respondentů je vyjádřen v Grafu 2. Pro lepší znázornění jsme rozdělili respondenty do čtyř věkových skupin: 18–24 let, 25–29 let, 30–35 let a 36–40 let. Napříč všemi respondenty převažuje věková skupina 18–24 let: u francouzských mluvčích je to 75,5 % a u českých mluvčích je to 53 %, přičemž u Čechů jsou poměrně hojně zastoupeny také skupiny 30–36 let (22,4 %) a 36–40 let (12,2 %). Mírně vyšší průměrný věk u českých respondentů je dán skutečností, že v českém prostředí byli pro výzkum osloveni kromě studentů bakalářského studia také studenti magisterského a doktorského studia, zatímco ve Francii to byli převážně studenti bakalářského studia.

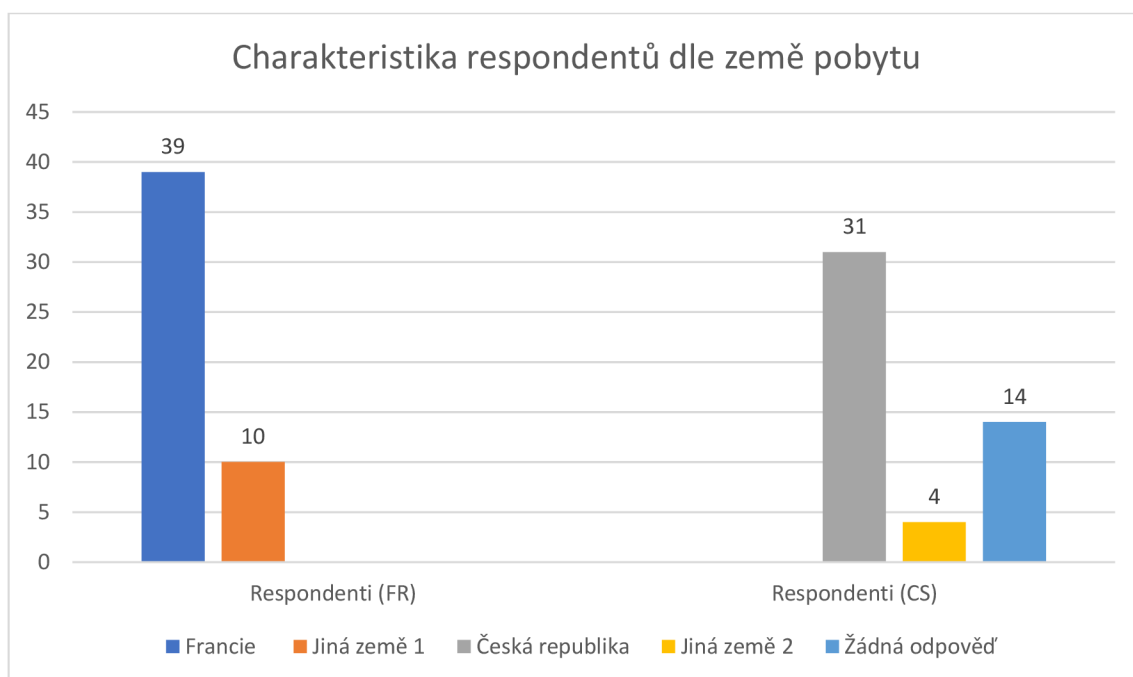
Graf 2 – Charakteristika respondentů dle věkové skupiny.

Graf 3 znázorňuje rozdělení respondentů podle země, ve které žili nejdelší část svého života. Přestože několik respondentů uvedlo jinou zemi než Francii nebo Českou republiku, všichni dotazovaní ještě před samotným vyplňováním dotazníku potvrdili, že jejich mateřským jazykem je francouzština nebo čeština, a jsou tedy schopni zhodnotit míru zdvořilosti u základních jazykových forem v daných komunikačních situacích.

Informace o zemi pobytu respondentů neslouží jako kritérium relevance odpovědí, ale jako další vodítko při analýze výsledků dotazníku, především v případech nejednoznačných výsledků v rámci jedné jazykové skupiny. Z toho důvodu jsem také nepovažovala za nutné vyřadit odpovědi, u nichž respondenti tuto položku nevyplnili – jedná se o 14 českých mluvčích.

Graf 3 – Charakteristika respondentů dle země pobytu.

Při přípravě dotazníku jsme předpokládali počet relevantních odpovědí mezi 50 a 100 pro každý jazyk, nicméně se nám podařilo dosáhnout pouze minimálního předpokládaného počtu odpovědí, tedy 49 pro každou jazykovou variantu. Vzhledem k tomu, že v této práci slouží výsledky dotazníku pouze jako doplňková metoda ke korpusové analýze a nikoli jako jádro výzkumu, považuji velikost vzorku za dostatečnou.

2.4 Analýza vybraných zdvořilostních jevů v češtině a ve francouzštině

Následující kapitoly budou věnovány popisu zdvořilostních forem, které reprezentují základní mluvní akty v češtině a ve francouzštině. U každého mluvního aktu jsem vybrala jazykové formy do úrovně A2 podle *Společného evropského referenčního rámce pro jazyky*²⁰. Jedná se o frekventované jevy v každodenní komunikaci, které jsem vyhledala v učebnicích češtiny a francouzštiny pro cizince, především v učebnicích *Česky krok za krokem 1* (Holá, 2016); *Čeština expres 1* (Holá – Bořilová, 2012); *Connexions 1* (Mérieux – Loiseau, 2007); *Communication Progressive du Français: niveau débutant* (Miquel 2013).

²⁰ <https://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/spolecny-evropsky-referencni-ramec-pro-jazyky> [cit. 14. 9. 2022]

2.4.1 Pozdravy

Pozdrav je z formálního hlediska jednoduchým konvenčním aktem, nicméně má hluboký antropologický a etický aspekt. Pozdrav má univerzální charakter napříč kulturami a je symbolem přijetí. Jeho důležitost v rámci sociálního chování potvrzuje skutečnost, že je při navázání kontaktu povinný. Absence jakékoli formy pozdravu při navázání kontaktu může být považována za porušení normy nebo dokonce za agresi.

Pozdravy náleží dle M. Grepla (Grepl – Karlík, 1998) ke komunikačním funkcím expresivním a satisfaktivním a jsou typickým příkladem výpovědí bez obsahu. Zatímco každá výpověď plní určitou komunikační funkci, ne každá výpověď musí mít obsah. U silně frazeologizovaných a konvencionalizovaných výpovědí je obsah oslaben, příp. jsou tyto výpovědi zcela bez obsahu. Takové výpovědi se ustálily pro konkrétní druh řečového jednání, a mají tedy silný komunikačně funkční potenciál. Z toho důvodu se z překladatelského pohledu jedná o (potenciálně) problematické výpovědi, jelikož překládání obsahu výpovědi představuje jednodušší část procesu překladu, kdežto přesné vyjádření komunikační funkce výpovědi je často obtížnější částí překladatelského procesu.

Zatímco obsah pozdravů není pro komunikaci důležitý (mluvčí ani adresát k úspěšné komunikaci nepotřebují vědět, jaký je původní obsah pozdravů jako např. *ahoj* nebo *nazdar*), klíčovým aspektem pozdravů je formální stránka. Hovoříme-li o komunikačních funkcích výpovědí bez obsahu, ať už to jsou pozdravy nebo jiné výpovědi tohoto typu, mluvíme o funkci formy. Užití jednotlivých forem je otázkou zdvořilosti, a proto výběr pozdravu nemusí být pro mluvčího vždy jednoduchý a jednoznačný.

V případě, kdy mluvčí vyhodnotí komunikační situaci jako neformální, zatímco adresát ji vnímá jako formální, může být neformální pozdrav vnímán adresátem jako urážka. Podobně negativně může působit neformální pozdrav v objektivně formální situaci záměrně zvolený ke zdůraznění nižšího společenského postavení adresáta. Obdobných potenciálně konfliktních situací způsobených neadekvátní volbou pozdravu bychom mohli jmenovat mnoho, a to i když hovoříme o zdvořilosti v rámci jednoho jazyka u mluvčích ze stejného kulturního prostředí.

Další úroveň problematiky volby pozdravu se objeví při interkulturní komunikaci v jazyce, který není alespoň pro jednoho z účastníků komunikace jazykem mateřským. Užití pozdravů, stejně jako jiných zdvořilostních forem, není ve všech jazycích a kulturách symetrické. Možnosti, jak překládat pozdravy z češtiny do francouzštiny a naopak, prezentujeme v následujících kapitolách.

2.4.1.1 Pozdravy a jejich systémové ekvivalenty

Nejfrekventovanějšími pozdravy v češtině a francouzštině jsou *dobry den/bonjour* a *ahoj/salut*. Studenti se s nimi setkávají v prvních lekcích učebnic pro cizince²¹ a učí se je správně používat.

Překladové slovníky většinou nabízejí pouze jeden systémový ekvivalent, tedy *dobry den* jako ekvivalent pro *bonjour* a *ahoj* jako ekvivalent pro *salut*.²² Překladové ani výkladové slovníky blíže nespecifikují užití těchto výrazů, většinou pouze uvádějí, že se jedná o pozdrav²³.

Studenti mohou získat informace o míře zdvořilosti daných pozdravů v konkrétních situacích v učebnici, příp. u lektora. V učebnicích je užití výše uvedených pozdravů zjednodušeně prezentováno takto: *dobry den* a *bonjour* užíváme ve formálních situacích a *ahoj* a *salut* v situacích neformálních. Studenti cizího jazyka později zjistí, pravděpodobně při kontaktu s rodilými mluvčími tohoto jazyka nebo při četbě autentických textů, že uvedená symetrie neplatí vždy a že může být narušena i v běžných situacích.

Příklad (1) reprezentuje nesymetrické, a přesto adekvátní užití pozdravů v situaci, kdy babička potká svou dospělou vnučku.

²¹ *Česky krok za krokem 1* (Holá, 2016, s. 9); *Čeština expres 1* (Holá – Bořilová, 2012, s. 7); *Connexions 1* (Mérieux – Loisseau, 2007, s. 8); *Communication Progressive du Français: niveau débutant* (Miquel, 2013, s. 8).

²² Např. online překladový slovník *Lingea* uvádí u hesel *dobry den*, *ahoj* a *bonjour* jeden ekvivalentní pozdrav, pouze u hesla *salut* uvádí kromě ekvivalentu *ahoj* ještě pozdrav *nazdar*.
<https://slovníky.lingea.cz/francouzsko-cesky> [cit. 13. 10 2022]

²³ Např. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipec – Daneš – Machač – Mejstřík, 2016) upřesňuje, že pozdrav *ahoj* se užívá zvl. mezi mládeží.

Dále např. online výkladový slovník *Larousse* uvádí u pozdravů *bonjour* a *salut* téměř shodnou definici.
Bonjour: „Terme de salutation dont on se sert pendant la journée quand on aborde quelqu'un ou, moins souvent, quand on prend congé de quelqu'un.“ (vl. překlad autorky práce: „Forma pozdravu, který se užívá v průběhu dne, když někoho potkáme nebo, méně často, když se s někým loučíme.“)
Salut: „Formule qu'on emploie quand on aborde quelqu'un ou quand on le quitte“ (vl. překlad autorky práce: „Formule, kterou užíváme, když někoho potkáme nebo se s někým loučíme.“)
<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue> [cit. 13. 10. 2022]

(1) **Bonjour**, ma chérie. Tout va bien?

Ahoj zlatíčko, máš se dobře?

V následující kapitole 2.4.1.2 specifikuji užití uvedených pozdravů a jejich ekvivalentů na základě výskytu v korpusu.

2.4.1.2 Pozdravy a jejich ekvivalenty v korpusu

Překládání pozdravů v češtině a ve francouzštině v korpusu variuje od systémových ekvivalentů, jak byly popsány výše, až po originální překladatelská řešení volbou specifických zdvořilostních forem, která nezdědala přesahují kategorii pozdravů.

Kompletní seznam korpusových ekvivalentů nejen pozdravů je možné vygenerovat v rámci korpusu *InterCorp* nástrojem *Treq* (databáze překladových ekvivalentů). Vyhledávání v databázi *Treq* je orientační a má své technické limity. Např. zarovnaný výraz v cílovém jazyce ne vždy odpovídá výrazu v jazyce výchozím – v takových případech je zřejmé, že se nejedná o originální překladatelské řešení, ale o zarovnání k jinému výrazu, pravděpodobně v okolí vyhledávaného ekvivalentu.

Dále se vyhledávané ekvivalenty na jednotlivých příčkách seznamu často opakují. Pokud nás zajímá frekvence výskytu všech pravopisných a typografických variant, zaškrtneme při vyhledávání příslušný filtr pro nerozlišování velkých a malých písmen. Ve výsledcích vyhledávání se zobrazí všechny kombinace pravopisných variant v obou jazycích, což je potřeba zohlednit, abychom získali nezkreslenou představu o celkové frekvenci výskytu dané formy.

Všechny tabulky vygenerované v databázi *Treq*, které uvádím v této práci, jsou v nezměněné podobě převzaty přímo z webové stránky ČNK s výjimkou zkrácení seznamu pouze na varianty s výskytem 1 % a více.

V následujících dvou tabulkách (Tab. 2 a 3) jsou sestupně seřazeny nejfrekventovanější ekvivalenty pozdravů *bonjour* a *salut*. Kompletní seznamy ekvivalentů pro oba pozdravy čítají stovky položek, což svědčí o široké škále možností, jak tyto pozdravy překládat. Pro účely této práce jsem seznamy omezila jen na nejfrekventovanější překladatelská řešení, jejichž výskyt není nižší než 1 %.

Tab. 2 – Bonjour a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
2158	24.4	Bonjour	Ahoj
1473	16.6	Bonjour	Dobrý den
1459	16.5	Bonjour	Dobré ráno
303	3.4	Bonjour	Zdravím
194	2.2	Bonjour	Haló
169	1.9	Bonjour	Dobré odpoledne
154	1.7	Bonjour	Nazdar
142	1.6	Bonjour	- Ahoj
126	1.4	Bonjour	- Dobrý den
113	1.3	Bonjour	- Dobré ráno
101	1.1	Bonjour	Dobré jitro
93	1.1	bonjour	ahoj

Tab. 3 – Salut a jeho překladové ekvivalenty (Treq)

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
4451	49.3	Salut	Ahoj
488	5.4	Salut	Čau
406	4.5	Salut	Hej
372	4.1	Salut	Nazdar
333	3.7	Salut	- Ahoj
159	1.8	Salut	Zdravím
93	1.0	Salut	Dobrý den

Frekvenční tabulky naznačují základní problém při překladu pozdravů z francouzštiny do češtiny, kterým je výše zmíněné nesymetrické užití tzv. formálních a neformálních pozdravů. Nejfrekventovanějším ekvivalentem francouzského *bonjour* v korpusu je české *ahoj*. U francouzského pozdravu *salut* není asymetrie užití tak výrazná, nicméně také zde se mezi nejfrekventovanějšími ekvivalenty s výskytem od 1 % vyskytuje české formální *dobrý den*.

Druhým problémem, se kterým jsem se při překladu pozdravů setkala, je přesah k jinému typu výpovědi. Častým fenoménem je oslovení ve francouzštině namísto pozdravu v češtině. V následující formální situaci muž oslovuje/zdraví neznámou ženu:

- (2) **Madame.**
Dobrý den.

Tímto typem překladatelského řešení včetně frekvence jeho výskytu v korpusu se budu zabývat v kapitole 2.4.2 věnované oslovení, kde upřesním specifika užití oslovení ve francouzštině ve srovnání s češtinou.

Napříč všemi typy překladatelských řešení v korpusu nacházíme překlady adekvátní i neadekvátní, přičemž hranice mezi těmito dvěma skupinami není ostrá. V mnohých případech je volba ekvivalentu sporná, což potvrdily také některé odpovědi rodilých mluvčích v dotazníku (kapitola 2.4.1.3).

Existuje velká skupina překladů, kde symetrie formálnosti a neformálnosti základních pozdravů v češtině a francouzštině funguje, nicméně ve svém výzkumu jsem se zaměřila na případy, kde je tato symetrie narušena. Tyto nestandardní případy jsou v korpusu sice méně početné, nicméně nemohou být pouze okrajovou záležitostí, neboť se týkají frekventovaných situací v každodenní komunikaci.

Prvním typem nesymetrického, a přesto adekvátního překladu je neformální pozdrav v češtině a formální pozdrav ve francouzštině. Situace je zde, stejně jako v příkladě (1), neformální – v tomto případě dospělá dcera potká svou matku:

(3) **Bonjour**, m'man.

Ahoj, mami.

Druhým typem adekvátního překladatelského řešení je užití univerzálního pozdravu v češtině namísto francouzského formálního pozdravu. V této situaci je muž na návštěvě u svého strýce. Strýc ráno zdraví synovce:

(4) **Bonjour**. Bien dormi?

Dobré ráno. Vyspal ses dobře?

Čtvrtým typem vhodného překladu je doplnění pozdravu v češtině tam, kde ve francouzštině pozdrav chybí. Příkladem jsou dvě následující formální situace: v příkladě (5) žena v noci telefonuje svým ne příliš důvěrným známým, v příkladě (6) muž zdraví/oslovuje ženu, k níž přichází na formální návštěvu.

(5) **[ø]** C'est moi. C'est Camille.

Dobry den, to jsem ja, Kamila.

(6) [Ø] Madame.

Dobry den, pani.

Vyše popsané príklady hodnotíme jako adekvátní, ale jak už bylo uvedeno, v korpusu najdeme také neadekvátní překladatelská řešení. Nejčastějším problémem je zachování tzv. formálního francouzského pozdravu v podobě rovněž formálního pozdravu českého, ačkoli se jedná o neformální situaci. V příkladě (7) zdraví neteř svou tetu a v příkladě (8) zase milenec svou milenku:

(7) **Bonjour!**

Dobry den!

(8) **Bonjour**, chérie, tu as bien dormi?

Dobry den, drahoušku, pěkně ses vyspala?

Hodnocení adekvátnosti zvoleného ekvivalentu je komplikované v případech, kdy je v objektivně formální situaci z určitého důvodu zvolena neformální forma pozdravu již v originálním textu. Příkladem jsou ukázky (9) a (10), kdy je ve francouzštině použito jako pozdrav neformální *voilà*, příp. hovorová varianta *v'la*. U příkladu (9) se jedná o zaměstnance restaurace, který přichází do práce a zdraví svého nadřízeného. V příkladě (10) zdraví majitel domu svého nájemníka.

(9) **Voilà**, chef.

Dobry den, šéfe.

(10) Ah ben, **te v'la**, toi.

Dobry den.

Překladatel zde musí respektovat autorovu, byť nestandardní volbu a pozdrav vyjádřit taktéž neformálním způsobem.

Z analyzovaných příkladů vyplývá, že francouzský pozdrav *bonjour* má podstatně širší užití než české *dobrý den*. Presentovat *bonjour* jako formální pozdrav je zavádějící, jelikož plní svou funkci v řadě neformálních situací.

Tato zjištění dokládají také výsledky dotazníku, v němž vybrané situace a použité pozdravy hodnotili rodilí mluvčí českého a francouzského jazyka. Porovnání mých poznatků z korpusové analýzy s výsledky dotazníkového šetření uvádím v následující kapitole 2.4.1.3.

2.4.1.3 Pozdravy a jejich percepce rodilými mluvčími

V dotazníku byly použity některé příklady popsané v kapitole 2.4.1.2. Omezená délka dotazníku mi neumožnila věnovat pozdravům více než čtyři z celkem 15 položek dotazníku²⁴, ale i přesto je to, spolu s kategorií rozloučení, nejvíce zastoupená kategorie ze všech zvolených mluvních aktů v dotazníku. U všech hodnocených situací z kategorie pozdravů výsledky dotazníku potvrdily mé předpoklady vycházející z korpusové analýzy.

Výsledky položek vztahujících se k pozdravům jsou prezentovány v níže uvedené tabulce (Tab. 4). V prvním sloupci je uvedeno číslo položky v dotazníku, druhý sloupec představuje předpokládanou ekvivalentnost či neekvivalentnost hodnocených pozdravů na základě korpusové analýzy. Ve druhém sloupci jsou pro zjednodušení v závorce uvedeni také účastníci dané komunikační situace, podrobnější popis komunikační situace je pak možno nalézt v kapitole 2.4.1.2 u příkladu, k němuž odkazuje číslo ve třetím sloupci. Ve čtvrtém sloupci uvádíme, zda se naše předpoklady potvrdily, či nikoli, a poslední dva sloupce vyjadřují výsledky české a francouzské verze dotazníku v procentech řazené sestupně od nejhojněji zastoupených odpovědí k těm nejméně častým. Pro úplnost dodáváme, že respondenti dotazníku hodnotili, zda je vybraný výraz (*expression*) v daných situacích:

- zdvořilý (*polie*);
- přátelský (*amicale*);
- přiměřený (*adéquate*);

²⁴ Česká a francouzská verze dotazníku je k dispozici v Příloze I a II.

- útočný (*offensive*);
- nezdvořilý (*impolie*);
- jiná odpověď (*autre*).

Tab. 4 – Pozdravy: percepce rodilými mluvčími.

	Předpokládaná (ne)ekvivalentnost výrazů	Příklad	Potvrdilo se	Výsledky v %	
				CS	FR
1.	BONJOUR = AHOJ (babička – vnučka)	(1)	ANO	78,9 přátelský 8,8 přiměřený 7 zdvořilý 5,3 jiná	35,2 amicale 33,8 adéquate 25,4 polie 2,8 autre 1,4 impolie 1,4 offensive
2.	BONJOUR = AHOJ (dcera – matka)	(3)	ANO	59,3 přátelský 23,7 přiměřený 13,6 zdvořilý 3,4 jiná	41,8 amicale 23,9 adéquate 17,9 polie 9 autre 6 impolie 1,5 offensive
3.	BONJOUR = DOBRÉ RÁNO (strýc – synovec)	(4)	ANO	42,6 přátelský 35,3 zdvořilý 20,6 přiměřený 1,5 jiná	33,8 adéquate 31 polie 28,2 amicale 4,2 autre 1,4 impolie 1,4 offensive
4.	VOILÀ ≠ DOBRÝ DEN (zaměstnanec – nadřízený)	(9)	ANO	31 zdvořilý 22,4 nezdvořilý 19 přiměřený 17,2 přátelský	29,8 impolie 22,8 autre 21,1 amicale 10,5 offensive

				10,3 jiná	10,5 adéquate 5,3 polie
--	--	--	--	-----------	----------------------------

První dvě položky dotazníku se vztahují k nesymetrickému, a přesto adekvátnímu použití pozdravů, konkrétně pozdravu *ahoj* coby ekvivalentu pro *bonjour*. Z tabulky vyplývá, že čeští i francouzští mluvčí vnímají použití těchto pozdravů v neformálních situacích v rámci rodiny především jako přátelské či přiměřené, příp. také jako zdvořilé. Nepoměr mezi českými a francouzskými mluvčími shledávám pouze v tom, že odpovědi Francouzů jsou diferencovanější: např. u položky č. 1 výrazná většina Čechů (78,9 %) považuje pozdrav *ahoj* za přátelský, zatímco hodnocení pozdravu *bonjour* je u většiny Francouzů je rozděleno mezi přátelský (35,2 %) a přiměřený (33,8 %), příp. zdvořilý (25,4 %). Vysvětlením může být fakt, že pojem přiměřený, který jsem v dotazníku použila jako jednu z možných odpovědí, má širší použití než ostatní zvolené pojmy, tj. tatáž formule může být v dané situaci přátelská a zároveň přiměřená²⁵.

Třetí položka dokazuje, že rozsah použití pozdravu *bonjour* zahrnuje i český pozdrav z hlediska formálnosti či neformálnosti univerzální, tedy *dobré ráno*. Většina českých i francouzských respondentů hodnotí užití těchto pozdravů v neformální situaci jako přátelské, zdvořilé či přiměřené. Odpovědi se liší pouze v tom, že u Čechů převažuje odpověď přátelský (42,6 %), která je u Francouzů třetí nejčastější odpověď (28,2 %), a naopak u Francouzů převažuje odpověď přiměřený (33,8 %), což je třetí nejčastější odpověď u Čechů (20,6 %). Tuto skutečnost je možné vysvětlit podobně jako u prvních dvou položek dotazníku tím, že při volbě odpovědi mohlo docházet ke stírání hranic mezi pojmem přiměřený a ostatními možnostmi.

Čtvrtá položka prezentuje vnímání výrazu *voilà*, který byl do češtiny přeložen jako *dobrý den*. Takový překlad jsem vyhodnotila jako neadekvátní a můj předpoklad potvrdily také výsledky dotazníku: Češi nejčastěji hodnotili výraz v dané situaci jako zdvořilý (31 %), Francouzi naopak jako nezdvořilý (29,8 %). Tento případ je ukázkou komunikační situace z pracovního prostředí, které Češi stejně jako Francouzi vnímají primárně jako formální, a proto zde očekávají formální pozdrav. Ve francouzském

²⁵ Jsem si vědoma, že v případě pojmu „přiměřený“ může docházet k míchání různých kritérií (zdvořilý – nezdvořilý výraz vs. přiměřený – nepřiměřený výraz), i přesto jsem tento pojem zvolila, jelikož jej považuji za nejvhodnější z jiných zvažovaných možností (např. neutrální).

východím textu bylo nicméně použito *voilà* jako příznak neformálnosti až nezdvořilosti – tento rys by měl být zachován také v českém cílovém textu, což se ale nepodařilo.

Zatímco první tři položky z kategorie pozdravů v dotazníku jsou dokladem asymetrického, a přesto adekvátního užití pozdravů v češtině a ve francouzštině, čtvrtá položka je ukázkou asymetrického, ale neadekvátního použití.²⁶

2.4.1.4 Závěr

V předcházejících kapitolách věnovaných pozdravům jsem nastínila systémové i pragmaticky podmíněné užívání pozdravů v češtině a ve francouzštině, které jsem vedle příkladů z korpusu doplnila také o percepci pozdravů českými a francouzskými mluvčími.

Hlavním problémem při překladu pozdravů je asymetrické užití formálních a neformálních pozdravů v obou jazycích. Asymetrie je markantní především u pozdravu *bonjour*, jehož použití přesahuje kategorii formálních situací – bezpříznakově se užívá např. mezi příbuznými či partnery. Od určité hranice na pomyslné škále formálnosti a neformálnosti již nelze *bonjour* překládat jako *dobry den*, ale je vhodné volit jiný, neutrální či neformální ekvivalent, v závislosti na situaci, např. *ahoj* nebo *dobré ráno*.

Pozdrav *bonjour* má ve francouzštině široké užití, které má nicméně své limity. Pozdrav *bonjour* alternuje s pozdravem *salut* v řadě neformálních situací a přechází ve zcela neformální až hovorové výrazy jako např. *voilà*. Příznakové výrazy jako např. *voilà* je nutno překládat opět příznakovými ekvivalenty, např. *hele*, a nelze je překládat např. bezpříznakovým českým pozdravem *dobry den*, jak bylo popsáno v příkladech výše (kapitoly 2.4.1.2 a 2.4.1.3).

Druhým problémem při konfrontaci užití českých a francouzských pozdravů je absence pozdravu ve francouzštině, často ve prospěch oslovení. Francouzské oslovení pouhým *monsieur/madame* má širší a také frekventovanější užití než české *pane/paní* a mimo jiné může také plnit funkci pozdravu. Z toho důvodu čeští překladatelé často volí

²⁶ Čtvrtá položka dotazníku je jednou z několika položek s nejednoznačnými výsledky, tedy s poměrně vyrovnanými odpověďmi z opačné strany škály zdvořilost – nezdvořilost. Především u českých respondentů mě překvapila druhá nejčastější odpověď, a to že *dobry den* je v dané situaci nezdvořilé (22,4 %), v poměru k nejčastější (a také očekávané) odpovědi, a to že výraz je zdvořilý (31 %). Druhou nejčastější volbu českých respondentů pravděpodobně ovlivnil bezprostřední kontext pozdravu, který je v originálu stejně jako v překladu v hovorovém jazyce (Příloha I). Vliv kontextu na hodnocení zdvořilosti je klíčový a i malá změna kontextu může vyvolat odlišnou až protichůdnou percepci.

metodu substitute, kdy v cílovém textu místo oslovení použijí pozdrav, ve formálních situacích např. *dobrý den*. Další možnou metodou je pak extenze, kdy překladatel zachová originální oslovení, ale rozšíří jej také o pozdrav, např. *dobrý den, paní*. V tomto případě se však již dostáváme k jiné problematice, kterou je oslovení pouhým *pane/paní* a místo této formy oslovení v systému českých oslovení. Touto otázkou se budu zabývat v následujících kapitolách věnovaných oslovení v češtině a ve francouzštině.

2.4.2 Oslovení

Oslovení je jazykovým odkazem mluvčího vůči adresátovi. Mluvčí používá určité výrazy, aby jejich pomocí označil účastníka komunikace za adresáta. Oslovení slouží jako prostředek navázání a udržení kontaktu mezi mluvčím a adresátem. Fatickou funkci může plnit celá škála jazykových i nejazykových projevů, v této práci se však zabývám pouze konvencionalizovanými zdvořilostními formami oslovení.

Volbu oslovení ovlivňuje, stejně jako u ostatních zdvořilostních forem zkoumaných v této práci, společenská norma na jedné straně a jedinečnost komunikační situace a individualita účastníků komunikace na straně druhé. V této souvislosti někteří jazykovědci zastávají názor, že oslovení nelze kvůli jeho nezávislosti na pragmatických faktorech řadit do oblasti zdvořilosti, ale je potřeba ho vnímat jako samostatný fenomén. T. Berger odůvodňuje vyčlenění oslovování ze zdvořilosti takto:

„...oslovování ve většině případů nezávisí na pragmatických faktorech situace, nýbrž na sociálním vztahu mluvčího a adresáta. Následuji přitom Kasperové (1990), která charakterizovala oslovování velmi výstižně jako sociální indexování (*social indexing*). Když se soustředíme na vztah dvou konkrétních osob, můžeme pozorovat, že aspoň pronominální oslovování (tj. opozice „důvěrného“ tykání a „distancovaného“ vykání“) je stabilní v tom smyslu, že si ty dvě osoby buď ve všech situacích tykají anebo ve všech situacích vykají anebo mají asymetrický vztah. O pragmatické variaci by se snad mohlo mluvit jen v tom případě, že si dvě osoby veřejně vykají a soukromě tykají (tento fenomén existuje v mnoha jazykových kulturách a není řídký ani v češtině), ale i tady jde o pevná sociální pravidla. Také nominální oslovování je ve své centrální části (v češtině jde buď o oslovování křestním jménem nebo pane/paní + titul nebo pane/paní + příjmení) stabilní, a proto nepodléhá pragmatickým faktorům, periferní způsoby

oslovování (jako např. vážení přítomní) mohou fungovat jinak“ (Berger, 2002, s. 189–190).

V této práci zkoumám oslovení spolu s dalšími zdvořilostními formami a aplikuji na ně stejná kritéria jako na ostatní vybrané zdvořilostní kategorie. Samotný pojem oslovení užívám jako zastřešující pro výrazy, které spojuje táž komunikační funkce. Z podstaty svého výzkumu, který pracuje s pragmatickou rovinou autentických textů, nemohu opominout, byť podle T. Bergmana okrajový, vliv pragmatických faktorů na výběr oslovení. Z toho důvodu zařazuji oslovení k projevům zdvořilosti stejně jako pozdravy, rozloučení, poděkování atd.

V této práci se zabývám jak nominálními osloveními, tak pronominálními osloveními. Nominální oslovení v češtině představují především tři normativní formy:

- rodné jméno,
- pane/paní + titul
- pane/paní + příjmení.

Všechny formy jsou ve vokativu. Ačkoli je tento trojčlenný systém stabilní, ve své práci se věnuji také dalším variantám, které jsou v korpusu zastoupeny, ať už byl jejich výběr ovlivněn pragmatickými faktory komunikační situace nebo např. konstrukcí ve výchozím jazyce při překladatelském procesu. Systémové odlišnosti oslovení ve francouzštině budou popsány v kapitole 2.4.2.1.

Pronominální oslovení je v češtině stejně jako ve francouzštině vyjádřeno důvěrným tykáním a distancovaným vykáním. V obou jazycích je vykání gramatikalizováno, tj. formy vykání nejsou zcela totožné s formami plurálu, což podle T. Bergera (2002, s. 192) češtinu a francouzštinu odlišuje od většiny ostatních jazyků, v nichž se vyká. Zatímco formálně se tykání a vykání v češtině a francouzštině neliší, rozdíly v rozsahu tykání a vykání v obou jazycích existují. Tyto rozdíly ukážu na příkladech z korpusu v podkapitole 2.4.2.2.

2.4.2.1 Oslovení a jejich systémové ekvivalenty

Nejfrekventovanějšími nominálními osloveními v češtině a francouzštině jsou vedle rodných jmen formy *pane/monsieur* a *paní/madame*. Studenti se s nimi setkávají v prvních lekcích učebnic pro cizince²⁷ a učí se je správně používat.

Překladové slovníky většinou nabízejí pouze jeden systémový ekvivalent, tedy *pán/pan* jako ekvivalent pro *monsieur* a *paní* jako ekvivalent pro *madame*. Užití těchto výrazů blíže specifikují výkladové slovníky.

Studenti mohou získat informace o užívání konkrétních forem těchto oslovení také v učebnicích, příp. u lektora. Např. učebnice *Česky krok za krokem 1* výslovně vybízí studenty, aby oslovování lidí ve svém okolí konzultovali s lektorem (Holá, 2016, s. 14), což svědčí o specifičnosti a dle mého mínění také o nepravdelnosti systému oslovení v češtině, ale pochopitelně i v jiných jazycích. V učebnicích je užití výše uvedených oslovení zjednodušeně prezentováno takto: *pane/paní + příjmení* a *monsieur/madame* nebo *monsieur/ madame + příjmení* užíváme ve formálních situacích a oslovení rodným jménem v situacích neformálních.

S oslovením *pane/paní + titul, funkce, povolání* se studenti češtiny setkávají v pozdějších lekcích, např. u tématu zdraví (*pane doktore/paní doktorko*). Studenti francouzštiny se s formou oslovení *pane/paní + titul, funkce, povolání* v učebnicích do úrovně A2 nesetkají vůbec, protože ačkoli ve francouzštině existuje, je vyhrazena pro vyjádření významné autority (*Monsieur le Président/Madame la Présidente*), což je v psané podobě zdůrazněno velkými písmeny. Naopak hned v prvních lekcích se studenti francouzštiny setkají s formou oslovení pouhým *monsieur/madame*, která je zcela běžná a zdvořilá, na což např. učebnice *Communication Progressive du Français: niveau débutant* studenty zvlášť upozorňuje v poznámce pod čarou (Miquel, 2013, s. 8). Takové upozornění nasvědčuje skutečnosti, že míra zdvořilosti oslovení pouhým *pane/paní* se v různých jazycích výrazně liší, např. může být považováno za nezdvořilé nebo naopak za přehnaně zdvořilé např. u českých mluvčích²⁸.

²⁷ *Česky krok za krokem 1* (Holá, 2016, s. 14); *Čeština expres 1* (Holá – Bořilová, 2012, s. 10); *Connexions 1* (Mérieux – Loiseau, 2007, s. 8); *Communication Progressive du Français: niveau débutant* (Miquel, 2013, s. 8).

²⁸ Např. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipec – Daneš – Machač – Mejstřík 2016) uvádí u varianty *pane/paní* bez uvedení jména, titulu apod. jako u jediné varianty tohoto oslovení, že se jedná o zdvořilostní výraz. Dále uvádí, že tato varianta je součástí titulu vážených osob (Co si přejete, pane? Dámy a pánové, důstojný pane).

Pronominální oslovení je v češtině stejně jako ve francouzštině realizováno vykáním a tykáním za pomoci osobních zájme *vy/vous* nebo *ty/tu*, příslušných slovesných tvarů a přivlastňovacích zájmen. Slovesné tvary pro vykání se shodují s množným číslem s výjimkou verbálních participií, která jsou v singuláru. Jednotné číslo při vykání má také přívlastek, přístavek a spona u verbo-nominálního predikátu.

Učebnice češtiny i francouzštiny prezentují vykání jako způsob formálního oslovení a tykání jako způsob neformálního oslovení²⁹. Učebnice *Česky krok za krokem 1* (Holá, 2016, s. 13) specifikuje užití tykání jako oslovení příbuzného, kamaráda nebo dítěte přibližně do 15 let.

Vedle výše popsaného základního systému oslovení existuje velké množství dalších více či méně frekventovaných způsobů, jak oslovovat osoby, např. poměrně běžná kombinace vykání a křestního jména aj. Systémová i specifická oslovení v češtině a francouzštině a způsoby, jakými jsou překládány v korpusu, prezentuji v následující kapitole 2.4.2.2.

2.4.2.2 Oslovení a jejich ekvivalenty v korpusu

Ekvivalenty oslovení v češtině a ve francouzštině jsou v korpusu zastoupeny jak systémovými formami (kapitola 2.4.2.1), tak nesystémovými variantami, které překladatelé zvolili pod vlivem pragmatických aspektů textu. V rámci korpusu *InterCorp* jsem za pomoci nástroje *Treq* (databáze překladových ekvivalentů) vygenerovala seznam vybraných oslovení. V následujících tabulkách (Tab. 5 a 6) jsou k dispozici nejfrekventovanější ekvivalenty nominálního oslovení *monsieur* a *madame*. Seznamy jsem výrazně zkrátila – ze stovek možných překladových ekvivalentů uvádím jen ty nejfrekventovanější, které mají alespoň 1% výskyt.

²⁹ *Česky krok za krokem 1* (Holá 2016, s. 13); *Čeština expres 1: Příloha* (Holá – Bořilová, 2012, s. 11); *Connexions 1* (Mérieux – Loisseau, 2007, s. 9); *Communication Progressive du Français: niveau débutant* (Miquel, 2013, s. 8).

Tab. 5 – Monsieur a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
5800	28.1	monsieur	pane
3129	15.1	Monsieur	pane
2977	14.4	Monsieur	Vážený pane
2381	11.5	Monsieur	Pane
773	3.7	Monsieur	Pan
768	3.7	monsieur	pan
448	2.2	Monsieur	pan
397	1.9	Monsieur	vážený pane
372	1.8	monsieur	pán
279	1.4	Monsieur	- Pane

Tab. 6 – Madame a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
1760	20.3	Madame	paní
1447	16.7	Madame	Vážená paní
987	11.4	Madame	Paní
969	11.2	madame	paní
683	7.9	madame	madam
313	3.6	Madame	Madam
228	2.6	Madame	madam
159	1.8	Madame	- Paní
127	1.5	Madame	Madame
123	1.4	madame	madame
117	1.4	Madame	vážená paní
108	1.2	Madame	pane
95	1.1	Madame	madame

Vyhledávání v databázi *Treq* je orientační a má své technické limity. Např. zarovnaný výraz v cílovém jazyce ne vždy odpovídá výrazu v jazyce výchozím (*madame X pane*) – v takových případech je zřejmé, že se nejedná o originální překladatelské řešení, ale o zarovnání k jinému výrazu, pravděpodobně v okolí vyhledávaného ekvivalentu.

Dále se vyhledávané ekvivalenty na jednotlivých příčkách seznamu často opakují. Pokud nás zajímá frekvence výskytu všech pravopisných (*madame, Madame*), příp. typografických (*MADAME*) variant, zaškrtneme při vyhledávání příslušný filtr pro nerozlišování velkých a malých písmen. Ve výsledcích vyhledávání se zobrazí všechny kombinace pravopisných variant v obou jazycích, a proto např. táž pravopisná forma

oslovení *paní* figuruje jak na první, tak na čtvrté příčce seznamu. Pro představu o celkové frekvenci výskytu dané formy je potřeba toto opakování zohlednit.

Databáze *Treq* v některých případech dokládá, že v překladech převažují systémové, a tedy očekávané ekvivalenty (viz oslovení *monsieur* a *madame* – Tab. 5 a 6), v jiných případech ale dokazuje, že u určitého jevu v korpusu jsou časté nebo dokonce převažují nesystémové, pragmaticky podmíněné ekvivalenty (viz níže vykání – Tab. 7 nebo pozdrav *bonjour* – Tab. 2 v kapitole 2.4.1.2).

Výsledky vyhledávání v databázi *Treq* představují orientační přehled překladových ekvivalentů, který je potřeba rozvést hlubší korpusovou analýzou.

Nejčastějším případem nesymetrického, ale přesto adekvátního překladu nominálního oslovení je formální dopis. Oslovení *Monsieur/Madame* je v češtině rozšířeno na *Vážený pane/Vážená paní*. Příklad (11) představuje úřední dopis z ministerstva vnitra:

(11) **Madame,**

Suite aux informations dont vous nous avez permis de disposer...

Vážená paní,

díky informacím, které jste nám zprostředkovala...

Ve francouzštině existuje rozšířená varianta oslovení za pomoci adjektiva *Cher Monsieur/Chère madame*, ta je ale ve formálním dopise vnímána příznakově jako familiární. Nejvhodnějším formálním oslovením ve francouzštině je tedy *monsieur/madame*, které navíc vedle oslovení často plní řadu dalších funkcí (např. pozdrav, nabídka).

Oslovení pouhým *pane/paní* nepatří v češtině mezi systémové varianty, proto je v překladu adekvátně rozšířeno (*vážený pane/vážená paní, pane/paní + příjmení, titul, funkce, povolání*) nebo nahrazeno (*dobrý den, přejete si?*). Extenze a substituce je prezentována v následujících třech ukázkách:

(12) Cette fois, ça ne se passera pas comme ça, vous pouvez être tranquille, **monsieur.**

Tentokrát se to nestane, můžete být klidný, **pane doktore.**

Ve formální situaci (13) muž oslovuje/zdraví neznámou ženu a v situaci (14) prodavačka hovoří s neznámou ženou v obchodě.

(13) **Madame.**
Dobry den.

(14) **Madame?**
Přejete si?

Nicméně v korpusu jsou zastoupeny také varianty překladu pouhým *pane/paní*. V souladu s českým systémem oslovení a ve většině případů také na základě pragmatického aspektu považuji takové překlady za neadekvátní. Příkladem je následující situace (15), kdy žákyně pokládá otázku spisovateli během besedy na základní škole.

(15) S'il vous plaît, **monsieur**, ça sert à quoi le racisme?
Prosím vás, **pane**, k čemu je rasismus?

Z výše uvedených důvodů hodnotím tento překlad jako nevhodný a upřednostňuji variantu *pane + příjmení, titul, funkce, povolání* (např. *pane spisovateli*). Nicméně vysoká míra výskytu překladu oslovení pouhým *pane/paní* v korpusu a také pozitivní percepce této varianty českými mluvčími v dotazníku můj předpoklad nepotvrzuje³⁰.

Než postoupím k příkladům pronominálního oslovení, uvedu zajímavý příklad použití oslovení *monsieur* při překladu českého oslovení *dědečku*. Následující příklad (16) nepatří ke standardním dialogickým ukázkám v této práci, neboť se jedná o umělecky výrazně stylizovaný text, nicméně dokládá široké užití francouzského oslovení *monsieur/madame*.

³⁰ Tomuto problému se věnuji podrobněji v kapitole 2.4.2.3.

- (16) „**Dědečku,**“ řekl jsem rychle, aby mi neusnul, „poradte mi, jak bych se dostal do středu vašeho města“.

Monsieur, m'empressai-je de lancer avant qu'il ne s'endorme, s'il vous plaît, dites-moi comment faire pour atteindre le centre de votre ville.

V následujících dvou tabulkách (Tab. 7 a 8) uvádím nejfrekventovanější ekvivalenty pronominálního oslovení *vous* a *tu* coby signál vykání a tykání. Ze stovek možných překladových ekvivalentů lze v těchto zkrácených tabulkách nalézt pouze několik prvních položek s výskytem 1 % a více.

Tab. 7 – Vous a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
24602	16.5	vous	vás
19923	13.4	vous	vám
6769	4.5	Vous	Vy
6218	4.2	vous	vy
3981	2.7	vous	jste
3125	2.1	vous	se
2957	2.0	vous	vámi
2877	1.9	vous	tě
2291	1.5	vous	ti
2228	1.5	Vous	To
1855	1.2	Vous	Ty
1543	1.0	vous	si
1452	1.0	vous	ty

Tab. 8 – Tu a jeho překladové ekvivalenty (Treq)

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
8944	8.7	Tu	Ty
3953	3.8	tu	jsi
3523	3.4	Tu	To
3294	3.2	tu	ty
2126	2.1	Tu	Co
2011	1.9	Tu	A
1870	1.8	Tu	-
1766	1.7	tu	to
1602	1.6	tu	se
1528	1.5	Tu	Už
1397	1.4	tu	si
1264	1.2	Tu	Tak
1217	1.2	tu	budeš

Výsledky překladových ekvivalentů pro *vous* (Tab. 7) naznačují, že užití vykání ve francouzštině a v češtině není vždy symetrické, ačkoli z pohledu gramatiky a systémového užití je francouzský a český systém vykání a tykání téměř totožný. Mezi nejfrekventovanějšími překlady francouzského *vous* v tabulce č. 7 najdeme také výrazy signalizující tykání. Výsledky vyhledávání ekvivalentů francouzského *tu* (Tab. 8) podobnou asymetrii nevykazují.

Rozdílné užití vykání a tykání v týchž situacích je v korpusu nejčastěji zastoupeno v případě překladů z jiných jazyků³¹, především z angličtiny, kdy si překladatel musí zvolit, zda si dané osoby budou v celém textu vykat, nebo tykat. Z mnoha příkladů v korpusu můžeme uvést např. ukázkou (17) z knihy *Šifra mistra Leonarda (The Da Vinci Code, 2003)* – ve francouzském překladu (překl. Daniel Roche, 2013) si hlavní protagonisté Robert Langdon a Sophie Neveuová vykaží, v českém překladu (překl. Zdik Dušek, 2003) si tykají:

(17) So you lied to Captain Fache.

Donc **vous avez menti** au commissaire Fache.

Takže **jsi** kapitánu Fachovi **lhal**.

³¹ Překlady z jiných jazyků v této práci primárně neuvádím. V databázi *Treq* ale není možné specifikovat jazyk originálního textu – výběr lze omezit pouze na dva jazyky, v nichž chceme vyhledávat, příp. lze specifikovat požadovanou část korpusu, v našem případě jádro korpusu. Přesto považuji za zajímavé uvést příklady, kdy český překladatel zvolil v určitém textu tykání, zatímco francouzský překladatel dal přednost vykání. Tyto případy mají největší podíl na asymetrii vykání a tykání v korpusu (Tab. 7).

Překladačská volba vykání či tykání je ovlivněna mnoha faktory od jazyka originálu přes veškeré pragmatické aspekty textu až po autorský styl. Vždy je třeba přihlídnout k širokému kontextu jednotlivých děl. Přestože užití vykání či tykání patří mezi individuální překladačské volby, v korpusu je výrazně častěji zastoupena asymetrie vykání ve francouzštině/tykání v češtině (Tab. 7) než asymetrická varianta tykání ve francouzštině/vykání v češtině.

Příkladem druhé varianty, tedy tykání ve francouzštině/vykání v češtině, je následující ukázka (18) ze španělsky psané knihy *Dům duchů* (*La casa de los espíritus*, 1982) – ve francouzském překladu (překl. Claude a Carmen Durandovi, 1993) si dospělý hlavní hrdina Esteban a jeho matka tykají, v českém překladu (překl. Hana Posseltová-Ledererová, 2002) si vykají:

(18) Se ve fuerte todavía. ¿Cuántos años tiene?

Tu as des forces de reste. Quel âge cela **te** fait-il?

Je vidět, že **jste silný**. Kolik **vám** je let?

Výše uvedená zjištění poukazují na určitý sklon k formálnosti u Francouzů oproti Čechům – stejnou tendenci pozorujeme také v případě pozdravů (kapitola 2.4.1).

Ponecháme-li stranou české a francouzské překlady z jiného jazyka a zaměříme-li se pouze na překlady z francouzštiny do češtiny a naopak, zjistíme, že se překladačelé v převážné většině případů drží originální formy, tedy že zachovávají vykání nebo tykání dle výchozího textu. Asymetrické užití vykání a tykání nalezneme pouze v okrajových případech, jako je např. oslovení Boha v následujících ukázkách (19) a (20):

(19) Je **vous** rends grâce, doux Père...

Děkuji **ti**, pane Bože a Otče můj...

(20) Dieu, **secourez**-moi !

Bože, **pomoz** mi!

Zatímco systém oslovení Boha, Panny Marie a svatých je v češtině založen na tykání, francouzský systém není jednotný a alternuje zde tykání a vykání, což je potřeba při překladu zohlednit.

Následující kapitola 2.4.3.2 doplňuje korpusovou analýzu oslovení o percepci vybraných příkladů rodilými mluvčími na základě výsledků dotazníku. Vzhledem k tomu, že asymetrie užití pronominálního oslovení v češtině a francouzštině není na rozdíl od nominálního oslovení výrazná, rozhodla jsem se do dotazníku zahrnout pouze nominální oslovení.

2.4.2.3 Oslovení a jejich percepce rodilými mluvčími

Dva z příkladů oslovení popsaných v kapitole 2.4.2.2 byly použity v dotazníku. Omezená délka dotazníku neumožnila věnovat oslovením více než 2 z celkem 15 položek dotazníku³². U jedné z hodnocených situací z kategorie oslovení výsledky dotazníku potvrdily mé předpoklady vycházející z korpusové analýzy, u druhé nikoli.

Výsledky položek vztahujících se k oslovením jsou uvedeny v následující tabulce (Tab. 9). První sloupec představuje číslo položky v dotazníku, ve druhém sloupci uvádím svůj předpoklad ekvivalentnosti či neekvivalentnosti pozdravů vyplývajících z korpusové analýzy. Druhý sloupec obsahuje také stručnou poznámku k dané komunikační situaci. Podrobnější popis komunikační situace je uveden v kapitole 2.4.2.2 u příkladu, ke kterému odkazuje číslo ve třetím sloupci. Čtvrtý sloupec znázorňuje, jestli výsledky dotazníku potvrdily, nebo nepotvrdily mé předpoklady. V posledních dvou sloupcích jsou procentuálně vyčísleny výsledky české a francouzské verze dotazníku. Nejfrekventovanější odpovědi jsou uvedeny nahoře. Možné odpovědi byly následující – výraz (*expression*) je v daných situacích:

- zdvořilý (*polie*);
- přátelský (*amicale*);
- přiměřený (*adéquate*);
- útočný (*offensive*);
- nezdvořilý (*impolie*);
- jiná odpověď (*autre*).

³² Česká a francouzská verze dotazníku je k dispozici v Příloze I a II.

Tab. 9 – Oslovení: percepce rodilými mluvčími.

	Předpokládaná (ne)ekvivalentnost výrazů	Příklad	Potvrdilo se	Výsledky v %	
				CS	FR
5.	VÁŽENÁ PANÍ = MADAME (úřední dopis)	(11)	ANO	63,8 zdvořilý 29,3 přiměřený 5,2 nezdvořilý 1,7 jiná	57,1 polie 34,9 adéquate 3,2 impolie 3,2 autre 1,6 offensive
6.	PANE ≠ MONSIEUR (žákyně – spisovatel)	(15)	NE	37 přiměřený 25,9 zdvořilý 18,5 nezdvořilý 14,8 útočný 3,7 jiná	42,4 polie 30,3 adéquate 10,6 offensive 9,1 impolie 4,5 autre 3 amicale

Položka 5 je ukázkou formálního oslovení v psané formě, kde je potřeba zachovat normativní náležitosti dopisu. Zatímco ve francouzštině zde figuruje oslovení pouhým *madame*, v češtině je nutno přidat adjektivum *vážená*. Oslovení pouhým *paní* by bylo v češtině příznakové. Rodilí mluvčí tento předpoklad potvrdili: Češi považují takové oslovení v dopise za zdvořilé (63,8 %), příp. přiměřené (29,3 %) podobně jako Francouzi, kteří také nejčastěji volili odpověď zdvořilý (57,1 %) a přiměřený (34,9 %).

Zatímco odpovědi u položky 5 potvrdily mé předpoklady, výsledky položky 6 byly překvapivé. Jedná se o komunikační situaci školní besedy se spisovatelem, kdy žákyně druhého stupně osloví přednášejícího spisovatele *monsieur*. Překlad pouhým oslovením *pane* zde považují za neadekvátní. V souladu se systémem českých oslovení popsaným výše v kapitole 2.4.2.1 bych v dané situaci volila oslovení *pane + příjmení* nebo *pane + titul, funkce, povolání*. Přesto většina Čechů označila takové oslovení v dané situaci za přiměřené (37 %) nebo zdvořilé (25,9 %) podobně jako většina Francouzů, kteří byli ve svých odpovědích jen o málo přesvědčivější: 42,4 % francouzských mluvčích vnímalo dané oslovení jako zdvořilé a 30,3 % jako přiměřené. Oslovení pouhým *pane* vnímala

negativně zhruba třetina Čechů: 18,5 % z nich jej označilo jako nezdvořilé a 14,8 % jako útočné. Nicméně také malá část francouzských mluvčí označila systémové oslovení pouhým *pane* v této situaci za útočné (10,6 %) a nezdvořilé (9,1 %).

Výsledky této položky dotazníku odporují nejen systémovým ekvivalentům, ale také adekvátním pragmatickým ekvivalentům nalezeným v korpusu. Domnívám se, že v tomto případě nelze hovořit o zkreslení výsledků vlivem nedostatečného kontextu, protože popis komunikační situace poskytuje dle mého mínění všechny nezbytné parametry (školní prostředí, beseda, žákyně – spisovatel). Potenciální problém, který mohl výsledek ovlivnit, spatřuji v širokém, a ne zcela vymezeném pojmu „zdvořilý“ coby jedné z možných odpovědí. Termín „zdvořilý“ může být interpretován také např. ve smyslu „více než adekvátní“ či „přehnaně zdvořilý“. Vzhledem k tomu, že takto konkretizovaná možnost mezi odpověďmi chybí, je možné, že respondenti, kteří oslovení *pane* vnímali právě jako přehnaně zdvořilé, zvolili nejbližší z možností, tedy slovo „zdvořilý“.

Výše uvedené vysvětlení se týká čtvrtiny českých odpovědí, nicméně převažující hodnocení oslovení pouhým *pane* jako přiměřené podobně vysvětlit nelze. Výsledky týkající se oslovení pouhým *pane/paní* nás mohou vést k revizi této formy v rámci systému českých oslovení a zamyslet se nad otázkou, zda je její místo opravdu na periférii, jak jsem předpokládala, nebo zda se neposouvá směrem do centra.

2.4.2.4 Závěr

V předcházejících kapitolách věnovaných oslovení jsem popsala systémové i pragmaticky podmíněné oslovování v češtině a ve francouzštině, a to jak oslovování nominální, tak pronominální. Příklady z korpusu jsem doplnila o percepci některých oslovení českými a francouzskými mluvčími.

V oblasti nominálního oslovování považuji za problematickou především formu oslovení pouhým *pane/paní*. Zatímco ve francouzštině je oslovení pouhým *monsieur/madame* systémovou, neutrální variantou, v češtině tato forma dle mého mínění vyjadřuje zdůraznění úcty, příp. přehnanou zdvořilost vůči adresátovi. Přesto se pouhé *pane/paní* v korpusu často objevuje jako ekvivalent neutrálního oslovení *monsieur/madame* a čeští respondenti dotazníku jej rovněž vnímali jako adekvátní.

Tento rozpor svědčí o skutečnosti, že ačkoli je zdvořilost do značné míry normována, zůstává zde značný prostor pro různorodé individuální volby, které nelze objektivně označit za správné či nesprávné. Oslovení pouhým *pane/paní* vnímám primárně jako nesystémové a příznakové, ale zároveň nevylučuji, že se zdvořilostní systém oslovení dynamicky proměňuje. Výsledky korpusové analýzy i dotazníkového šetření je tedy možné interpretovat tak, že se oslovení pouhým *pane/paní* postupně stává bezpříznakovým. Příčinou tohoto vývoje může být mimo jiné také kontakt s jinými jazyky a stále běžnější interkulturní komunikace – vedle francouzštiny, kterou se zabývám v této práci, je to především angličtina.

Oblast pronominálního oslovování je v češtině a ve francouzštině nezvykle symetrická, a to jak gramaticky, tak pragmaticky. Asymetrické užití vykání a tykání se v korpusu týká pouze překladů z jiných jazyků, kde je možné vysledovat tendenci francouzských překladatelů volit vykání častěji, než je tomu u překladatelů českých. Sklon k častějšímu vykání může být signálem určité „formálnosti“ francouzských mluvčích v porovnání s českými mluvčími.

2.4.3 Rozloučení

Rozloučení je univerzálním kulturním jevem a signalizuje ukončení kontaktu mezi mluvčími. V rámci sociálního jednání je určitá forma rozloučení při ukončení kontaktu normativní. Absence jakékoli formy rozloučení může být považována za nezdvořilost nebo dokonce za agresi.

Rozloučení je z formálního hlediska podkategorií pozdravů, nicméně z komunikačního pohledu se jedná o svébytný a důležitý akt, a z toho důvodu v této práci vyčleňuji formy rozloučení z kategorie pozdravů a věnuji jim samostatnou podkapitulu.

Rozloučení stejně jako veškeré pozdravy patří dle M. Grepla (Grepl – Karlík, 1998) ke komunikačním funkcím expresivním a satisfaktivním. Typicky se jedná o výpovědi bez obsahu. U výrazně frazeologizovaných a konvencionalizovaných výpovědí, jako jsou formy rozloučení, je obsah oslaben, příp. jsou tyto výpovědi zcela bez obsahu, na druhou stranu mají silný komunikačně funkční potenciál. Přesné vyjádření komunikační funkce, příp. více komunikačních funkcí u výpovědí bez obsahu může být potenciálně

problematické v případě mezijazykového překladu, a z toho důvodu může také překládání forem rozloučení z jednoho jazyka do druhého působit překladateli obtíže.

Užití konkrétních forem rozloučení není v různých jazycích a kulturách symetrické, a platí to také pro češtinu a francouzštinu. V následujících kapitolách prezentujeme možnosti překládání jednotlivých forem rozloučení z francouzštiny do češtiny a naopak.

2.4.3.1 Rozloučení a jejich systémové ekvivalenty

Nejfrekventovanějšími formami rozloučení v češtině a ve francouzštině jsou *na shledanou/au revoir*, *ahoj/salut*, *čau/tchao*. Ve francouzštině se při rozloučení často užívá také formule *à bientôt/na brzkou shledanou* a *bonne journée/pěkný den*.

Překladové slovníky většinou nabízejí pouze jeden systémový ekvivalent, tedy *na shledanou* jako ekvivalent pro *au revoir*; *čau*, příp. *čao* jako ekvivalent pro *tchao*; *na brzkou shledanou* jako ekvivalent pro *à bientôt* a *pěkný den* jako ekvivalent pro *bonne journée*. Pozdrav *salut* je možné použít jak na začátku, tak na konci konverzace – systémové ekvivalenty jsou tedy stejně jako u kategorie pozdravů (kapitola 2.4.1.1) *ahoj* a *nazdar*. Překladové ani výkladové slovníky blíže nespécifikují užití těchto výrazů, většinou pouze uvádějí, že se jedná o pozdrav při loučení³³.

V učebnicích pro cizince je užití výše uvedených forem zjednodušeně prezentováno takto: *au revoir* a *na shledanou* užíváme ve formálních situacích a *ahoj* nebo *čau* a *salut* nebo *tchao* v situacích neformálních. Specifické francouzské výrazy *à bientôt* a *bonne journée* jsou prezentovány jako univerzální napříč různými formálními i neformálními situacemi.

Při detailnější komparaci užití výše uvedených výrazů v češtině a ve francouzštině narazíme podobně jako v případě pozdravů na asymetrické užití tzv. formálních a neformálních ekvivalentů v každodenních situacích. Dalším potenciálním problémem především při překládání je hledání vhodných českých ekvivalentů pro běžné a bezpříznakové francouzské výrazy *à bientôt* a *bonne journée*, jelikož užití českých

³³ Např. online překladový slovník *Lingea* upřesňuje, že pozdravy *ahoj*, *nazdar* a *čau* jsou hovorové. <https://slovníky.lingea.cz/francouzsko-cesky> [cit. 22. 11. 2022]

Obdobné informace o hovorovosti výrazů *salut* a *tchao* podává např. online výkladový slovník *Larousse* <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue> [cit. 22. 11. 2022]

systémových ekvivalentů *na brzkou shledanou* a *pěkný den* je ve většině případů příznakové, a tedy nevhodné.

V následující kapitole 2.4.3.2 specifikuji užití uvedených způsobů rozloučení a jejich ekvivalentů na základě výskytu v korpusu.

2.4.3.2 Rozloučení a jejich ekvivalenty v korpusu

Formy rozloučení v češtině a ve francouzštině jsou v korpusu zastoupeny jak systémovými variantami (kapitola 2.4.3.1), tak pragmaticky podmíněnými variantami. V databázi *Treq* jsem vygenerovala seznam nejfrekventovanějších českých ekvivalentů rozloučení *au revoir* a *bonne journée*. V následujících tabulkách (Tab. 10 a 11) jsou k dispozici překladové ekvivalenty, které mají alespoň 1% výskyt.

Tab. 10 – *Au revoir* a jeho překladové ekvivalenty (*Treq*)

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
916	24.6	Au revoir	Sbohem
624	16.8	Au revoir	Ahoj
221	5.9	Au revoir	Nashle
219	5.9	Au revoir	Nashledanou
171	4.6	Au revoir	shledanou
158	4.2	Au revoir	Na shledanou
137	3.7	Au revoir	Měj
132	3.5	Au revoir	Měj se
120	3.2	au revoir	sbohem
85	2.3	Au revoir	Čau
46	1.2	Au revoir	Mějte
45	1.2	Au revoir	Mějte se
43	1.2	Au revoir	Pa
36	1.0	Au revoir	-Ahoj

Tab. 11 – Bonne journée a jeho překladové ekvivalenty (Treq)

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
25	12.1	Bonne journée	Mějte
15	7.3	Bonne journée	Mějte se
12	5.8	Bonne journée	Měj
10	4.9	Bonne journée	Nashledanou
9	4.4	Bonne journée	Na shledanou
8	3.9	Bonne journée	shledanou
7	3.4	Bonne journée	Sbohem
7	3.4	Bonne journée	Mějte se hezky
6	2.9	bonne journée	den
5	2.4	Bonne journée	Měj se
4	1.9	Bonne journée	Měj se pěkně
2	1.0	Bonne journée	Užijte
2	1.0	bonne journée	sbohem
2	1.0	Bonne journée	Mějte se pěkně
2	1.0	bonne journée	hezký den
2	1.0	Bonne journée	Ahoj
2	1.0	Bonne journée	Užijte si to
2	1.0	Bonne journée	Užij
2	1.0	Bonne journée	Nashle
2	1.0	Bonne journée	Měj se hezky
2	1.0	Bonne journée	Díky

Výsledky vyhledávání v databázi *Treq* jsou orientační a je nutné je interpretovat s přihlédnutím k technickým limitům tohoto nástroje. Nicméně z nich můžeme získat zajímavé informace naznačující potenciální problémy při překládání vyhledávaných výrazů.

V případě francouzského rozloučení *au revoir* (Tab. 10) figuruje na první příčce překladový ekvivalent *sbohem*, tedy rozloučení v běžné komunikaci příznakové. *Na shledanou* coby systémová varianta formálního rozloučení v češtině se objevuje až na čtvrté až šesté příčce seznamu, kde se vyskytují různé pravopisné varianty tohoto rozloučení. Celková frekvence výskytu všech variant rozloučení *na shledanou* posune tento ekvivalent na druhou příčku. Nejfrekventovanějším ekvivalentem francouzského *au revoir* v korpusu zůstává české *sbohem* a po českém systémovém formálním ekvivalentu *na shledanou* je to české neformální *ahoj* coby třetí nejčastější ekvivalent francouzského *au revoir*.

Z výše uvedených výsledků je zřejmá výrazná asymetrie užití formálních a neformálních forem rozloučení v češtině a ve francouzštině, což bude společným jmenovatelem příkladů popsaných níže v této kapitole.

Tabulka č. 11 představuje nejčastější překladové ekvivalenty francouzské formy rozloučení *bonne journée*. Vzhledem k tomu, že český systémový ekvivalent *pěkný den* se v běžné komunikaci nepoužívá, jsou v tabulce zastoupeny především pragmatické ekvivalenty, a to výrazně častěji formální varianty (*mějte se hezky, na shledanou, příp. sbohem*) než varianty neformální (*měj se pěkně, ahoj*).

Překládání neutrálního a z hlediska formálnosti všestranně použitelného francouzského rozloučení *bonne journée* je problematické, neboť podobně univerzální ekvivalent v češtině neexistuje, a je tedy potřeba pečlivě zvážit míru zdvořilosti zvoleného ekvivalentu v konkrétní situaci. Nejčastěji užívaný český ekvivalent *mějte se/měj se* sice nabízí formální i neformální variantu, nicméně v určitých kontextech bude i jeho formální varianta oproti francouzskému *bonne journée* příliš familiární, jak ukáží na příkladech níže.

K výskytu českého ekvivalentu *sbohem* (Tab. 10 a 11) dodejme, že vysoká frekvence je zde pravděpodobně dána charakteristikou korpusu, který tvoří převážně umělecké texty. Dialogy v uměleckých textech imitují běžně mluvený jazyk, nicméně při práci s nimi je třeba mít neustále na paměti, že jsou v menší či větší míře stylizovány, což je pravděpodobně také případ častého užití rozloučení *sbohem*, které není v běžné komunikaci příliš frekventované.

Následující příklady prezentují asymetrické užití francouzských a českých ekvivalentů rozloučení v různých situacích. Příklad (21) je ukázkou neformální situace, kdy se loučí dva studenti-kamarádi:

(21) **Au revoir.**

Nazdar.

Zatímco ve francouzském originálu je použito tzv. formální rozloučení, český překladatel správně zvolil neformální, a přesto adekvátní rozloučení.

Podobně je tomu v následující ukázce (22), v níž se loučí syn se svým otcem při odchodu do školy:

(22) **Au revoir** papa, je t'aime.

Ahoj, tati, mám tě rád.

Z výše uvedeného příkladu je zřejmé, že francouzské *au revoir* lze bezpříznakově použít i v neformální až intimní situaci v rámci rodiny, což u českého *na shledanou* není možné. Překladatel zde adekvátně situaci použil české neformální rozloučení *ahoj*.

V ukázce (23) se muž loučí se svou milenkou:

(23) **Donc à vendredi**, ma chérie, j'ai hâte de te revoir.

Na shledanou v pátek, miláčku, těším se.

Příklad (23) je ukázkou nevhodného užití české formální varianty rozloučení v neformální situaci. České *na shledanou* je v neformálních situacích vždy příznakové, v tomto případě navíc ostře kontrastuje s familiárním *miláčku*. Ve francouzském originálu vidíme neutrální rozloučení *à vendredi*, které je možné přeložit neformálně např. jako *uvidíme se v pátek* nebo *ahoj v pátek*.

Příklad (24) představuje situaci, kdy se muž loučí se svým obchodním partnerem:

(24) **Bonne journée**.

Mějte se.

Obchodní setkání se řadí k situacím, kde je adekvátní míra zdvořilosti velmi důležitá. Ve výše uvedeném příkladě se český ekvivalent *mějte se* jeví jako nedostatečně formální, a tedy příznakový.

Příklad (25) je rovněž ukázkou formální situace, tentokrát se zde voják loučí se svým velitelem:

(25) **Bonne journée**

Na shledanou.

Zatímco univerzálnost francouzského *bonne journée* jej umožňuje použít i ve výše uvedeném specifickém formálním kontextu, český překladatel správně zvolil formální

rozloučení *na shledanou*, které na rozdíl od ekvivalentu *mějte se* nevykazuje žádný příznak blízkosti či familiárnosti.

Mé hodnocení variant rozloučení ve výše uvedených příkladech částečně potvrzují výsledky dotazníku, které uvádím v následující kapitole 2.4.3.3.

2.4.3.3 Rozloučení a jejich percepce rodilými mluvčími

V dotazníku jsem použila některé příklady popsané v kapitole 2.4.3.2. Formám rozloučení jsem věnovala 4 z celkem 15 položek dotazníku³⁴, spolu s kategorií pozdravů je to nejvíce zastoupená kategorie ze všech zvolených mluvních aktů v dotazníku.

U dvou ze čtyř hodnocených situací z kategorie rozloučení výsledky dotazníku potvrdily mé předpoklady vycházející z korpusové analýzy, u jedné situace nikoli. V jednom případě byly výsledky dotazníku rozporuplné, a nemohly tedy být považovány za potvrzení mého předpokladu.

Výsledky položek vztahujících se k rozloučením jsou uvedeny v následující tabulce (Tab. 12). V prvním sloupci uvádím číslo položky v dotazníku, druhý sloupec naznačuje předpokládanou ekvivalentnost či neekvivalentnost hodnocených rozloučení na základě korpusové analýzy. Ve druhém sloupci uvádím v závorce také účastníky komunikační situace – jedná se pouze o zjednodušenou poznámku, abych zachovala přehlednost tabulky. Podrobnější kontext užití daného rozloučení je pak možno nalézt v kapitole 2.4.3.2 u příkladu, k němuž odkazuje číslo ve třetím sloupci. Čtvrtý sloupec vyjadřuje, zda se mé předpoklady potvrdily, či nikoli, a poslední dva sloupce prezentují výsledky české a francouzské verze dotazníku v procentech. Pro přehlednost znovu uvádím možnosti, ze kterých respondenti vybírali svou odpověď – výraz (*expression*) je v daných situacích:

- zdvořilý (*polie*);
- přátelský (*amicale*);
- přiměřený (*adéquate*);
- útočný (*offensive*);
- nezdvořilý (*impolie*);
- jiná odpověď (*autre*).

³⁴ Česká a francouzská verze dotazníku je k dispozici v Příloze I a II.

Tab. 12 – Rozloučení: percepce rodilými mluvčími.

	Předpokládaná (ne)ekvivalentnost výrazů	Příklad	Potvrdilo se	Výsledky v %	
				CS	FR
7.	NAZDAR = AU REVOIR (kamarádi)	(21)	ANO	66,7 přátelský 22,2 přiměřený 7,4 útočný 3,7 nezdvořilý	38,1 polie 25,4 amicale 20,6 adéquate 15,9 autre
8.	NA SHLEDANOU ≠ À VENDREDI (milenci)	(23)	NE	36,7 zdvořilý 31,7 přátelský 16,7 přiměřený 15 jiná	40 adéquate 37,1 amicale 8,6 polie 5,7 offensive 5,7 autre 2,9 impolie
9.	MĚJTE SE ≠ BONNE JOURNÉE (obchodní partneři)	(24)	ANO	32,3 přátelský 27,7 přiměřený 21,5 nezdvořilý 13,8 zdvořilý 4,6 jiná	45,5 polie 36,4 adéquate 7,6 amicale 6,1 autre 4,5 impolie
10.	NA SHLEDANOU = BONNE JOURNÉE (voják – velitel)	(25)	?	41,1 přiměřený 35,7 zdvořilý 8,9 nezdvořilý 8,9 přátelský 5,4 jiná	27,9 polie 23 impolie 16,4 adéquate 14,8 amicale 9,8 offensive 8,2 autre

Položka 7 je ukázkou neformální situace, v níž je použito francouzské formální *au revoir* a české neformální *nazdar*. Pozitivní hodnocení většiny českých i francouzských mluvčích svědčí o vhodnosti ekvivalentů v dané situaci, a ukazuje tak na široké užití francouzského *au revoir*. Nicméně percepce u Čechů a Francouzů není vyrovnaná: zatímco čeští mluvčí jsou ve svých odpovědích poměrně jednotní a většina (66,7 %) hodnotí výraz *nazdar* jako

přátelský, francouzští mluvčí považují *au revoir* v této situaci především za zdvořilé (38,1 %) a až poté za přátelské (25,4 %), příp. za adekvátní (20,6 %). Skutečnost, že u Francouzů převažuje odpověď „zdvořilý“ může signalizovat určitou míru odstupů při použití rozloučení *au revoir* v neformální situaci.

Zatímco odpovědi u položky 7 potvrdily mé předpoklady, výsledky položky 8 byly překvapivé. Očekávala jsem, že se v odpovědích českých mluvčí výrazněji projeví nevhodnost českého *na shledanou* v neformální až intimní situaci. Přestože většina Čechů označila výraz za zdvořilý (36,7 %), téměř stejný počet českých respondentů jej označil za přátelský (31,7 %).

Vnímání rozloučení *na shledanou* v dané situaci jako zdvořilé interpretujeme podobně jako u některých dalších položek tak, že volba „zdvořilý výraz“ se z pohledu respondentů pravděpodobně nejvíce blíží vnímání výrazu jako „přehnaně zdvořilého“. Respondenti tak svou volbou zřejmě vyjádřili pocit určité formálnosti či odstupů, jež v nich rozloučení *na shledanou* mezi milenci vyvolalo.

Naopak označení této formy rozloučení jako přátelské signalizuje zcela protichůdné vnímání. Zde se nabízí vysvětlení, že respondenti učinili svou volbu pod vlivem bezprostředního kontextu, který je opravdu přátelský, neformální, dokonce intimní. Je tedy možné, že v případě položky 8 někteří respondenti nehodnotili pouze daný výraz, jak je uvedeno v instrukcím k dotazníku, ale komunikační situaci jako celek.

Výsledky francouzské části dotazníku u položky 8 splnily naše očekávání: francouzští mluvčí hodnotili neutrální rozloučení *à vendredi* jako přiměřené (40 %) a přátelské (37,1 %).

Poslední dvě položky vztahující se k rozloučení, tedy položka 9 a 10, prezentují užití francouzského *bonne journée* a jeho českých ekvivalentů v ryze formálních situacích. Položka 9 představuje obchodní jednání a v tomto případě většina Francouzů shledává rozloučení *bonne journée* zdvořilým (45,5 %), příp. přiměřeným (36,4 %). Odpovědi českých respondentů naznačují, že český ekvivalent *mějte se* v tomto případě není zcela adekvátní. Ačkoli jedna čtvrtina Čechů si myslí, že tento výraz je přiměřený situaci (27,7 %), většina (32,3 %) jej považuje za přátelský a jedna pětina (21,5 %) dokonce za nezdvořilý. V porovnání s francouzskou většinou pouze 13,8 % českých respondentů hodnotilo výraz *mějte se* jako zdvořilý. Výsledky položky 9 tedy potvrdily

můj předpoklad, že rozloučení *mějte se* nese příznak určité blízkosti mluvčích a do situací, jako je obchodní jednání, se nehodí.

Položka 10 je ukázkou specifické formální situace, v níž se loučí voják se svým velitelem. Na základě korpusové analýzy jsem předpokládala, že francouzské univerzální rozloučení *bonne journée* bude stejně jako české *na shledanou* v této formální situaci vnímáno jako adekvátní. Výsledky francouzské části dotazníku ale pravděpodobně odhalily limity univerzálnosti francouzského *bonne journée*, jež respondenti v této situaci hodnotili rozporuplně jako zdvořilé (27,9 %), nezdvorné (23 %), přiměřené (16,4 %) i přátelské (14,8 %). Na druhou stranu Češi označili *na shledanou* v dané situaci podle očekávání za přiměřené (41,1 %) a zdvořilé (35,7 %).

2.4.3.4 Závěr

Předcházející tři kapitoly byly věnovány formám rozloučení v češtině a ve francouzštině. Popsala jsem v nich systémové i pragmaticky podmíněné varianty rozloučení a doplnila jsem je příklady z korpusu i hodnocením rodilými mluvčími v podobě výsledků dotazníkového šetření.

V rámci překládání forem rozloučení z francouzštiny do češtiny, a naopak spatřuji problém především ve volbě adekvátního překladového ekvivalentu pro francouzské *au revoir*, které má širší použití než jeho český systémový protějšek *na shledanou*. Dle mých předpokladů je užití českého *na shledanou* v neformálních situacích příznakové, zatímco *au revoir* lze v určitých neformálních situacích použít bezpříznakově. Tento předpoklad se částečně potvrdil v dotazníkovém šetření.

Dalším translatologickým problémem v oblasti rozloučení je překládání téměř univerzálního francouzského *bonne journée*. Zatímco formule *bonne journée* je vhodná ve většině formálních i neformálních situací, český ekvivalent *mějte se* nese ve formálních situacích příznak určité blízkosti, a to není vždy žádoucí, jak potvrdily také výsledky dotazníku. Odpovědi francouzských mluvčích také naznačily limity užití formule *bonne journée*: výsledky dotazníku nepotvrdily adekvátnost tohoto rozloučení ve specifických, výrazně formálních situacích.

2.4.4 Poděkování

Poděkování patří dle M. Grepla (Grepl – Karlík 1998) ke komunikačním funkcím expresivním a satisfaktivním. Pro poděkování platí, stejně jako pro všechny výpovědi spadající pod tento typ komunikačních funkcí, že se často i v běžné komunikaci realizují v podobě explicitní performativní formule (*Děkuji, žes přišel.*). Při oficiálních aktech je explicitní performativní formule závazná (*Vyjadřuji vám poděkování, že...*).

V důvěrnějších projevech se poděkování často signalizuje hodnotícími predikátory nebo částicemi (*Jsi hodný, žes přišel. Díky, žes přišel.*). Charakteristické jsou eliptické realizace (*Děkuji. Díky.*), které jsou výrazně kontextově podmíněné. Silný komunikačně situační potenciál eliptických forem poděkování může představovat problém při překladatelském procesu. Poděkování je v různých jazycích realizováno specifickými způsoby. V následujících kapitolách prezentujeme srovnání základních forem poděkování v češtině a ve francouzštině a na konkrétních příkladech z korpusu ukážeme možnosti překládání poděkování v různých komunikačních situacích.

2.4.4.1 Poděkování a jejich systémové ekvivalenty

Systém poděkování ve francouzštině a v češtině je jednoduchý – pracuje s variantami základního poděkování *děkuji/merci*.

Francouzské *merci* má jedinou formu, v překladovém slovníku u tohoto hesla najdeme české ekvivalenty *děkuji* a *díky*. Specifická francouzská varianta *merci bien* (doslov. *děkuji dobře*) je ve slovníku přeložena jako *no pěkně děkuju* a opatřena poznámkou, že se jedná o hovorový výraz. Výkladové slovníky nespecifikují rozdíl v užití českého *děkuji* a *díky* ani neuvádějí francouzský výraz *merci bien*.

Učebnice češtiny pro cizince uvádějí v prvních lekcích různé varianty poděkování³⁵, naopak v učebnicích francouzštiny se s výrazem *merci bien* setkáme až v pozdějších lekcích. Ale právě vhodné užití jednotlivých variant poděkování může být pro nerodilé mluvčí náročné. Tuto problematiku přiblížím pomocí příkladů z korpusu v následující kapitole 2.4.4.2.

³⁵ Např. učebnice *Česky krok za krokem 1* (Holá, 2016, s. 9) prezentuje v úvodní lekci varianty *děkuji/děkuju* bez vysvětlení rozdílu v užívání, v dialozích klade důraz na variantu *děkuju*. Výraz *díky* označuje v přiloženém slovníčku jako hovorový.

2.4.4.2 Poděkování a jejich ekvivalenty v korpusu

Ekvivalenty poděkování v češtině a ve francouzštině mají v korpusu podobu systémových variant (kapitola 2.4.4.1) i nesystémových, pragmaticky podmíněných překladatelských řešení. V databázi překladových ekvivalentů *Treq (InterCorp)* jsem vyhledala nejčastější české překladové protějšky francouzského poděkování *merci* a *merci bien*. V následujících tabulkách (Tab. 13 a 14) jsou uvedeny české ekvivalenty s alespoň 1% výskytem.

Tab. 13 – *Merci* a jeho překladové ekvivalenty (Treq)

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
7233	26.7	Merci	Díky
4975	18.4	Merci	Děkuji
2005	7.4	Merci	Děkuju
1679	6.2	Merci	Děkuji vám
1013	3.7	merci	díky
685	2.5	merci	děkuji
625	2.3	Merci	Dík
462	1.7	Merci	- Díky
354	1.3	Merci	Děkujeme
259	1.0	Merci	- Děkuji

Tab. 14 – *Merci bien* a jeho překladové ekvivalenty (Treq)

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
13	11.0	Merci bien	Díky
8	6.8	Merci bien	Děkuju
8	6.8	Merci bien	Děkuji
5	4.2	Merci bien	děkuji
4	3.4	Merci bien	mockrát
3	2.5	merci bien	díky
2	1.7	Merci bien	Pěkně děkuju
2	1.7	Merci bien	Mockrát dekuju
2	1.7	Merci bien	laskav
2	1.7	Merci bien	Děkuju mockrát
2	1.7	Merci bien	dekuju
2	1.7	Merci bien	- Děkuji
2	1.7	Merci bien	vám
2	1.7	Merci bien	mnohokrát
2	1.7	Merci bien	díky
2	1.7	merci bien	děkuju
2	1.7	Merci bien	Děkuji vám
2	1.7	Merci bien	Děkujeme

Při interpretaci výsledků vyhledávání v databázi *Treq* je třeba brát v potaz technické limity tohoto nástroje, kterým jsou v případě tabulek č. 13 a 14 především opakující se formy na několika příčkách seznamu. Nicméně i s přihlédnutím k tomuto omezení a potenciálnímu zkreslení výsledků zjistíme, že české varianty francouzského *merci* varíjí od neformálních ekvivalentů (*díky*) přes formální (*děkuji*) až po velmi formální, vyjadřující výrazný odstup (*děkuji vám*). U varianty poděkování *merci bien* v tabulce pozorujeme častý výskyt intenzifikátorů (*mockrát, mnohokrát, pěkně*), které mohou být coby přehnaně zdvořilé formule v určitých situacích signálem ironie, což ukážu na konkrétních příkladech níže v této kapitole.

Příklad (26) je ukázkou použití *merci* v neformální situaci. Muž v práci děkuje svému kolegovi za pomoc s nepříjemným úkolem:

(26) Parfait. **Merci...**
Bezva..., **díky...**

V závislosti na neformálním kontextu situace překladatel adekvátně použil český neformální ekvivalent *díky*.

Následující situace (27) představuje užití *merci* ve formálním kontextu. Barman děkuje muži, který mu nechal vysoké spropitné:

(27) **Merci, monsieur!**
Děkuji vám, pane.

Formálnost situace je zdůrazněna oslovením *monsieur/pane*³⁶, vysoká míra zdvořilosti a odstup se pak v českém překladu projeví také užitím formule *děkuji vám*.

V souvislosti s poděkováním je třeba zmínit také specifickou formu *merci bien*, jež může být použita k vyjádření přehnané zdvořilosti – mluvčí tak zdůrazňuje svůj vděk vůči adresátovi, ale také jako prostředek ironie. V závislosti na výše zmíněných způsobech použití musí být výraz také adekvátně přeložen v cílovém textu. Dodejme, že

³⁶ K užívání oslovení pouhým *monsieur/pane* v rámci francouzského a českého systému oslovování více v kapitole 2.4.2.

hranice mezi přehnanou či zdůrazněnou zdvořilostí a ironií je velmi tenká, jak je patrné z následujících příkladů z korpusu.

Ukázkou přehnané zdvořilosti je situace (28), v níž muž děkuje doktorovi za informace:

- (28) Děkuju, **děkuju laskavě**.
Merci, **merci bien**.

K ukázce (28) je třeba dodat, že se jedná o do určité míry stylizovanou výpověď, což je typické pro většinu překladů formule *merci bien* v korpusu. Z toho důvodu nebylo možné část příkladů pro tuto práci použít, nicméně míru stylizace v ukázce (28) považuji za přijatelnou.

Příklad (29) je ukázkou překročení hranice zdůraznění zdvořilosti směrem k ironii: muž nabízí ženě k pití rum, přestože mu žena řekla, že rum nepije.

- (29) **Merci bien...**
Tak děkuji...

Ve výše uvedených příkladech poděkování je komunikační záměr adekvátně vyjádřen také v překladu, zatímco v následujícím případě (30) byl ironický prvek přidán překladatelem, ačkoli ve výchozím textu signál ironie není. Jedná se o situaci, v níž muž zve ženu, která se mu líbí, na ranní procházku. Žena odpovídá:

- (30) **Merci**, j'aime bien me lever tard.
Pěkně děkuju, ale já ráda dlouho spím.

Poslední z uvedených příkladů byl součástí našeho dotazníku. V následující kapitole 2.4.4.3 uvádím, jakým způsobem ovlivnilo asymetrické užití ironie ve francouzském a českém textu výsledky této položky dotazníku.

2.4.4.3 Poděkování a jejich percepce rodilými mluvčími

V dotazníku jsem použila pouze jeden příklad poděkování. Výsledky dotazníku u této položky potvrdily mé předpoklady pouze částečně. Mé předpoklady i výsledky hodnocení daného způsobu poděkování jsou uvedeny v následující tabulce (Tab. 15).

První sloupec představuje číslo položky v dotazníku, ve druhém sloupci uvádím předpokládanou ekvivalentnost či neekvivalentnost hodnocených výrazů. Číslo ve třetím sloupci odkazuje k příkladu v kapitole 2.4.4.2, kde je možné dohledat podrobnější popis komunikační situace. Ve čtvrtém sloupci uvádím, zda se mé předpoklady potvrdily, či nikoli, a poslední dva sloupce procentuálně vyjadřují odpovědi českých a francouzských respondentů, kteří hodnotili, zda je vybraný výraz (*expression*) v daných situacích:

- zdvořilý (*polie*);
- přátelský (*amicale*);
- přiměřený (*adéquate*);
- útočný (*offensive*);
- nezdvořilý (*impolie*);
- jiná odpověď (*autre*).

Tab. 15 – Poděkování: percepce rodilými mluvčími.

	Předpokládaná (ne)ekvivalentnost výrazů	Příklad	Potvrdilo se	Výsledky v %	
				CS	FR
11.	PĚKNĚ DĚKUJU ≠ MERCİ (žena – muž)	(30)	?	22,4 útočný 17,2 nezdvořilý 17,2 přiměřený 17,2 zdvořilý 13,8 jiná 12,1 přátelský	25 polie 20 offensive 16,7 impolie 16,7 adéquate 11,7 amicale 10 autre

V rámci kategorie poděkování jsem v dotazníku uvedla příklad, v němž žena reaguje na pozvání muže ke společné procházce. Zatímco ve francouzském originálním textu figuruje pouhé *merci*, český překladatel přidal slovo *pěkně* coby signál ironie. Francouzský výraz *merci* je neutrální a český výraz *pěkně děkuju* je ironický, přesto se hodnocení českých a francouzských mluvčích výrazně neliší.

Přestože v souladu s mým očekáváním většina Francouzů (25 %) označila výraz *merci* za zdvořilý a většina Čechů (22,4 %) hodnotila výraz *pěkně děkuju* jako útočný, ani u jedné skupiny mluvčích se nejedná o většinu, která by byla přesvědčivá – tyto výsledky představují pouze jednu čtvrtinu francouzských odpovědí a asi pětinu českých odpovědí. Zbytek výsledků je u francouzské a české varianty podobný: odpovědi jsou rovnoměrně rozvrstveny mezi všemi zbývajících možnostmi a procentuální zastoupení jednotlivých možností je obdobné u českých i francouzských odpovědí.

Odhlédneme-li od převažujících odpovědí, které potvrdily mé předpoklady, třebaže ne příliš přesvědčivě, je potřeba hledat vysvětlení pro ostatní výsledky. Překvapující je především hodnocení francouzských mluvčích, kteří považovali neutrální *merci* v této situaci za útočné (20 %) či nezdvořilé (16,7 %). Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že jak ve francouzské, tak v české společnosti je odmítnutí pozvání považováno za přinejmenším problematické, nekomfortní či dokonce nezdvořilé, a to i bez použití ironie. Je tedy možné, že část francouzských respondentů vztáhla svou odpověď k celkové komunikační situaci, a nikoli pouze k výrazu *merci*, ačkoli byli na začátku dotazníku instruováni hodnotit zdvořilost označeného výrazu.

Je zajímavé, že k tomuto vysvětlení neočekávaných odpovědí jsem dospěla především u situací s výrazným emocionálním nábojem, ať už negativním v případě odmítnutí, či pozitivním v případě loučení milenců (kapitola 2.4.3.3). Domnívám se, že výrazný emocionální aspekt některých komunikačních situací v dotazníku mohl ovlivnit odpovědi některých respondentů: jejich pozornost byla odvedena od konkrétního výrazu ke kontextu celé situace. Stejný problém spatřuji také u položek, v jejichž textu se objevil jiný výrazný, často příznakový prvek, např. hovorový výraz *makat* v případě situace č. 4 (kapitola 2.4.1.3).

2.4.4.4 Závěr

Předcházející kapitoly byly věnovány formám poděkování v češtině a ve francouzštině. Systém poděkování v češtině i ve francouzštině je jednoduchý a v obou jazycích velmi podobný, a z toho důvodu také kategorie poděkování v této práci vykazuje nejméně rozdílů v užívání konkrétních forem poděkování ve zkoumaných jazycích.

V rámci kapitol věnovaných poděkování jsem uvedla systémové i pragmaticky podmíněné ekvivalenty poděkování a doplnila jsem je hodnocením rodilými mluvčími v podobě výsledků dotazníkového šetření.

Při překládání poděkování z francouzštiny do češtiny, a naopak neshledávám závažnější problémy, nicméně je třeba upozornit na dva jevy spjaté s kategorií poděkování.

Prvním z nich je existence jediné základní formy poděkování ve francouzštině – *merci* – oproti několika českým variantám (*dík, díky, děkuju, děkuji, děkujeme*). V závislosti na formálnosti či neformálnosti dané komunikační situace je potřeba tyto varianty v českém překladu rozlišovat.

Druhý problém souvisí s realizací ironie pomocí přehnaně zdvořilých forem. V rámci kategorie poděkování se tento fenomén projevuje přidáním zdvořilostních, příp. dalších elementů k základnímu poděkování *děkuji* (např. *laskavě, pěkně, tak teda*). Úkolem překladatele je správně rozeznat zdůrazněnou zdvořilost od ironie ve výchozím textu, což může vyžadovat detailní analýzu širšího kontextu. Záměna pouhé zdůrazněné zdvořilosti a ironie narušuje koherenci cílového textu a následnou percepci čtenářem, což také částečně potvrdily výsledky dotazníku u položky věnované poděkování.

2.4.5 Výzvy

Výzvy řadíme dle M. Grepla (Grepl – Karlík, 1998) ke komunikačním funkcím direktivní. Kategorie výpovědi s direktivní funkcí je výrazně vnitřně diferencovaná – patří sem různé druhy výzev od příkazů přes rady a návody až po nabídky či reklamy.

M. Grepl uvádí systematizaci výzev podle G. Hindelanga (1978, 1983) – výzvy lze rozdělit na:

- zavazující
- nezavazující.

Zavazující výzvy jsou závazné na základě institucionálně definovaného vztahu komunikantů (např. pracovní smlouva, zákon), přičemž vztah mezi komunikanty je ve většině případů asymetrický. Mezi zavazující výzvy patří např. rozkaz, příkaz, objednávka, nařízení.

Nezavazující výzvy se nezakládají na institucionálně definovaném vztahu mezi komunikanty – motivací pro jejich realizaci jsou zájmy mluvčího nebo adresáta. Podle toho, čí zájmy jsou preferovány, rozlišuje G. Hindelang (cit. dle Grepla – Karlíka, 1998, s. 450–451):

- výzvy s preferencí adresátovou (např. návod, rada, doporučení);
- výzvy s preferencí oboustrannou (např. pokyn, návrh);
- výzvy s preferencí mluvčího (např. prosby).

V této práci se zabývám různými druhy výzev napříč výše popsaným systémem G. Hindelanga, jelikož zkoumané jazykové prostředky užívané s vysokou frekvencí pro realizaci výzev v češtině a francouzštině se mohou vyskytovat u všech výše klasifikovaných druhů výzev, ovšem ne u všech druhů výzev jsou jednotlivé realizace stylově bezpříznakové. Společným jmenovatelem zkoumaných jevů ze široké kategorie výzev je zdvořilostní aspekt při jejich realizaci, ať už jsou to výzvy zavazující či nezavazující, výzvy sledující zájmy adresáta, mluvčího nebo obou komunikantů.

Důležitým faktorem mé analýzy je imperativ při realizaci výzev v češtině a ve francouzštině. Podle M. Grepla mohou být v češtině všechny druhy výzev realizovány pomocí imperativu, nicméně ne u všech výzev je užití imperativu bezpříznakové z hlediska zdvořilosti. Z toho důvodu je použití imperativu u různých druhů výzev nějakým způsobem modifikováno, např. přidáním lexikálních elementů (*prosím, laskavě, klidně*), intonací (*Otevřete./Otevřete!*) nebo užitím slovesné osoby (*zavolejte mu/zavolejme mu*).

Obecně však platí, že zdvořilé výzvy jsou realizovány jinými jazykovými prostředky než imperativem, typická je interogativní forma s modálním slovesem *moci* v indikativu nebo v kondicionálu (*Můžeš mu zatelefonovat?/Mohl bys mu zatelefonovat?*), a to v afirmativní či negativní formě (*Nemůžeš mu zatelefonovat?/Nemohl bys mu zatelefonovat?*). V následujících kapitolách porovnám různé druhy výzev v češtině a ve francouzštině a nastíním možnosti překládání konkrétních výzvočných konstrukcí.

2.4.5.1 Výzvy a jejich systémové ekvivalenty

Kategorie výzev představuje nejširší analyzovanou oblast v této práci. Z toho důvodu nebylo snadné zvolit základní výrazy typické pro výzvy napříč celou kategorií. Vzhledem ke kontrastivnímu charakteru této práce jsem zvolila výrazy, jež nejvíce odlišují zdvořilé výzvy realizované v češtině od zdvořilých výzev realizovaných ve francouzštině.

Zatímco v češtině je ve zdvořilých výzvách typicky užíváno modální sloveso *moci/pouvoir*, ve francouzštině je to modální sloveso *vouloir/chtít*. Užití konkrétních zdvořilostních forem výše uvedených sloves je úzce spjaté s pragmatikou daného jazyka, a proto v tomto případě považuji určování systémových ekvivalentů za irelevantní. Pro názornost uvedme pouze doslovný český překlad typických francouzských zdvořilých výzev: *voulez-vous/chcete* a *veuillez/chtějte*. Konkrétní překladatelská řešení z kategorie výzev a jejich hodnocení prezentuji v následujících kapitolách.

2.4.5.2 Výzvy a jejich ekvivalenty v korpusu

České ekvivalenty francouzských formulí typických pro výzvy jsou v korpusu zastoupeny rozmanitými variantami od doslovných překladů zachovávajících francouzskou konstrukci až po originální překladatelská řešení, která pracují s ustálenými českými formami žádosti.

V rámci korpusu *InterCorp* jsem za pomoci nástroje *Treq* vygenerovala seznam českých ekvivalentů francouzské konstrukce *voulez-vous* a *veuillez*. V následujících tabulkách (Tab. 16 a 17) jsou k dispozici nejfrekventovanější překladatelská řešení. Seznamy jsem zkrátila a uvádím jen ekvivalenty, které mají alespoň 1% výskyt.

Tab. 16 – Voulez-vous a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
47	41.6	voulez vous	chcete
10	8.8	voulez vous	chceš
4	3.5	voulez vous	vám
4	3.5	voulez vous	byste
3	2.7	voulez vous	jste
3	2.7	voulez vous	se chcete
3	2.7	Voulez vous	Chcete
2	1.8	voulez vous	vám to
2	1.8	Voulez vous	Chtěl byste
2	1.8	voulez vous	ode chcete
2	1.8	voulez vous	co chcete

Tab. 17 – Veuillez a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
49	7.5	Veillez	Prosím
26	4.0	Veillez	Přijměte
23	3.5	veuillez	prosím
14	2.2	Veillez	Pojďte
14	2.2	Veillez	Můžete
9	1.4	Veillez	Musíte

Nejčastějším ekvivalentem francouzské konstrukce *voulez-vous* je její doslovný překlad *chcete*. Tato forma může jak ve francouzštině, tak v češtině plnit vedle výzvy celou řadu dalších komunikačních funkcí, s čímž je třeba počítat při analýze výsledků vyhledávání v korpusu, a to nejen v databázi *Treq*.

I s ohledem na široké použití výrazu *voulez-vous* mimo kategorii žádostí můžeme ve výsledcích vyhledávání překladových ekvivalentů zaznamenat signál zdvořilosti v češtině v podobě kondicionálu (*byste, chtěl byste*). *Treq* nám nicméně neumožňuje zjistit, zda se jedná o zdvořilou žádost, nabídku, či jinou komunikační funkci – to je možné až při detailnější analýze příkladů vyhledaných v korpusu, jež je k dispozici níže v této kapitole.

Na druhou stranu výsledky vyhledávání ekvivalentů francouzské konstrukce *veuillez* nepochybně značí, že se jedná o realizaci direktivní funkce, a to jak ve francouzštině, tak v češtině. Nejčastějším ekvivalentem je české *prosím* coby substituce francouzského imperativu, což svědčí o tendenci českých překladatelů do jisté míry

eliminovat rozkazovací způsob ve zdvořilých výzvách. Nicméně také v českých zdvořilých výzvách má imperativ své místo – dokladem je časté použití ekvivalentů jako *přijměte* nebo *pojdte*.

Následující tři příklady (31), (32) a (33) jsou ukázkou překladu francouzské konstrukce *voulez-vous* za pomoci tří slovesných způsobů v češtině. První z nich, ukázka (31), představuje vojenské vyjednávání:

(31) En tant qu'officier initiateur **voulez-vous commencer?**

Mohl byste jako vyzývající důstojník **začít?**

V uvedené ukázce zvolil český překladatel kondicionál coby základní signál zdvořilé, příp. formální výzvy.

V následující situaci (32) žádá nadřízený svého podřízeného:

(32) **Voulez-vous vous occuper** de ce dossier, s'il vous plaît?

Vezmete si tu záležitost laskavě na starost?

V tomto případě byla francouzská konstrukce *voulez-vous* přeložena slovesem v indikativu a doplněna zdvořilostním prvkem *laskavě*. Je otázkou, zda český recipient vnímá bez širšího kontextu slovo *laskavě* opravdu jako zdůraznění zdvořilosti, nebo zda se tento výraz nachází spíše za hranicí zdvořilosti v oblasti ironie. Jisté je, že ve francouzském výchozím textu žádnou indikaci ironie nenajdeme. Tato potenciální asymetrie se projevila ve výsledcích dotazníku, jež uvádím v následující kapitole 2.4.5.3.

Poslední z vybraných způsobů, jak překládat francouzskou zdvořilou výzvu *voulez-vous*, je zastoupen ukázkou (33), v níž doktor oslovuje pacienta v nemocnici:

(33) **Voulez-vous venir** un moment?

Pojďte sem na chvíli.

Překladatel zde zvolil imperativ, který sice pro české zdvořilé výzvy není typický, nicméně v daném kontextu nemocničního prostředí a vzhledem k asymetrickému vztahu mezi mluvčím (lékař) a adresátem (pacient) jej považuji za adekvátní.

Následující dvě situace (34) a (35) reprezentují české ekvivalenty francouzské zdvořilé imperativní konstrukce *veuillez*. U příkladu (34) se jedná o přihlašovací formulář na webové stránce:

(34) **Veillez entrer** votre mot de passe.

Zadejte laskavě svoje heslo.

Český překladatel zachoval imperativní formu, která je v daném kontextu v českém prostředí bezpříznaková, ale doplnil ji slovem *laskavě*, čímž celá konstrukce nabyla vzhledem ke komunikační situaci na příznakovosti.

V následující ukázce (35), která je překladem z češtiny do francouzštiny, najdeme zdvořilostní formuli užívanou na konci dopisu:

(35) S projevem hluboké úcty

Veillez agréer l'expression de ma considération distinguée

Francouzský překladatel zde adekvátně využil typickou formální frázi, která se ve francouzských dopisech používá, nicméně je čím dál více vnímána jako přehnaně zdvořilá a od jejího užívání se při korespondenci upouští. V tomto případě je však zcela vhodným ekvivalentem české originální fráze.

Vybrané výrazy s funkcí výzvy uvedené v této kapitole byly podrobeny hodnocení rodilými mluvčími – výsledky uvádím v následující kapitole 2.4.5.3.

2.4.5.3 Výzvy a jejich percepce rodilými mluvčími

V dotazníku byly použity některé příklady popsané v kapitole 2.4.5.2. Výzvam jsem věnovala 3 z celkem 15 položek dotazníku³⁷. U dvou z hodnocených výrazů z kategorie výzev výsledky dotazníku potvrdily mé předpoklady vycházející z korpusové analýzy, u jednoho výrazu nikoli.

V následující tabulce (Tab. 18) uvádím výsledky položek vztahujících se k výzvam. Číslo v prvním sloupci představuje pořadí položky v dotazníku, ve druhém sloupci

³⁷ Česká a francouzská verze dotazníku je k dispozici v Příloze I a II.

prezentují předpokládanou ekvivalentnost či neekvivalentnost hodnocených výrazů na základě korpusové analýzy. U výrazů ve druhém sloupci jsou v závorce uvedeni také účastníci dané komunikační situace či jiná poznámka ke komunikační situaci – podrobnější popis je pak možno nalézt v kapitole 2.4.5.2 u příkladu, k němuž odkazuje číslo ve třetím sloupci. Ve čtvrtém sloupci uvádím informaci, zda se mé předpoklady potvrdily, či nikoli, a poslední dva sloupce shrnují výsledky české a francouzské verze dotazníku v procentech. Pro přehlednost připomínám, že respondenti dotazníku v každé situaci hodnotili označený výraz (*expression*) a vybírali z následujících možností:

- zdvořilý (*polie*);
- přátelský (*amicale*);
- přiměřený (*adéquate*);
- útočný (*offensive*);
- nezdvořilý (*impolie*);
- jiná odpověď (*autre*).

Tab. 18 – *Žádosti: percepce rodilými mluvčími.*

	Předpokládaná (ne)ekvivalentnost výrazů	Příklad	Potvrdilo se	Výsledky v %	
				CS	FR
12.	VEZMETE SI LASKAVĚ NA STAROST = VOULEZ-VOUS VOUS OCCUPER (nadřizený – podřizený)	(32)	NE	59 útočný 16,4 nezdvořilý 14,8 zdvořilý 4,9 přiměřený 3,3 přátelský 1,6 jiná	48,6 polie 37,5 adéquate 6,9 autre 2,8 offensive 2,8 amicale 1,4 impolie
13.	ZADEJTE LASKAVĚ ≠ VEUILLEZ ENTRER (web)	(34)	ANO	25,5 útočný 23,6 zdvořilý 21,8 přiměřený 16,4 nezdvořilý 9,1 jiná	50,8 adéquate 36,9 polie 6,2 offensive 3,1 amicale 3,1 autre

				3,6	přátelský	
14.	POJĎTE = VOULEZ-VOUS VENIR (doktor – pacient)	(33)	ANO	53,6	přiměřený	42,4 polie
				23,2	nezdvořilý	36,4 adéquate
				10,7	zdvořilý	10,6 autre
				7,1	útočný	4,5 impolie
				3,6	jiná	4,5 offensive
				1,8	přátelský	1,5 amicale

Položka 12 je jednou z mála, u nichž mě výsledky překvapily, jelikož jsou v rozporu s mými předpoklady na základě korpusové analýzy. Očekávala jsem, že hodnocení francouzské zdvořilé výzvy *voulez-vous vous occuper* bude hodnoceno obdobně jako české a dle mého názoru zdvořilé *vezmete si laskavě na starost*. Nicméně zatímco většina Francouzů vnímala konstrukci *voulez-vous vous occuper* pozitivně jako zdvořilou (48,6 %) či přiměřenou (37,5 %), výrazná většina Čechů označila konstrukci *vezmete si laskavě na starost* za útočnou (59 %), v menší míře pak za nezdvořilou (16,4 %). Výsledky dvou jazykových variant dotazníku se tedy nacházejí na opačném konci škály zdvořilosti.

Problém spočívá v hodnocení českých mluvčích, kteří mohli vnímat výzvu ve formě indikativu jako příliš direktivní, a tedy útočnou. Dalším faktorem je užití slova *laskavě*, které mohli respondenti vnímat jako ironické, a proto celou konstrukci označili za nezdvořilou až útočnou. Oba výše zmíněné problematické aspekty výzev, tedy použitý slovesný způsob a míra zdvořilosti výrazu *laskavě*, se promítly také v hodnocení další položky z kategorie výzev.

Položka 13 pracuje s francouzským zdvořilým imperativem *veuillez entrer* a jeho českým ekvivalentem *zadejte* doplněným o slovo *laskavě*. Výsledky potvrdily mé očekávání, nicméně procentuální vyjádření není zcela přesvědčivé. Podle mých předpokladů považovali francouzští mluvčí konstrukci *veuillez entrer* nejčastěji za přiměřenou (50,8 %) či zdvořilou (36,9 %). Na základě užití imperativu v české výzvě *zadejte laskavě* jsem očekávala negativní hodnocení českých mluvčích, jež u této položky skutečně představuje většinovou odpověď: 25,5 % českých respondentů označilo konstrukci za útočnou.

Nicméně je třeba dodat, že české odpovědi byly vyrovnané napříč všemi nabízenými možnostmi a rozdíl mezi první a druhou nejčastější odpovědí je

zanedbatelný. U českých odpovědí najdeme na druhé příčce hodnocení „zdvořilý“ (23,6 %), což je zcela protichůdná percepce daného výrazu vzhledem k nejfrekventovanější možnosti. Třetí nejčastější odpověď označuje konstrukci za přiměřenou, přičemž procentuální vyjádření je téměř totožné s prvními dvěma příčkami (21,8 %).

Získané výsledky interpretuji tak, že vnímání konstrukce *zadejte laskavě* mezi českými mluvčími bylo ovlivněno kontextem komunikační situace – jedná se o přihlašovací formulář na webové stránce. V tomto kontextu (instrukce) je v českém prostředí běžně a bezpříznakově užíván imperativ, ačkoli v jiných kontextech je imperativ u zdvořilé výzvy vhodné alespoň „zmírnit“ doplněním určitého zdvořilostního prvku, např. slovem *prosím*, příp. imperativ nahradit zdvořilým kondicionálem.

V případě výše popsané komunikační situace se překladatel patrně snažil zakomponovat do cílového textu zmíněný zdvořilostní prvek v podobě slova *laskavě*, což ovšem v kontextu webového přihlašovacího formuláře působí přehnaně zdvořile až ironicky. Na rozdíl od bezpříznakové originální francouzské konstrukce *veuillez entrer* je česká konstrukce *zadejte laskavě* v dané komunikační situaci příznaková.

Kombinace všech výše uvedených aspektů (kontext, imperativ, zdvořilostní prvek) pravděpodobně zapříčinila vyrovnané odpovědi s nejednoznačným výsledkem u českých respondentů dotazníku.

Položka 14 je předposlední položkou celého dotazníku a představuje třetí a poslední situaci z kategorie výzev. Ačkoli je zde jako ekvivalent francouzské zdvořilé výzvy *voulez-vous venir* použita česká konstrukce s imperativem *pojd'te*, vzhledem ke kontextu nemocničního prostředí, kde zdvořilostní konvence nepatří mezi nejvyšší priority, považujeme český rozkaz za přiměřený situaci, a tedy adekvátní originální francouzské konstrukci.

Můj předpoklad potvrzují výsledky obou jazykových variant dotazníku: většina Čechů považovala výraz *pojd'te* v tomto kontextu za přiměřený (53,6 %) a většina Francouzů hodnotila konstrukci *voulez-vous venir* jako zdvořilou (42,4 %) – napříč všemi respondenty tedy převažuje kladná percepce. V českých odpovědích se ovšem do určité míry projevilo také negativní vnímání imperativu v žádosti: necelá čtvrtina respondentů (23,2 %) označila výraz *pojd'te* za nezdvořilý.

2.4.5.4 Závěr

V předcházejících třech podkapitolách jsem porovnávala formy výzev v češtině a ve francouzštině. Kategorie výzev zastřešuje nejširší a nejsložitější systém jazykových realizací ze všech oblastí zkoumaných v této práci.

Výzvy se v češtině a ve francouzštině uskutečňují různorodými způsoby, přičemž klíčovou roli při zdvořilých výzvách hraje užití slovesného způsobu, a to především v češtině, která nedisponuje natolik ustálenými výrazy pro výzvy jako francouzština (*voulez-vous, veuillez*).

V rámci kategorie výzev jsem znovu narazila na fenomén přehnané zdvořilosti coby signálu ironie. Pozorovala jsem tendenci českých překladatelů „zmírňovat“ výzvu v podobě imperativu ve výchozím textu přidáním zdvořilostních elementů v textu cílovém (např. *veuillez entrer votre mot de passe/zadejte laskavě svoje heslo*). Podobná extenze originálního výrazu je možná pouze v některých kontextech a vždy je třeba mít na paměti, že může být nesprávně vnímána jako signál ironie.

2.4.6 Omluvy

Akt omluvy patří dle M. Grepla (Grepl – Karlík, 1998) ke komunikačním funkcím expresivním a satisfaktivním, konkrétně má omluva satisfaktivní povahu.

M. Grepl rozlišuje dva typy omluv:

- omluva realizovaná za účelem legitimizování (omluvení) porušení normy;
- omluva legitimizující porušení normy.

V této práci se zabývám prvním typem omluv, tedy případy, kdy chce mluvčí dosáhnout toho, aby nejčastěji jeho vlastní porušení normy lidského jednání nebylo považováno za neslušné, nelegitimní.

První typ omluvy se vyjadřuje několika způsoby – typickým schématem je podle M. Grepla přítomnost explicitní performativní formule následované větou s *že*, která vyjadřuje porušení normy, a po ní následuje věta s *ale* vysvětlující důvody porušení normy (*Omlouvám se, že jsem přišel pozdě, ale nejel mi autobus.*) Performativ může být nahrazen hodnotícím postojovým výrazem (*mrzí mě, lituji, je mi líto*) nebo imperativem (*odpusťte, promiňte, omluvte mě, nezlobte se*).

Typické jsou eliptické realizace, které vznikají vynecháním některých částí výše uvedeného schématu (*Omlouvám se. Promiňte.*) – tyto útvary jsou silně situačně podmíněné, což platí i pro omluvné frazeologismy (*Pardon. Sorry.*).

Silný komunikačně funkční potenciál činí především z eliptických omluv překladatelský problém, protože přesné určení a následné vyjádření funkce v cílovém textu může být obtížné. Omluvy mají v různých jazycích své specifické formy a užití jejich systémových ekvivalentů není vždy symetrické. V následujících kapitolách uvádím srovnání základních forem omluvy v češtině a ve francouzštině a prezentuji možnosti překládání pragmaticky podmíněných omluv v konkrétních komunikačních situacích.

2.4.6.1 Omluvy a jejich systémové ekvivalenty

Nejběžnějšími formami omluvy v češtině a ve francouzštině jsou výrazy *omlouvat se/s'excuser*, *litovat/être désolé* a *pardon/pardon*. Ve francouzštině existují ještě specifické zdvořilostní formy *veuillez m'excuser/raďte mě omluvit* a *ne m'en veuillez pas/nezlobte se*.

Systémové ekvivalenty v překladových slovnících odpovídají výše uvedeným ekvivalentům, pouze v případě francouzského *pardon* slovník uvádí více českých ekvivalentů: kromě *pardon* ještě *promiňte* a *prosím?* Výkladové slovníky specifikují význam výše uvedených omluvných výrazů, a tím do jisté míry určují také jejich užití³⁸.

V učebnicích pro cizince jsou omluvné výrazy prezentovány postupně většinou již od první lekce. Např. učebnice *Čeština expres 1* (Holá – Bořilová, 2012, s. 7) začíná od jednoduché a široce použitelné omluvy *promiňte/promiň*, se kterou si vystačí několik

³⁸ Např. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipec – Daneš – Machač – Mejstřík, 2016) uvádí u daných hesel následující definice:

omluvit (se): „vysvětlit nevykonání povinnosti n. konání něčeho nevhodného (s prosbou o prominutí)“;

litovat: „projevovat lítost, rmoutit se; pociťovat, projevovat soucit, soustrast, lítost“;

pardon: „vyjadřuje žádost o prominutí, dovolení“.

U hesla *pardon* slovník uvádí, že se jedná o hovorový výraz.

Pro srovnání uvádím definice ekvivalentních výrazů z online výkladového slovníku *Larousse*:

s'excuser: „donner des raisons pour se justifier, demander pardon pour quelque chose“ (vl. překl.

autorky práce: „uvést důvody k vlastnímu ospravedlnění, žádat za něco prominutí“);

être désolé: „être fâché, attristé, contrarié de quelque chose“ (vl. překl. autorky práce: „být z něčeho rozzlobený, zarmoucený, rozmrzelý“);

pardon: „fait de ne pas tenir rigueur d'une faute; rémission d'une offense“ (vl. překl. autorky práce:

„nehodnotit něčí chybu přísně; prominutí urážky“).

<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue> [cit. 13. 12. 2022]

lekcí; učebnice *Connexions 1* (Mérieux – Loisseau, 2007, s. 12) uvádí v první lekci hned tři nejčastější omluvné výrazy *excusez-moi/excuse-moi, je suis désolé* a *pardon*.

V následující kapitole 2.4.6.2 uvedu příklady užití omluvných výrazů v korpusu a ukážu, že v případě autentických omluv se rozdíl mezi jednotlivými výše popsány výrazy často stírají.

2.4.6.2 Omluvy a jejich ekvivalenty v korpusu

Ekvivalenty omluv v češtině a ve francouzštině jsou v korpusu zastoupeny širokou škálou variant, a to jak systémových (kapitola 2.4.6.1), tak pragmatických. Nejfrekventovanější české protějšky francouzských omluvných formulí (*être*) *désolé*, *pardon* a *s'excuser* jsou prezentovány v následujících třech tabulkách (Tab. 19–21). Tabulky byly vytvořeny v databázi *Treq* v rámci korpusu *InterCorp* a obsahují ekvivalenty s výskytem vyšším než 1 %.

Tab. 19 – Désolé a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
1274	15.2	Désolé	Promiň
695	8.3	Désolé	Omlouvám se
688	8.2	Désolé	Promiňte
569	6.8	désolé	Omlouvám se
344	4.1	Désolé	Je mi líto
341	4.1	désolé	mi líto
327	3.9	désolé	to líto
155	1.8	désolé	omlouvám se
154	1.8	Désolé	Pardon
154	1.8	désolé	Mrzí mě to
144	1.7	Désolé	Je mi to líto
142	1.7	désolé	se omlouvám
95	1.1	désolé	líto
92	1.1	désolé	to mrzí
92	1.1	Désolé	- Promiň

Tab. 20 – Pardon a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
861	16.7	Pardon	Promiňte
618	12.0	Pardon	Promiň
433	8.4	Pardon	Prosím
270	5.2	Pardon	Omlouvám se
239	4.6	Pardon	Cože
238	4.6	Pardon	Pardon
123	2.4	pardon	odpuštění
96	1.9	Pardon	Co
83	1.6	Pardon	Co prosím
73	1.4	Pardon	- Promiňte
72	1.4	Pardon	- Prosím

Tab. 21 – Excusez a jeho překladové ekvivalenty (Treq).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Francouzština ▼	▲ Čeština ▼
477	30.3	Excusez	Omluvte
91	5.8	Excusez	Promiňte
89	5.7	Excusez	S dovolením
85	5.4	Excusez	- Promiňte
34	2.2	Excusez	Omluv
28	1.8	Excusez	Omlouvám
24	1.5	Excusez	- Omluvte
20	1.3	Excusez	Omluvíte
18	1.1	Excusez	-
17	1.1	Excusez	Je líto

České ekvivalenty nejběžnějších francouzských omluv (*être*) *désolé*, *pardon* a *s'excuser* v korpusu částečně odpovídají systémovým ekvivalentům.

V největší míře se pragmatické a systémové ekvivalenty shodují u slovesa *s'excuser*, kde je systémový ekvivalent *omlouvát se* v různých formách zdaleka nejfrekventovanějším překladatelských řešení v porovnání s jinými, nesystémovými ekvivalenty (např. *s dovolením*, *promiňte*).

Naopak nejméně se pragmatické a systémové ekvivalenty shodují u formule (*être*) *désolé*, jejíž systémový ekvivalent *litovat*, příp. *být někomu líto* ve frekvenčním seznamu figuruje až za pragmatickými variantami (*promiň*, *promiňte*, *omlouvám se*). Tato variantnost nasvědčuje širokému použití konstrukce (*être*) *désolé* ve francouzštině, jež je potřeba v češtině kompenzovat užitím různých omluvných formulí v závislosti na

konkrétní komunikační situaci. Příklady užití jednotlivých omluvných formulí uvádím níže.

První příklad z kategorie omluv, ukázka (36), představuje situaci, v níž muž žádá odborníka, aby mu přečetl název knihy psané neznámým písmem:

(36) **Bohužel** neumím tohle písmo přečíst.

Désolé, je suis incapable de déchiffrer cet alphabet.

Výše uvedený příklad je ukázkou širokého užití francouzské konstrukce (*être*) *désolé*: francouzský překladatel tímto způsobem adekvátně situaci přeložil originální české *bohužel*. Přestože systémový ekvivalent slova *bohužel* zní *malheureusement*, z pragmatického hlediska je ekvivalent *désolé* v uvedené ukázce vhodnější, neboť vyjadřuje lítost přirozenějším způsobem.

Příklad (37) je opět překladem z češtiny do francouzštiny a představuje výpověď mluvčího, který si není jistý, že správně rozumí smyslu sdělení svého komunikačního partnera při rozhovoru:

(37) **Co to říkáte?**

Pardon?

Z hlediska funkce tato výpověď není omluvou, nýbrž výzvou k vysvětlení. Tento příklad uvádím jako ukázkou toho, nakolik je citoslovce *pardon* běžnější ve francouzštině než v češtině – francouzský překladatel se k této variantě přiklonil, i když by zde byl možný doslovný překlad českého *co to říkáte*. Francouzské *pardon* je v tomto kontextu autentičtější.

Nicméně užití slova *pardon* v češtině také není nic neobvyklého, ačkoli může nést, na rozdíl od užití ve francouzštině, příznak určité formálnosti, příp. přehnané zdvořilosti či dokonce noblesy coby slovo cizího původu, a to především v kontrastu k omluvě *promiň* (*promiňte*). Následující ukázka (38) dokládá, že ačkoli formálně je citoslovce *pardon* ve francouzštině a v češtině totožné, jeho použití není v obou jazycích zcela symetrické. V tomto případě se jedná o situaci, v níž se muž během návštěvy omlouvá, že musí odejít od stolu.

(38) **Pardón.**

Excusez-moi.

Navzdory možnosti přeložit české *pardon* doslovně zvolil francouzský překladatel omluvu *excusez-moi* jakožto ekvivalent adekvátní situaci.

V dalších dvou příkladech (39) a (40) z kategorie omluv prezentuji české ekvivalenty francouzských omluvných frází *veuillez m'excuser* a *ne m'en veuillez pas*. Formálně se v obou případech jedná o zdvořilý imperativ slovesa *vouloir* (*chtít*), v kladné a záporné podobě. Vzhledem k tomu, že se obdobná imperativní zdvořilostní forma (*raďte*) v češtině běžně neužívá, musí překladatel volit vhodný funkční ekvivalent z celé škály možností.

V ukázce (39) je tato forma adekvátně přeložena českou konstrukcí *omlouvám se* – jedná se o formální situaci, kdy policista pokládá ženě otázky po smrti jejího manžela:

(39) **Veillez m'excuser** de vous ennuyer en ce moment. Je n'ai que deux ou trois questions à vous poser.

Omlouvám se, že vás obtěžuji v takové chvíli. Chtěl bych vám jen položit jednu dvě otázky.

Metoda substituce popsaná ve výše uvedeném překladu byla použita také v následující ukázce (40), tentokrát ve směru z češtiny do francouzštiny. Francouzský překladatel převedl potenciálně problematický omluvný výraz *nezlobte se* pomocí fráze *ne m'en veuillez pas*. Jedná se o příklad, kdy se muž omlouvá svému nadřízenému:

(40) **Nezlobte se**, ale v tom já vám můžu těžko pomoci.

Ne m'en veuillez pas, monsieur, mais je ne vois pas comment vous aider?

V rámci kategorie omluv byl jeden z výše popsaných příkladů vybrán do dotazníku – výsledky hodnocení rodilými mluvčími češtiny a francouzštiny prezentuji v následující kapitole 2.4.6.3.

2.4.6.3 Omluvy a jejich percepce rodilými mluvčími

V dotazníku je kategorie omluv zastoupena jediným příkladem z celkem 15 položek dotazníku³⁹. U této položky z kategorie omluv výsledky dotazníku potvrdily mé předpoklady vycházející z korpusové analýzy.

Výsledky vztahující se k příkladu omluvy jsou uvedeny v následující tabulce (Tab. 22). V prvním sloupci je uvedeno číslo položky v dotazníku, druhý sloupec představuje předpokládanou ekvivalentnost či neekvivalentnost použitých omluvných výrazů v češtině a ve francouzštině. Ve druhém sloupci jsou pro přehlednost v závorce uvedeni také účastníci dané komunikační situace, podrobnější popis je pak možno nalézt v kapitole 2.4.6.2 u příkladu, k němuž odkazuje číslo ve třetím sloupci. Ve čtvrtém sloupci uvádím, zda se mé předpoklady potvrdily, či nikoli, a poslední dva sloupce vyjadřují výsledky české a francouzské verze dotazníku.

Pro úplnost dodávám, že respondenti dotazníku hodnotili, zda je vybraný výraz (*expression*) v daných situacích:

- zdvořilý (*polie*);
- přátelský (*amicale*);
- přiměřený (*adéquate*);
- útočný (*offensive*);
- nezdvořilý (*impolie*);
- jiná odpověď (*autre*).

³⁹ Česká a francouzská verze dotazníku je k dispozici v Příloze I a II.

Tab. 22 – Omluvy – percepce rodilými mluvčími.

	Předpokládaná (ne)ekvivalentnost výrazů	Příklad	Potvrdilo se	Výsledky v %	
				CS	FR
15.	OMLOUVÁM SE = VEUILLEZ M'EXCUSER (detektiv – manželka zavražděného)	(39)	ANO	67,2 zdvořilý 23,4 přiměřený 4,7 jiná 3,1 přátelský 1,6 nezdvořilý	60 polie 27,1 adéquate 5,7 impolie 4,3 autre 1,4 offensive 1,4 amicale

Výsledky poslední položky dotazníku jsou zcela v souladu s mými předpoklady. Přestože francouzština a čeština disponují v oblasti omluv odlišnými konstrukcemi, jejich percepce rodilými mluvčími je téměř totožná.

Česká indikativní konstrukce *omlouvám se* je ekvivalentní francouzskému zdvořilému imperativu *veuillez m'excuser*. Velká většina českých (67,2 %) i francouzských (60 %) mluvčích označila výrazy za zdvořilé, menší část Čechů (23,4 %) i Francouzů (27,1 %) je vnímala jako přiměřené.

2.4.6.4 Závěr

V rámci předcházejících tří kapitol jsem se věnovala omlouvám v češtině a ve francouzštině.

Definovala jsem nejčastější systémové i pragmaticky podmíněné formy omluv a uvedla jsem také jejich percepce rodilými mluvčími na základě výsledků dotazníku.

Čeština a francouzština disponují několika základními formami omluv, které jsou do určité míry vzájemně zaměnitelné. Tato substituce má nicméně své limity a každý jazyk má v různých situacích různé preference. Z tohoto důvodu pozorujeme při překládání omluv z češtiny do francouzštiny, a naopak častou volbu pragmatického ekvivalentu, a to i v situacích, kdy se nabízí zdánlivě jednoduché použití systémového ekvivalentu (*pardón/excusez-moi*).

Čeští překladatelé naopak nemají možnost volit systémový ekvivalent u charakteristických francouzských omluvných konstrukcí *veuillez m'excuser* a *ne m'en veuillez pas*. V těchto případech je důležitá adekvátní substituce pragmatickým českým ekvivalentem, což ovšem ve většině analyzovaných případů nečinilo českým překladatelům v případě omluv potíže.

DISKUSE

Předkládaná disertační práce je zaměřena na jazykovou zdvořilost v češtině a ve francouzštině. Ve svém výzkumu vycházím z teoretických prací zaměřených na zdvořilost, z empirických studií jazykové zdvořilosti i z předcházejícího vlastního podobně zaměřeného výzkumu.

Svou práci vztahuji především k lingvistickým výzkumům, které v oblasti zdvořilosti vznikaly od 90. let 20. století, neboť od tohoto období je součástí přístupu ke zdvořilosti také interkulturní aspekt komunikace. V teoretické rovině se opírám zejména o práce J. R. Wattse (2003, 2005), jenž zdůrazňuje vnímání zdvořilosti adresátem jako nedílnou součást celého fenoménu, což je klíčový předpoklad také mého výzkumu. Dle mého názoru nelze recepci při zkoumání zdvořilosti opomenout, jelikož tentýž element může být vnímán jako zdvořilý, či nezdvořilý, a to v závislosti na mnoha faktorech.

Z interkulturního hlediska je pro můj výzkum důležitá práce lingvistů R. W. Janneye a H. Arndta (2005), kteří jako jedni z mála popsali rozdíly mezi intrakulturní a interkulturní zdvořilostí v teoretické rovině.

Interkulturní aspekt zdvořilosti je naopak poměrně často tématem empirických studií, které již porovnávají zdvořilost v konkrétních jazycích, podobně jako je tomu v případě této práce. V největší míře můj výzkum ovlivnila práce S. Ideové a kolektivu autorů (2005), která porovnává zdvořilost v americké angličtině a v japonštině. Ačkoli výsledky této studie přímo nesouvisí s mým výzkumem, práce S. Ideové pro mne představovala významnou metodologickou oporu.

Srovnání zdvořilosti v češtině a v jiných jazycích je tradičně také oblíbeným tématem diplomových prací. Zdvořilost v románských jazycích ve vztahu k češtině byla tématem např. bakalářské práce A. Carbucicchia (2008, čeština – italština) nebo Š. Hamrusové (2015, čeština – španělština). Poznatky těchto diplomových prací mi byly cennou inspirací na úrovni jednotlivých zkoumaných jevů, ačkoli srovnávají češtinu s jinými jazyky, než je francouzština, a používají jiné výzkumné metody. Rovněž mne vedly k širšímu chápání zdvořilosti a hledání možných univerzálních principů nad rámec češtiny a francouzštiny.

Zdvořilost v české společnosti je tématem dlouhodobého komplexního výzkumu P. Chejnové (2012). Dílčí výsledky jejích sond v rámci jednotlivých mluvních aktů byly základem pro výběr zkoumaných kategorií v mé disertační práci.

Hlavním cílem mého výzkumu byl popis základních zdvořilostních jazykových realizací vybraných komunikačních funkcí (pozdrav, oslovení, rozloučení, poděkování, výzva, omluva) v češtině a ve francouzštině s důrazem na vzájemné odlišnosti. Významné rozdíly jsem pozorovala u pozdravů, oslovení a výzev. Méně odlišností jsem shledala u rozloučení a nejméně jich bylo v případě poděkování a omluv.

Dílčím cílem mého výzkumu bylo porovnání zjištěných rozdílů s percepcí daných jevů rodilými mluvčími. V tomto ohledu jsem získala překvapivé výsledky v kategorii oslovení, rozloučení a výzev, kde bylo vnímání rodilými mluvčími v rozporu s výsledky primární analýzy.

Výsledků jsem dosáhla za pomoci kombinace dvou metod – korpusové analýzy a dotazníkového šetření. Použité metody měly zásadní vliv na charakter získaných výsledků, proto považuji za přínosné je na tomto místě kriticky ohodnotit.

Korpusová analýza s sebou přinesla mnohé výhody i nevýhody, především ve srovnání s analýzou jednoho uceleného textu, což je metoda, již jsem použila ve svých dřívějších studiích (Lapúniková, 2019, 2021). Množství dat, které by nikdy nebylo možné získat analýzou pouhého jednoho textu, je největší výhodou korpusové analýzy, převažující nad všemi jejími nevýhodami. Nevýhodou je především nedostatek kontextu zkoumaného jevu.

V případě práce s paralelním česko-francouzským korpusem *InterCorp* je další nevýhodou charakter a stáří textů. Jedná se o psané, převážně umělecké texty s datem vzniku po roce 1945. Výhodou, která vyváží jednotlivé nevýhody tohoto korpusu, je ojedinělá možnost nahlédnout tutéž situaci optikou uživatele češtiny na jedné straně a optikou uživatele francouzštiny na straně druhé. Korpus, který by poskytoval tuto výhodu a zároveň splňoval mé další požadavky (autentické, aktuální mluvené projevy, běžně mluvená řeč), tedy ideální korpus pro můj výzkum, neexistuje. V teoretické rovině by tyto podmínky mohl splňovat určitý korpus simultánně tlumočených projevů – žádný takový však není k dispozici.

Z výše uvedených důvodů jsem chtěla svůj výzkum doplnit o aktuální vnímání zdvořilostních jevů rodilými mluvčími češtiny a francouzštiny. Proto jsem zvolila druhou

použitou metodu: dotazníkové šetření. Při tvorbě dotazníku jsem se inspirovala podobně zaměřenými studii, především výzkumem S. Ideové (2005) a z českých prací výzkumem P. Chejnové (2012). Jedná se o dva odlišné typy dotazníkového šetření, proto považuji za užitečné přiblížit specifika obou výzkumů a upřesnit, v čem inspirovaly můj výzkum.

Srovnávací studie S. Ideové (2005) a kolektivu autorů zkoumá vnímání konceptu zdvořilosti v americké angličtině a v japonštině. 219 amerických a 282 japonských univerzitních studentů hodnotilo šest mluvních aktů (odmítnutí, žádost, souhlas, nesouhlas, pozvání, omluva) prezentovaných v šesti situacích, u nichž respondenti měli vyjádřit pocity, které v nich daná situace vyvolala. Respondenti u každého z deseti nabízených adjektiv zvolili ANO/NE/žádná odpověď. Výběr adjektiv byl následující: *polite, respectful, considerate, friendly, pleasant, casual, appropriate, offensive, conceited, rude*. Závěrem studie bylo zjištění, že Američané často spojují koncept zdvořilosti s výrazem *přátelský*, zatímco Japonci nikoli. Výzkum potvrdil předpoklad autorů, že samotný koncept zdvořilosti se v jednotlivých jazycích a u jednotlivých národností liší, s čímž je potřeba při kontrastivním výzkumu zdvořilosti počítat.

Práce P. Chejnové (2012) spočívá v komplexním výzkumu současných zdvořilostních strategií u Čechů. Autorka ve svých opakovaných sondách použila metodu dotazníku s otevřenými otázkami, v nichž postihla značné množství různorodých komunikačních situací. P. Chejnová zkoumá zdvořilost, podobně jako já ve svém výzkumu, na úrovni výpovědí a konkrétních jazykových realizací.

Obě výše uvedené práce ovlivnily podobu dotazníku v mé disertační práci. Důležitým kritériem pro mě bylo získání vyčíslitelných a co možná nejobjektivněji srovnatelných výsledků české a francouzské části, proto jsem v návaznosti na výzkum S. Ideové (2005) zvolila uzavřené otázky s výběrem z několika možných odpovědí. Dalším kritériem byla přijatelnost dotazníku pro respondenty, proto jsem vytvořila v porovnání s výše uvedenými pracemi dotazník kratší (15 otázek) s menším množstvím výběru odpovědí (pět) v podobě jednoduchého online formuláře (platforma *Survio*). Vzhledem k tomu, že dotazníkové šetření slouží v této práci jako doplňková metoda, považuji jeho rozsah za adekvátní. Nicméně v případě, že by dotazníkové šetření představovalo hlavní výzkumnou metodu, jako je tomu u výše zmíněných prací, bylo by potřeba dotazník

rozšířit, a tím zpřesnit jeho výsledky. V tom případě by také nebyl dostatečný získaný vzorek – do analýzy výsledků bylo zahrnuto 98 odpovědí.

Metoda dotazníku se ukázala pro můj výzkum zdvořilosti jako přínosná. V souvislosti s výše zmíněnými pracemi se jeví opakované sondy jako významný zdroj dat pro stanovení vývojových tendencí zdvořilostních jevů, což mě přivádí k myšlence provést výzkum znovu s odstupem několika let. Pokud bych měla možnost dotazník částečně změnit, pravděpodobně bych vyřadila některé problematické položky a nahradila je v rámci dané kategorie jinými. Z hlediska hodnocení se ukázaly jako problematické výpovědi se silným emocionálním nábojem a také výpovědi obsahující určitý stylově zabarvený, expresivní element, např. nespisovné slovo.

Pokud bych měla možnost vytvořit dotazník znovu, pravděpodobně bych přehodnotila výběr předdefinovaných odpovědí. Ukázalo se, že mezi stávajícími možnostmi chybí odpověď, která by vyjadřovala „přehnanou zdvořilost“. Jako problematické se ukázalo hodnocení výrazem „adekvátní“, neboť spadá do jiné hodnotící kategorie než ostatní uvedené výrazy, a je s nimi tedy vzájemně kombinovatelný (např. určitý element může být zdvořilý, či nezdvořilý a zároveň adekvátní situaci).

Pokud bych mohla dotazníkové šetření opakovat, s největší pravděpodobností bych prodloužila dobu sběru odpovědí (ze stávajících tří měsíců např. na půl roku), abych získala větší zkoumaný vzorek.

Téma zdvořilosti při interkulturní komunikaci bude nutné dále zkoumat, jelikož se jedná o každodenní potřebu u stále většího množství mluvčích. Rozvoj svého vlastního výzkumu na tomto poli spatřuji především v opakovaném provedení dotazníkového šetření, jak bylo naznačeno výše v této diskusi, ale také v rozšíření analýzy na další jazyky, především na angličtinu.

ZÁVĚR

Předkládaná disertační práce je věnována jazykové zdvořilosti v češtině a ve francouzštině. Svým kontrastivním zaměřením tato práce reflektuje potřebu mluvčích stále častěji komunikovat na mezinárodní a interkulturní úrovni. Nedílnou součástí interkulturní komunikace je adekvátní vyjadřování zdvořilosti, což je tématem právě této disertační práce. Práce přináší aktuální data z oblasti jazykových zdvořilostních strategií Čechů a Francouzů.

Ve svém výzkumu jsem vycházela z prací tematizujících zdvořilost při interkulturní komunikaci (Watts, 2003; Janney – Arndt, 2005), z podobně zaměřených empirických studií (Ide, 2005; Chejnová, 2012), ale také z vlastního dosavadního translatologicky a kontrastivně zaměřeného výzkumu (Lapúniková, 2019, 2021). V lingvistickém popisu zdvořilostních projevů jakožto nepřímé realizace ilokučních aktů vycházím z pragmalingvistických konceptů, jež se tomuto fenoménu věnují (Ducrot, 1984; Grepl – Karlík, 1998).

V této práci jsem použila metodu korpusové analýzy v kombinaci s metodou dotazníkového šetření. Nejprve jsem stanovila šest zkoumaných kategorií, z nichž každá představuje určitý mluvní akt: pozdrav, oslovení, rozloučení, poděkování, výzva, omluva. V rámci každé kategorie jsem vybrala základní jazykové realizace v češtině a ve francouzštině, které jsem následně analyzovala v rámci paralelního česko-francouzského korpusu *InterCorp*. Na základě korpusové analýzy jsem poté sestavila dvojjazyčný česko-francouzský dotazník obsahující potenciálně problematické zdvořilostní jevy. Účelem dotazníkového šetření bylo získat aktuální pohled na vnímání zdvořilostních jevů rodilými mluvčími českého a francouzského jazyka. Výsledky obou metod, korpusové analýzy a dotazníkového šetření, jsem vzájemně porovnála.

Hlavním cílem výzkumu (HC1), formulovaným podrobně v úvodu této disertační práce, je popis základních jazykových realizací u šesti vybraných mluvních aktů (pozdrav, oslovení, rozloučení, poděkování, výzva, omluva) v češtině a ve francouzštině. Vedle popisu jazykových manifestací výše uvedených aktů bylo mým cílem (HC2) stanovení vhodných způsobů překládání těchto jazykových realizací z francouzštiny do češtiny, a naopak s ohledem na zdvořilostní aspekt.

S tím souvisí dílčí cíle této práce: (DC1) zjištění, které ilokuční akty se v češtině a ve francouzštině realizují nejodlišněji a které nejpodobněji, (DC2) hodnocení konkrétních překladatelských řešení a stanovení překladatelsky problematických jevů v rámci každé z šesti zkoumaných kategorií. V neposlední řadě bylo mým cílem (DC3) porovnat výsledky korpusové analýzy s výsledky dotazníkového šetření, a sledovat tak, zda se vnímání jednotlivých zdvořilostních jevů mění, příp. jakým způsobem.

V úvodu této práce jsem formulovala několik předpokladů, z nichž jsem při svém výzkumu vycházela. Zmínila jsem především skutečnost (P1), že běžné příručky pro uživatele jazyka jako překladové či výkladové slovníky a jazykové učebnice pro cizince neposkytují dostatečné informace o zdvořilosti konkrétních jevů. Tento předpoklad se potvrdil při tvorbě základního souboru ekvivalentních jevů v češtině a ve francouzštině za pomoci vybraných příruček. Tyto příručky zpravidla uvádějí minimální, příp. nulové informace o zdvořilostní platnosti vyhledávaných jevů.

Dalším předpokladem (P2) mého výzkumu je vliv typu ilokučního aktu na obtížnost překladu daného zdvořilostního jevu na jedné straně a vliv univerzálních principů (např. jazyková typologie, užití ironie) bez ohledu na typ ilokučního aktu na straně druhé. Tento předpoklad byl potvrzen po celkovém zhodnocení výsledků získaných kombinací korpusové analýzy a dotazníkového šetření (viz dále).

Dále jsem předpokládala (P3) asymetrické užití jevů, které jsou označovány jako tzv. formální a neformální, což zahrnuje mimo jiné také asymetrické užití vykání a tykání v češtině a ve francouzštině. Tento předpoklad byl částečně potvrzen v případě pozdravů a rozloučení, nicméně byl vyvrácen u vykání a tykání (viz dále), jehož užívání se ukázalo u obou jazyků jako překvapivě symetrické.

Poslední ze stanovených předpokladů (P4), tedy částečně odlišné výsledky korpusové analýzy a dotazníkového šetření, byl rovněž potvrzen. U tří z celkem 15 položek dotazníku se poznatky z korpusové analýzy nepotvrdily, u dvou položek byl výsledek nejasný, u zbylých deseti položek výsledky dotazníku odpovídaly zjištěním korpusové analýzy.

Při popisu (HC1) základních jazykových realizací vybraných komunikačních funkcí jsem pozorovala významné rozdíly (DC1) v českém a ve francouzském systému u pozdravů, oslovení a výzev. Již méně odlišností jsem shledala u rozloučení a nejméně v případě poděkování a omluv.

V kategorii pozdravů se jedná především o (DC2) asymetrické používání tzv. formálních a neformálních pozdravů. Ačkoli není problém za pomoci slovníků (příp. učebnic) stanovit systémové ekvivalenty jednotlivých pozdravů, pragmatické ekvivalenty se od nich často liší. Např. francouzský primárně formální pozdrav *bonjour* lze stylově bezpříznakově užít také v neformálních situacích v rámci rodiny či blízkých přátel, což ovšem neplatí (HC2) pro český systémový ekvivalent *dobrý den*. Stejný problém jsem popsala v rámci kategorie rozloučení, příkladem může být užití formálního rozloučení *au revoir* v neformálních situacích, kdy jeho pragmatickým ekvivalentem již nemůže být (HC2) české *na shledanou*.

Kategorie oslovení vykazuje rozdílné jazykové realizace u (DC2) základního formálního nominálního oslovení – v češtině se jedná o *pane/paní + titul, funkce, povolání*, zatímco (HC2) ve francouzštině se používá pouhé *monsieur/madame*. Nicméně výsledky výzkumu v této kategorii byly překvapivé, jelikož doložily stylově bezpříznakové oslovení pouhým *pane/paní* v češtině, a to jak v rámci korpusové analýzy, tak u hodnocení rodilými mluvčími. Předpoklad vycházející z odborné literatury, že oslovení pouhým *pane/paní* je v češtině primárně nesystémové a příznakové, se nepotvrdil, což může být signálem dynamického vývoje zdvořilostního systému. Je možné, že se oslovení pouhým *pane/paní* v češtině postupně stává bezpříznakovým, posouvá se z periferie směrem do centra. Příčinou tohoto vývoje může být mimo jiné také kontakt s jinými jazyky (především s angličtinou) a jejich vliv na vývoj češtiny.

V rámci kategorie oslovení výzkum přinesl ještě další zajímavé zjištění: systém pronominálního oslovení, tedy vykání a tykání je v češtině a ve francouzštině překvapivě symetrický, a to jak gramaticky, tak pragmaticky. V rozporu s mými předpoklady (P3) výzkum ukázal, že používání vykání a tykání je v češtině a francouzštině prakticky totožné. Je zajímavé, že do takové míry se systém vykání neshoduje ani u dvou románských jazyků (např. u francouzštiny a španělštiny). Nezodpovězenou otázkou zůstává, proč se právě v češtině a ve francouzštině systém vykání vyvinul prakticky stejně.

Popis jazykové realizace výzev coby nejobsáhlejší zkoumané oblasti jsem v této práci omezila na (DC2) několik silně konvencionalizovaných konstrukcí, jimiž disponuje francouzština (např. *voulez-vous, veuillez*), a stanovila jsem jejich možné české

ekvivalenty (HC2), přičemž bylo doloženo, že klíčovou roli při zdvořilých výzvách v češtině hraje užití slovesného způsobu.

Z výše stručně popsaných rozdílů v realizaci jednotlivých komunikačních funkcí v češtině a ve francouzštině vyplývají překladatelské problémy (DC2) s nimi spojené. Typickým jevem je překládání zdvořilostního výrazu jeho systémovým ekvivalentem, ačkoli tento z pragmatického hlediska není adekvátní. Tímto způsobem se v překladech objevuje např. české formální rozloučení *na shledanou* v neformálních až intimních situacích, jako je loučení milenců, nebo naopak rozloučení *mějte se* signalizující určitou familiárnost mezi mluvčími užitá ve výrazně formální situaci, jakou je obchodní jednání. Společným jmenovatelem obdobně nevhodných překladů je široké až univerzální užití původního francouzského výrazu (*au revoir, bonne journée*) v porovnání s užším použitím českého překladového ekvivalentu.

Výše uvedený překladatelský problém souvisí s funkční stylovou ekvivalencí překladu. Překladatel jí nemůže dosáhnout, pokud nerozezná, příp. nerespektuje stylovou příznakovost, či bezpříznakovost daného jevu ve výchozím textu. Tento princip je podstatou dalšího translatologického fenoménu (DC2), který jsem při svém výzkumu pozorovala – jedná se o přehnanou zdvořilost coby signál ironie. Tento problém se týká všech zkoumaných kategorií, nejvýrazněji se ale projevil u poděkování (např. *merci bien/pěkně děkuju*) a výzev (např. *veuillez entrer votre mot de passe/zadejte laskavě svoje heslo*). Rozlišení zdůrazněné zdvořilosti od ironie může vyžadovat pečlivou analýzu širokého kontextu, nicméně pro koherenci překladového textu je to nezbytné.

Uvedené problémy při překládání zdvořilostních jevů z češtiny do francouzštiny, a naopak do určité míry ovlivnily výsledky receptivní části mého výzkumu – dotazníkového šetření. Jak jsem předpokládala (P4), výsledky dotazníku se v některých případech lišily od výsledků korpusové analýzy. U tří z celkem 15 položek dotazníku se mé předpoklady založené na korpusové analýze nepotvrdily, u dvou položek byl výsledek nejasný, u zbylých deseti položek výsledky dotazníku potvrdily zjištění korpusové analýzy.

Překvapivé výsledky (DC3) se týkaly kategorie oslovení, rozloučení a výzev. Za nejzávažnější rozpor mezi očekávanými a skutečnými výsledky dotazníku považuji vnímání oslovení pouhým *pane* českými mluvčími jako adekvátní (položka 6), což odporuje českému systému nominálního oslovování. Vzhledem k tomu, že u této

položky nelze výsledek zdůvodnit nedostatkem kontextu či nedostatečným popisem komunikační situace, přikláním se k vysvětlení, že jde o signál vývoje zdvořilostního systému v češtině.

Nejednoznačné výsledky se objevily v kategorii rozloučení a poděkování. Tyto položky nebylo možné považovat za potvrzení, ani vyvrácení poznatků korpusové analýzy, jelikož odpovědi respondentů byly vyrovnané napříč celou škálou možností od pozitivního hodnocení přes neutrální až po hodnocení negativní.

Výsledky korpusové analýzy stran užívání zdvořilostních jevů v češtině a ve francouzštině byly nejpřesvědčivěji potvrzeny v kategorii pozdravů – výsledky všech čtyř položek věnovaných tomuto typu výpovědi splnily očekávání založené na korpusové analýze.

Na základě srovnání (DC3) výsledků korpusové analýzy s výsledky dotazníkového šetření lze říci, že překladatelská praxe v dostatečné míře reflektuje aktuální vnímání zdvořilostních jevů rodilými mluvčími českého a francouzského jazyka, přinejmenším v rámci věkové kategorie odpovídající přibližně mladšímu dospělému věku. Nicméně výše popsané dílčí rozpory ve výsledcích poukazují na překladatelsky problematické jevy, u nichž spatřuji prostor pro přehodnocení překladatelských metod či strategií.

Poznatky formulované v této disertační práci mohou posloužit všem účastníkům česko-francouzské interkulturní komunikace. Praktické využití spatřuji především v začlenění zjištěných poznatků do vlastních výukových materiálů francouzštiny a češtiny pro cizince. S oblastí jazykové výuky souvisí také potenciální další rozvoj tématu zdvořilosti při interkulturní komunikaci, který spatřuji mimo jiné v rozšíření analýzy na další jazyky, především na angličtinu. Rovněž považuji za vhodné opakované provedení dotazníkového šetření, neboť dílčí výsledky již tohoto jediného výzkumu naznačující dynamické proměny zdvořilostního systému v čase.

ANOTACE

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Jméno: Mgr. Magdaléna Lapúniková

Název práce: Zdvořilost v češtině a ve francouzštině

Vedoucí práce: doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

Konzultant: doc. Samuel Henri Bidaud, Ph.D.

Anotace: Disertační práce tematizuje jazykovou zdvořilost v češtině a ve francouzštině. Kontrastivně zaměřená práce popisuje nejčastější zdvořilostní formule u základních mluvních aktů v češtině a ve francouzštině a mapuje a hodnotí možnosti jejich vzájemného překládání.

V rámci disertační práce bylo podrobena analýze šest zkoumaných zdvořilostních kategorií, z nichž každá představuje určitý mluvní akt: pozdrav, oslovení, rozloučení, poděkování, výzva, omluva. Pro každou z uvedených kategorií jsem stanovila základní jazykové realizace v češtině a ve francouzštině, které jsem následně podrobila kontrastivní analýze. Zdrojem dat je v této práci česká a francouzská část digitálního paralelního korpusu InterCorp.

Součástí práce je dotazníkové šetření provedené v České republice a ve Francii, jehož výsledky představují hodnocení zkoumaných jevů rodilými mluvčími českého a francouzského jazyka. Výsledky dotazníku jsou porovnány s výsledky korpusové analýzy.

V teoretické části práce jsou formulována základní východiska výzkumu zdvořilosti s důrazem na zdvořilost při interkulturní komunikaci. V této části práce rovněž blíže specifikuji aplikaci pragmaticky orientovaných lingvistických teorií, jež zdůrazňují nepřímou realizaci ilokučních aktů coby charakteristický rys zdvořilostních projevů.

Praktická část zahrnuje vedle vlastní analýzy metodologii výzkumu včetně popisu použitého korpusu a provedeného dotazníkového šetření.

V závěru práce jsou shrnuty základní rozdíly v realizaci vybraných zdvořilostních jevů v češtině a ve francouzštině a dále jsou hodnoceny možnosti jejich vzájemného překládání. Na základě této evaluace a se zohledněním výsledků dotazníku jsou stanoveny překladatelsky problematické jevy.

Anotace ve francouzštině: Ce travail se focalise sur la politesse linguistique en tchèque et en français à partir des formules de politesse qui apparaissent le plus fréquemment dans le cadre des actes de langage de base. Cette démarche aboutit à une analyse et une évaluation des possibilités de leur traduction mutuelle.

Six catégories de politesse ont été prises en compte, qui concernent les domaines suivants : saluer, s'adresser à quelqu'un, prendre congé, remercier, prier, s'excuser. Pour chaque catégorie, j'ai choisi des formules de politesse fondamentales que j'ai comparées à l'aide du corpus numérique parallèle InterCorp, qui représente la source des données utilisées.

Je n'ai pas non plus négligé la recherche empirique, à travers la diffusion d'un questionnaire en République tchèque et en France. Les résultats obtenus m'éclairent quant à la perception des formules de politesse par les locuteurs natifs du tchèque et du français. Ces résultats sont également comparés à ceux provenant de l'analyse du corpus.

La partie théorique de ma thèse se focalise sur les notions les plus importantes dans l'optique des recherches sur la politesse, et met notamment l'accent sur la politesse dans le cadre de la communication interculturelle. Je spécifie la mise en application des théories linguistiques et pragmatiques qui soulignent la réalisation indirecte des actes illocutoires en tant que trait caractéristique des discours polis.

La partie pratique consiste à analyser les formules de politesse et à élaborer une méthodologie de recherche, y compris en ce qui concerne la description du corpus et du questionnaire.

La conclusion de mon travail résume les différences que l'on observe dans la réalisation des formules de politesse en tchèque et en français. J'évalue les possibilités de traduction des formules de politesse. À partir de cette évaluation, les phénomènes de traductions problématiques sont envisagés en prenant en considération les résultats du questionnaire.

Anotace v angličtině: The thesis discusses politeness in Czech and French. The contrastive study describes the most frequent expressions of politeness used within the basic speech acts in the Czech and French language, and defines and evaluates the ways in which they can be translated.

The present research focuses on six fields of politeness representing six basic speech acts: greetings, address terms, saying goodbye, saying thanks, requests, and apologies. For each field of politeness in Czech and French, I created a primary corpus of polite expressions and subsequently carried out a contrastive analysis. In the present thesis, the data were gathered from the parallel corpora InterCorp.

The research includes an interlinguistic questionnaire survey carried out in the Czech Republic and France is included in the thesis. The results of this survey showing the assessment of polite phrases by native speakers of either Czech or French are confronted with the findings of the contrastive analysis.

Theoretical chapters of the thesis define the key features of linguistic research in politeness, emphasising politeness in cross-cultural communication. Theories focusing on linguistic pragmatics are thus applied in the present research to accentuate indirect realization of illocutionary acts as a characteristic feature of polite discourses.

Practical chapters comprise the methods of the present research, including the description of the digital parallel corpus InterCorp and designing questionnaire survey, and the results of the analysis. Specifically, the analytical part discusses cross-cultural differences in terms of polite discourses in Czech and French language and evaluates the ways of translating polite expressions examined. The results of the contrastive analysis are confronted with the results of the questionnaire survey to identify and characterize in detail potential translation problems between French and Czech.

Klíčová slova: jazyková zdvořilost, čeština, francouzština, překlad, InterCorp, kontrastivní analýza, interkulturní komunikace, dotazník

Mots clés: politesse de langage, tchèque, français, traduction, InterCorp, analyse contrastive, communication interculturelle, questionnaire

Keywords: politeness in language, Czech, French, translation, InterCorp, contrastive analysis, cross-cultural communication, questionnaire

Počet znaků: 209 101

Počet použitých zdrojů: monografie – 71, odborné studie – 26, internetové zdroje – 9

Počet příloh: 3

RÉSUMÉ

The thesis discusses politeness in Czech and French. The contrastive study describes the most frequent expressions of politeness used within the basic speech acts in the Czech and French language, and defines and evaluates the ways in which they can be translated.

The present analysis is inspired by various works focused on politeness within the cross-cultural communication (Watts, 2003; Janney – Arndt, 2005) and numerous empirical studies on this topic (Ide, 2005; Chejnová, 2012). It also refers to author's previous research in translation studies and contrastive analysis presented in my MA thesis (Lapúniková, 2013) and individual papers (Lapúniková, 2019, 2021). In the present thesis, I describe polite features in language as the indirect realization of illocutionary acts by applying pragmalinguistic concepts dealing with this phenomenon (Ducrot, 1984; Grepl – Karlík, 1998).

More specifically, the thesis examines linguistic manifestation of six fields of politeness representing six basic speech acts: greetings, address terms, saying goodbye, saying thanks, requests, and apologies. Apart from the description of these acts in Czech and French, the aim of this theses is to assess translation quality of the expressions examined regarding the aspect of politeness and to define translation problems for each of the six categories mentioned above.

Further research questions are to evaluate particular translations of examined features and to define translation problems for each of six categories mentioned above. The evaluation of equivalents is carried out within the framework of functional contrastive analysis. Its conclusions are further confronted with the results of the questionnaire survey which identifies the present-day perception of politeness by native speakers of French and Czech. The study thus seeks to illustrate the current state as well as development of expressing politeness in present-day Czech and French societies.

The present research tests the following hypothesis:

- prevalent manuals for language users, i.e., monolingual and bilingual dictionaries or grammars don't provide sufficient information about

politeness features; the skill of being adequately polite in the foreign language is, therefore, acquired only due to the direct contact with the particular culture;

- translation problems are conditioned, on the one hand, by the type of an illocutionary act itself (some speech acts are similar in their form and function while others may differ); on the other hand, the choice of equivalents is influenced by factors not dependent on the illocutionary force, e.g., systemic differences between languages (analytic/flectional), a particular communicative intent (irony), etc.
- so-called formal and informal features, e.g. T/V forms, are used asymmetrically in Czech and French;
- native speakers' evaluations in the questionnaire survey will not exactly correspond to the results of the contrastive analysis.

The thesis consists of two parts. The theoretical chapters define the key features of linguistic research in politeness, emphasising politeness in cross-cultural communication. Theories focusing on politeness in language are presented in Chapter 1.1, and concepts focusing on linguistic pragmatics and accentuating indirect realization of illocutionary acts as a characteristic feature of polite discourses are presented in Chapter 1.2.

The practical part comprises the methods of the present research (Chapters 2.1–2.3), including the description of the digital parallel corpus InterCorp and designing questionnaire survey, and the results of the analysis (Chapter 2.4). Specifically, the analytical part discusses cross-cultural differences in terms of polite discourses in Czech and French and evaluates the ways of translating polite expressions in use.

The results of the contrastive analysis are confronted with the results of the questionnaire survey. The questionnaire including the most frequent polite expressions for both languages was distributed via online platform Survio to the native speakers of either Czech or French (Czech and French university students), who evaluated the (un)acceptability of individual expressions. The respondents were recruited (1) at Palacký University in Olomouc (native Czech speakers) via the teaching staff at the Dept. of Czech studies and the Dept. of Romance languages, (2) at Université

Paris-Sorbonne (native French speakers) via Professor Françoise Guérin (Dept. of Applied Human Sciences).

The description of basic illocutionary acts in Czech and French revealed significant differences between Czech and French in the use of greetings, address terms and requests. Fewer differences were observed in case of saying goodbye and only minor differences were found in the category of thanks and apologies.

The system of greetings shows the tendency to the asymmetric use of formal and informal greetings: for instance, French formal greeting *bonjour* can be used in informal situations when family members or close friends interact, but its Czech equivalent *dobrý den* is seen as marked in the same context. The same phenomenon was observed in the category of saying goodbye, and the results of the questionnaire survey confirmed these observations.

In case of address terms, it was presumed that expressions of politeness differ in their structure: while Czech speakers combine the address terms *pane/paní* (Mr./Ms.) with one's title, profession or position, the French use only *monsieur/madame*. However, neither the results of the contrastive analysis nor the results of the questionnaire survey verify the above-mentioned assumption; instead, it can be concluded that the Czech variety of *pane/paní* without any specification is perceived as neutral by Czech speakers, which can also signify the dynamic development of the politeness system.

For the subcategory of the T/V forms (*tykání/vykání*), the results of the research brought an interesting finding that the system of the pronominal address terms is surprisingly symmetrical in terms of both grammar and pragmatics, which is contrary to my primary assumptions. Such a similarity does not exist even within the family of Romance languages, e.g., between French and Spanish.

Observed differences in the use of polite expressions in Czech and French imply translation difficulties. The most significant error is translating an expression by the system equivalent which corresponds to the source language in form, but is not pragmatically adequate. The result of this technique is, for instance, the use of Czech expression *na shledanou* in informal or even intimate situations such as saying goodbye to a lover.

Another observed phenomenon is the use of exaggerated politeness as a means of irony. The translator's task is to differentiate accentuated politeness from irony which requires the in-depth analysis of broader context. This translation problem occurred across all examined illocutionary acts, but the most significant differences between source and target texts were found in the category of thanks (e.g., *merci bien/pěkně děkuju*) and requests (e.g., *veuillez entrer votre mot de passe/zadejte laskavě svoje heslo*).

According to my assumptions, the results of the questionnaire survey reflected above-mentioned translation problems, although they partly differed from the results of the contrastive analysis. Out of 15 questionnaire items, three disproved my assumptions and the results for two items were ambiguous; 10 remaining items did verify my assumptions.

The comparison of the results of the contrastive analysis and the questionnaire survey suggests that the translation practice reflects the perception of politeness features by native Czech and French speakers sufficiently, at least in the young generation (respondents). However, the above-mentioned divergences suggest that some translation techniques and methods should be revised.

The results of the present research can be applied in teaching and learning Czech/French as foreign languages and in translation training. In further research, the methods of the present analysis could be applied to more languages, especially English, and the questionnaire survey repeated to identify recent tendencies in the perception of politeness.

BIBLIOGRAFIE

MONOGRAFIE

ANSCOMBRE, J.-C. – DUCROT, O. *L'argumentation dans la langue*. Bruxelles: Mardaga, 1983.

AUSTIN, J. L. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia, 2000.

BEDNAŘÍKOVÁ, B. – DOKULILOVÁ, K. – KABELKA, P. *Překlad jako kulturní transpozice*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017.

BENVENISTE, É. *Problèmes de linguistique générale 1*. Paris: Gallimard, 1966.

BENVENISTE, É. *Problèmes de linguistique générale 2*. Paris: Gallimard, 1974.

BROWN, P. – LEVINSON, S. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

CARBUCICCHIO, A. *České a italské zdvořilostní formy*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2008.

ČMEJRKOVÁ, S. – KADERKA, P. *Pragmatické aspekty češtiny. Studie k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013.

DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – GREPL, M. a kol. *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia, 1987.

DE ROTHSCHILD, N. *Le bonheur de séduire, l'art de réussir le savoir-vivre du XXIe siècle*. Paris: Robert Laffont, 2001.

DUCROT, O. *Le Dire et le Dit*. Paris: Minuit, 1984.

DZIAK, V. *Certains aspects de la causalité dans la perspective comparative et contrastive*. Disertační práce. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013.

FILIPEC, J. – DANEŠ, F. – MACHAČ, J. – MEJSTŘÍK, V. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2016.

- FRANK, A. P. T. S. *Eliot criticism and scholarship in German. A descriptive survey 1923–1980*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986.
- FRIES, C. C. *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1945.
- GARRIC, N. – CALAS, F. *Introduction à la pragmatique*. Paris: Hachette, 2007.
- GENETTE, G. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980.
- GOFFMAN, E. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-face Behavior*. Garden City, New York: Anchor Books, 1967.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.
- GREVISSE, M. *Le Bon usage*. Paris: Duculot, 1993. 13. vyd.
- GUTH-JARROVSKÝ, J. S. *Společenský katechismus I*. Praha: Hejda a Teček, 1922.
- GUTH-JARROVSKÝ, J. S. *Společenský katechismus*. Praha: Československý spisovatel, 1992.
- HAGÈGE, C. *Člověk a řeč*. Praha: Karolinum, 1998.
- HAMRUSOVÁ, Š. *Rozdíly ve zdvořilostních strategiích mezi českou a španělskou společností*. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého, 2016.
- HEWSON, L. *An Approach to Translation Criticism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2011.
- HIRSCHOVÁ, M. *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.
- HIRSCHOVÁ, M. *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum, 2013.

- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. *Kapitoly o dialogu*. Praha: Pansofia, 1994.
- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – ZEMAN, J. *Konverzace v češtině*. Praha: Trizonia, 1999.
- HOFSTEDE, G. *Kultury a organizace. Software lidské mysli. Spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: Univerzita Karlova, 1999.
- HOFSTEDE, G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Cultures*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2001.
- HOLÁ, L. *Česky krok za krokem 1*. Praha: Akropolis, 2016.
- HOLÁ, L. – BOŘILOVÁ, P. *Čeština expres 1*. Praha: Akropolis, 2012.
- CHEJNOVÁ, P. *Zdvořilostní strategie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2012.
- CHESTERMAN, A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1997.
- JAMES, C. *Contrastive Analysis*. London: Longman, 1980.
- JEČNÝ, D. *Breviář moderního člověka*. Praha: Svoboda, 1969.
- KERBRAT-ORECCHIONI, C. *La conversation*. Paris: Seuil, 1996.
- KITTEL, H. – FRANK, A. P. (eds.) *Interculturality and the Historical Study of Literary Translations*. Göttingen: E. Schmidt, 1991.
- KNITTLOVÁ, D. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2010.
- LADO, R. *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1957.
- LANG, M. – PEREZ, I. *Modern French Grammar. A practical guide*. London, New York: Routledge, 1996.
- LEECH, G. *Principles of Pragmatics*. Oxford: Longman, 1983.

- LEVÝ, J. *Umění překladau*. Praha: Miroslav Pošta – Apostrof, 2012, 4. vyd.
- MAJEROVÁ, M. *Člověk mezi lidmi. Čtení o společenském chování*. Praha: Mladá fronta, 1958.
- MÉRIEUX, F. R. – LOISSEAU, Y. *Connexions 1*. Paris: Didier, 2007.
- MIQUEL, C. *Communication Progressive du Français: Niveau débutant*. Paris: CLE International, 2013.
- MOESCHLER, J. *Théorie pragmatique et pragmatique conversationnelle*. Paris: Armand Colin, 1996.
- MOESCHLER, J. – REBOUL, A. *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Seuil, 1994.
- MORRIS, D. *Manwatching. A field guide to human behaviour*. Oxford: Elsevier, 1977.
- MOUNIN, G. *Teoretické problémy překladau*. Praha: Karolinum, 1999.
- NÜNNING, A. (ed). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006.
- PETR, J. a kol. *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986.
- POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010.
- RADINA, O. *Francouzština a čeština. Systémové srovnání dvou jazyků*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977.
- REBOUL, A. – MOESCHLER, J. *Pragmatique du discours. De l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours*. Paris: Armand Colin, 1998.
- REY, A. – REY-DEBOVE, J. *Le Nouveau Petit Robert*. Paris: Le Robert, 2010.
- SEARLE, J. R. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- SMEJKAL, V. *Abeceda společenského chování*. Praha: Horizont, 1989.
- ŠABRŠULA, J. *Teorie a praxe překladau*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007.
- ŠPAČEK, L. *Velká kniha etikety*. Praha: Mladá fronta, 2005.

- TSUI, A. *English Conversation*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- VÁLKOVÁ, S. *Politeness as a communicative strategy and language manifestation (a cross-cultural perspective)*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004.
- VAŇKOVÁ, I. *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Karolinum, 2007.
- VINAY, J.-P. – DARBELNET, J. *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*. Paris: Didier, 1977.
- VITÁK, A. K. *O obcování s lidmi*. Praha: F. A. Urbánek, 1885.
- VLASÁK, V. *Francouzsko-český, česko-francouzský velký slovník. Dictionnaire français-tchèque, tchèque-français*. Praha: Leda, 2002.
- WALKER, I. *Výzkumné metody a statistika*. Praha: Grada, 2013.
- WATTS, R. J. *Politeness. Key Topics in Sociolinguistics*. New York: Cambridge University Press, 2003.
- WATZLAWIK, P. – BAVELASOVÁ, J. B. – JACKSON, D. D. *Pragmatika lidské komunikace. Interakční vzorce, patologie a paradoxy*. Hradec Králové: Konfrontace, 1999.

ODBORNÉ STUDIE

- AGHA, A. Honorific registers. In: Agha, A. *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 301–339.
- ALTENBERG, B. – GRANGER, S. Recent trends in cross-linguistic lexical studies. In: Altenberg, B. – Granger, S. (éds.) *Lexis in Contrast. Corpus-based approaches*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2002, s. 1–48.
- BERGER, T. Specifický poměr zdvořilosti a oslovení v češtině. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.) *Čeština – univerzália a specifika 4*. Praha: Lidové noviny, 2002, s. 189–198.

- BLUM-KULKA, S. The Metapragmatics of Politeness in Israeli Society. In: Watts, R. J. – Ide, S. – Ehlich, K. (eds.). *Politeness in Language*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992, s. 255–280.
- CULPEPER, J. Reflections on impoliteness, relation work and power. In: Bousfield, D. – Locher, M. A. (eds.) *Impoliteness in language. Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2008, s. 18–44.
- ČERMÁK, F. – ROSEN, A. The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*, 2012, vol. 13, no. 3, s. 411–427.
- DZIAK, V. Konceptia polyfonickej teórie a problematiky modalítv v slovenčine a vo francúzštine. In: *Varia XVII. Zborník materiálov zo XVII. kolokvia mladých jazykovedcov*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberoku, 2007.
- EHLICH, K. On the Historicity of Politeness. In: Watts, R. J. – Ide, S. – Ehlich, K. (eds.) *Politeness in Language*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992, s. 71–107.
- FILIPEC, J. Problematika konfrontace v lexikální zásobě. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 46, č. 3, 1985, s. 201–210.
- GRAHAM, S. L. A manual for (im)politeness?: The impact of the FAQ in an electronic community of practice. In: Bousfield, D. – Locher, M. A. (eds.) *Impoliteness in language. Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2008, s. 282–304.
- GRICE, P. Logic and Conversation. In: Cole, P. – Morgan, J. (eds.) *Syntax nad Semantics*. Vol. 3, Speech Acts. New York: Academic Press, 1975, s. 41–58.
- HIRSCHOVÁ, M. Obecná pragmatika a pragmatika češtiny. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 65, č. 1, 2004, s. 3–15.
- HIRSCHOVÁ, M. Řečový akt, řečové jednání a komunikační funkce výpovědi. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 65, č. 3, 2004, s. 163–173.
- HOFFMANNOVÁ, J. Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. In: *Slovo a slovesnost*, 1996, roč. 57, č. 3, s. 191–205.

HOUSE, J. Politeness in Germany: Politeness in Germany? In: Hickey, L. – Stewart, M. (eds.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters, 2005, s. 13–28.

IDE, S. a kol. The concept of politeness: An empirical study of American English and Japanese. In: Watts, R. J. – Ide, S. – Ehlich, K. (Eds.). *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*, vol. 59. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2005, s. 281–297.

JANDA, L. Dnes už překládá téměř každý... In: *Ladění. Časopis pro teorii a kritiku dětské literatury*, č. 4. Brno: Ústav literatury pro mládež pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, 2000.

JANNEY, R. W. – ARNDT, H. Intracultural tact versus intercultural tact. In: Watts, R. J. – Ide, S. – Ehlich, K. (Eds.). *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*, vol. 59. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2005, s. 21–41.

LADMIRAL, J.-R. Traduire, c'est à dire... Phénoménologies d'un concept pluriel. In: *Meta*, 40, Vol. 3, 1995, s. 409–420.

LAKOFF, R. The Logic of Politeness: or, minding your p's and q's. In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1973, s. 295–305.

LAKOFF, R. Civility and its discontents Or, getting in your face. In: Lakoff, R. – Ide, S. (eds.) *Broadening the horizon of linguistic politeness*. Philadelphia, PA: John Benjamins, 2005, s. 23–43.

LAPÚNIKOVÁ, M. Komunikační funkce citoslovcí ve francouzštině a češtině: Malý princ ve dvou českých překladech. *Jazykovědné aktuality*, 2019, roč. 56, č. 3 a 4, s. 74–87.

LAPÚNIKOVÁ, M. Překlad a polyfonní teorie Oswalda Ducrota. *Bohemica Olomucensia*, 2021, roč. 13, č. 2, s. 234–252.

LAPÚNIKOVÁ, M. Pragmatique de la traduction: politesse en français et en tchèque du point de vue fonctionnel. In: *XLe colloque international de linguistique fonctionnelle*. Cádiz: Universidad de Cádiz, 2021, s. 163–169.

SACKS, H. – SCHEGLOFF, E. – JEFFERSON, G. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking in Conversation. In: *Language*, 1974, vol. 5, s. 696–735.

TRUBAČOVÁ, L. A. O problematike (jazykovej) zdvorilosti. Hladký, J. – Rendár, Ľ. (eds.) In: *Varia XIX – Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov*. Trnava: Trnavská univerzita, 2010. s. 398–404.

INTERNETOVÉ ZDROJE

GAST, V. *Contrastive linguistics: Theories and Methods*. ResearchGate.
www.researchgate.net/publication/265070904_Contrastive_Linguistics_Theories_and_Methods (poslední přístup: 7. 9. 2022)

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Nový encyklopedický slovník češtiny*.
<https://www.czechency.org/index.html> (poslední přístup: 12. 11. 2022)

KORPUS INTERCORP

<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:intercorp> (poslední přístup: 14. 9. 2022)

LAROUSSE

<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue> (poslední přístup: 13. 10. 2022)

LINGEA

<https://slovniky.lingea.cz/francouzsko-cesky> (poslední přístup: 13. 10. 2022)

NADVORNÍKOVÁ, O. – VAVŘÍN, M. – ZASINA, A. J. Korpus InterCorp – francouzština, verze 14 z 31. 1. 2022. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2022.
<http://www.korpus.cz> (poslední přístup: 15. 12. 2022)

ROSEN, A. – VAVŘÍN, M. – ZASINA, A. J. Korpus InterCorp – čeština, verze 14 ze 31. 1. 2022. Ústav Českého národního korpusu, FF UK, Praha, 2022.
<http://www.korpus.cz> (poslední přístup: 15. 12. 2022)

SPOLEČNÝ EVROPSKÝ REFERENČNÍ RÁMEC PRO JAZYKY

<https://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/spolecny-evropsky-referencni-ramec-pro-jazyky> (poslední přístup: 14. 9. 2022)

SURVIO

<https://www.survio.com/fr/> (poslední přístup: 20. 8. 2022)

SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha I** Dotazník v češtině
- Příloha II** Dotazník ve francouzštině
- Příloha III** Výsledky dotazníkového šetření

PŘÍLOHY

Příloha I – Dotazník v češtině

Zdvořilost v češtině

INFORMACE O RESPONDENTOVĚ

Pohlaví

Vyberte jednu odpověď

muž

žena

Věk

Napište jedno nebo více slov...

500

Kde jste žil/a nejdelší část svého života?

Vyberte jednu odpověď

v České republice

Jiná...

INSTRUKCE K DOTAZNÍKU

Rozhodněte, jaký je výraz napsaný VELKÝMI PÍSMENY v následujících situacích. Vyberte vždy 1 odpověď. Navíc můžete svou odpověď specifikovat v řádku „Jiná“.

1. Babička potká svou dospělou vnučku. „AHOJ, zlatíčko. Máš se dobře?“

Vyberte jednu nebo více odpovědí

 zdvořilý přátelský přiměřený útočný nezdvořilý Jiná...

2. Dospělá dcera potká svou matku.

„AHOJ, mami.“

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

3. Muž je na návštěvě u svého strýce. Strýc ráno zdraví synovce.

„DOBŘE RÁNO. Vyspal ses dobře?“

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

4. Zaměstnanec restaurace přichází do práce a obrací se na svého nadřízeného.

„DOBŘÝ DEN, šéfe. Tak já jdu makat.“

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

5. Úřední dopis z ministerstva vnitra.

VÁŽENÁ PANÍ,

díky informacím, které jste nám zprostředkovala...

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

6. Studentka pokládá otázku spisovateli během besedy na základní škole.

„Prosím vás, PANE, k čemu je rasismus?“

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

7. Dva studenti-kamarádi se loučí.

„NAZDAR.“

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

8. Muž se loučí se svou milenkou.

„NA SHLEDANOU v pátek, miláčku, těším se.“

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

9. Muž se loučí se svým obchodním partnerem.

„MĚJTE SE.“

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

**10. Voják se loučí se svým velitelem.
„NA SHLEDANOU.“**

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

**11. Muž zve ženu, která se mu líbí, na ranní
procházku. Žena odpovídá:
„PĚKNĚ DĚKUJU, ale já ráda dlouho spím.“**

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

**12. Nadřízený žádá svého podřízeného.
„VEZMETE si tu záležitost LASKAVĚ na starost?“**

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

**13. Přihlášení uživatele na webové stránce.
„ZADEJTE LASKAVĚ svoje heslo.“**

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

**14. Doktor oslovuje pacienta v nemocnici.
„POJĎTE sem na chvíli.“**

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

**15. Policista pokládá ženě otázky po smrti jejího
manžela.**

**„OMLOUVÁM SE, že vás obtěžuji v takové chvíli.
Chtěl bych vám jen položit jednu dvě otázky.“**

Vyberte jednu nebo více odpovědí

zdvořilý

přátelský

přiměřený

útočný

nezdvořilý

Jiná...

Politesse en français

INFORMATIONS SUR LE SONDÉ

Sexe

Choisissez une seule réponse

Homme

Femme

Age

Écrivez un ou plusieurs mots...

500

Où viviez-vous pour la plus grande partie de votre vie ?

Choisissez une seule réponse

En France

Autre...

INSTRUCTIONS DU SONDAGE

Décidez quelle est la valeur de l'expression EN MAJUSCULES dans chaque des situations suivantes. Choisissez toujours une réponse. En supplément, vous pouvez spécifier votre réponse à la ligne « Autre » .

1. La grand-mère rencontre sa petite-fille adulte. – BONJOUR, ma chérie. Tout va bien ?

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

2. La mère rencontre sa fille adulte.

– BONJOUR m'man !

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

3. L'homme rend visite à son oncle. L'oncle salue son neveu le matin.

– BONJOUR. Bien dormi ?

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

4. L'employé d'un restaurant arrive au travail et s'adresse à son supérieur.

– VOILÀ, chef. Je me mets au travail.

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

**5. La lettre administrative du ministère de l'Intérieur.
MADAME,**

Suite aux informations dont nous disposons...

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

6. L'étudiante pose une question à l'écrivain au cours d'une table ronde à l'école.

– S'il vous plaît, MONSIEUR, ça sert à quoi le racisme ?

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

7. Deux jeunes étudiants-amis se disent adieu.

– AU REVOIR.

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

8. Un homme dit adieu à sa petite amie.

– **Donc À VENDREDI, ma chérie, j'ai hâte de te revoir.**

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

9. Un homme dit adieu à son partenaire commercial.

– **BONNE JOURNÉE.**

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

**10. Le soldat dit au revoir à son commandant.
– BONNE JOURNÉE.**

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

**11. L'homme invite la femme qu'il aime à se promener
le matin. Celle-ci lui répond :
– MERCI, j'aime bien me lever tard.**

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

**12. Le supérieur demande à son subordonné.
– VOULEZ-VOUS vous occuper de ce dossier, s'il vous plaît ?**

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

**13. L'ouverture de session sur le site web.
– VEUILLEZ entrer votre mot de passe.**

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

14. Le docteur s'adressant à l'un de ses patient à l'hôpital.

– VOULEZ-VOUS venir un moment ?

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

15. Le policier pose des questions à une femme après la mort de son mari.

– VEUILLEZ M'EXCUSER de vous ennuyer en ce moment. Je n'ai que deux ou trois questions à vous poser.

Choisissez une ou plusieurs réponses

Polie

Amicale

Adéquate

Offensive

Impolie

Autre...

Příloha III – Výsledky dotazníkového šetření

		Předpokládaná (ne)ekvivalentnost výrazů	Potvrdilo se	Výsledky v %	
				CS	FR
P O Z D R A V	1.	AHOJ = BONJOUR (babička – vnučka)	ANO	78,9 přátelský 8,8 přiměřený 7 zdvořilý 5,3 jiná	35,2 amicale 33,8 adéquate 25,4 polie 2,8 autre 1,4 impolie 1,4 offensive
	2.	AHOJ = BONJOUR (dcera – matka)	ANO	59,3 přátelský 23,7 přiměřený 13,6 zdvořilý 3,4 jiná	41,8 amicale 23,9 adéquate 17,9 polie 9 autre 6 impolie 1,5 offensive
	3.	DOBŘÍ RÁNO = BONJOUR (strýc – synovec)	ANO	42,6 přátelský 35,3 zdvořilý 20,6 přiměřený 1,5 jiná	33,8 adéquate 31 polie 28,2 amicale 4,2 autre 1,4 impolie 1,4 offensive
	4.	DOBŘÍ DEN ≠ VOILÀ (zaměstnanec – nadřízený)	ANO	31 zdvořilý 22,4 nezdvořilý 19 přiměřený 17,2 přátelský 10,3 jiná	29,8 impolie 22,8 autre 21,1 amicale 10,5 offensive 10,5 adéquate 5,3 polie
O S L O V E N Í	5.	VÁŽENÁ PANÍ = MADAME (úřední dopis)	ANO	63,8 zdvořilý 29,3 přiměřený 5,2 nezdvořilý 1,7 jiná	57,1 polie 34,9 adéquate 3,2 impolie 3,2 autre 1,6 offensive
	6.	PANE ≠ MONSIEUR (žákyně – spisovatel)	NE	37 přiměřený 25,9 zdvořilý 18,5 nezdvořilý 14,8 útočný 3,7 jiná	42,4 polie 30,3 adéquate 10,6 offensive 9,1 impolie 4,5 autre 3 amicale
R O Z L O U Č E N Í	7.	NAZDAR = AU REVOIR (kamarádi)	ANO	66,7 přátelský 22,2 přiměřený 7,4 útočný 3,7 nezdvořilý	38,1 polie 25,4 amicale 20,6 adéquate 15,9 autre
	8.	NA SHLEDANOU ≠ À VENDREDI (milenci)	NE	36,7 zdvořilý 31,7 přátelský 16,7 přiměřený 15 jiná	40 adéquate 37,1 amicale 8,6 polie 5,7 offensive 5,7 autre 2,9 impolie
	9.	MĚJTE SE ≠ BONNE JOURNÉE (obchodní partneři)	ANO	32,3 přátelský 27,7 přiměřený 21,5 nezdvořilý 13,8 zdvořilý 4,6 jiná	45,5 polie 36,4 adéquate 7,6 amicale 6,1 autre 4,5 impolie

	10.	NA SHLEDANOU = BONNE JOURNÉE (voják – velitel)	?	41,1 přiměřený 35,7 zdvořilý 8,9 nezdvořilý 8,9 přátelský 5,4 jiná	27,9 polie 23 impolie 16,4 adéquate 14,8 amicale 9,8 offensive 8,2 autre
P O D Ě K.	11.	PĚKNĚ DĚKUJU ≠ MERCI (žena – muž)	?	22,4 útočný 17,2 nezdvořilý 17,2 přiměřený 17,2 zdvořilý 13,8 jiná 12,1 přátelský	25 polie 20 offensive 16,7 impolie 16,7 adéquate 11,7 amicale 10 autre
V Ý Z V A	12.	VEZMETE SI LASKAVĚ = VOULEZ-VOUS VOUS OCCUPER (nadřízený – podřízený)	NE	59 útočný 16,4 nezdvořilý 14,8 zdvořilý 4,9 přiměřený 3,3 přátelský 1,6 jiná	48,6 polie 37,5 adéquate 6,9 autre 2,8 offensive 2,8 amicale 1,4 impolie
	13.	ZADEJTE LASKAVĚ ≠ VEUILLEZ ENTRER (web)	ANO	25,5 útočný 23,6 zdvořilý 21,8 přiměřený 16,4 nezdvořilý 9,1 jiná 3,6 přátelský	50,8 adéquate 36,9 polie 6,2 offensive 3,1 amicale 3,1 autre
	14.	POJĎTE = VOULEZ-VOUS VENIR (doktor – pacient)	ANO	53,6 přiměřený 23,2 nezdvořilý 10,7 zdvořilý 7,1 útočný 3,6 jiná 1,8 přátelský	42,4 polie 36,4 adéquate 10,6 autre 4,5 impolie 4,5 offensive 1,5 amicale
O M L O U V A	15.	OMLOUVÁM SE = VEUILLEZ M'EXCUSER (detektiv)	ANO	67,2 zdvořilý 23,4 přiměřený 4,7 jiná 3,1 přátelský 1,6 nezdvořilý	60 polie 27,1 adéquate 5,7 impolie 4,3 autre 1,4 offensive 1,4 amicale